

חובבי-ציון ממרוקו

יגאל ביטון בן רחל ואליהו

המערבים

יום העצמאות 57 תשס"ח

شارع همعرقيم

HAMA'ARAVIM ST.

חובבי-ציון ממרוקו

יגאל ביטון בן רחל ואליהו

© כל הזכויות שמורות ליגאל ביטון בן רחל ואליהו.

קרית-שמונה, ניסן תשע"ט, אפי' 2019.

נכתב בשנים 2010 – 2011, נערך סופית ב- 2019.

אתר המחבר : https://archive.org/details/@igal_biton

בשער : רחוב המערבים בירושלים. צילום המחבר, 3.3.2011.

• התוכן

5	הקדמה קצרה
1.	קיצור תולדות בני-ישראל במרוקו :
6	א. עד גלות שבטי-ישראל
8	ב. עד חורבן בית-שני
9	ג. עד פלישת המוסלמים - המצביא בנימין בן יהושפט
12	ד. בימי האידריסים והמורביטון (788 – 1147)
13	ה. בימי המווחידון (1145-1269) - ממלכת דרעא הישראלית
16	ו. בימי המרינים והווססים (1195 – 1554)
17	ז. בימי הסעידים (1509 – 1627)
18	ח. בימי העלווים (משנת 1631)
22	ט. מרוקו במאה ה 18 - יומן המסע של רומאנילי
25	י. מרוקו במאה ה 19 - יומן המסע של דוידסון
27	י"א. שילטון צרפת והעלייה לארץ-ישראל
30	2. חלוצים מרוקאים בארץ-ישראל במאה ה 19
34	3. דוד בן-אברהם אלפאסי
35	4. גאוני ישיבת ארץ-ישראל ממרוקו
36	5. משפחת דרעי
41	6. משפחת בן-אליד
42	7. המאה ה 16 – "תור הזהב" בצפת
44	8. משפחת בן-סוסאן
47	9. משפחת חזן
49	10. משפחת חליווה
50	11. משפחת עלון
51	12. מקובלים ממרוקו בחבורת האר"י
53	13. משפחת צבאח
54	14. משפחת מאימראן
55	15. משפחת בן-צור
56	16. משפחת אזולאי
60	17. משפחת בן-חיים
61	18. משפחת ביטון
64	19. משפחת חאגיז
66	20. משפחת פרץ
67	21. משפחת דנינו
67	22. משפחת אתאזי
68	23. משפחת רוזיליו
69	24. משפחת אבוטבול
71	25. משפחת טולידנו

75	26. משפחת בן-עטר .....
80	27. משפחת אמזלאג וחידוש הישוב העברי ביפו .....
86	28. משפחת עמאר .....
87	29. משפחת חסאן .....
89	30. משפחת גבאי .....
89	31. משפחת מלכא .....
91	32. משפחת בן-מרגי .....
91	33. משפחת קוריאט .....
92	34. משפחות ריוח ובונאן .....
93	35. משפחת מאמאן .....
99	36. משפחת חסין .....
100	37. משפחת גאגין .....
101	38. משפחת שמחון .....
104	39. משפחת חמו .....
104	40. משפחת פינטו .....
105	41. משפחת זרמטי .....
106	42. משפחת אלדאודי .....
107	43. משפחת אלבו .....
107	44. משפחת בוחבוט .....
109	45. משפחת אלקאיים וחידוש הישוב העברי בנגב .....
114	46. ביבאס יהודה - מבשר הציונות הראשון .....
118	47. משפחת אסולין .....
120	48. משפחת מויאל אברהם – ראש "חובבי-ציון" בישראל .....
125	49. משפחת בן-שמעון – ראשית היציאה מהחומות בירושלים .....
128	50. משפחת דהאן .....
129	51. משפחת סודרי .....
130	52. משפחת הלוי .....
132	53. משפחת ארוואץ .....
134	54. משפחת כלפון .....
136	55. משפחת בן נאים .....
138	56. משפחת חגיוואל .....
140	57. משפחת אצראף .....
141	58. משפחת בירדוגו .....
142	59. משפחת שטרית .....
144	60. משפחת בן-שבת .....
148	רשימת מקורות נבחרים .....

הקדמה קצרה

יצאתי לחפש את הקבר של סבא יעקב. בחיפושי, הגעתי לאתר המידע של החברה-קדישא, המציג את רשימות הטמונים בבית-העלמין העתיק ביפו. ואלה השמות שנגלו לעיניי, בין היתר: אזולאי שלמה, נפטר בשנת 1847. אלקיים חנינה, נפטרה בשנת 1880. ביטון שלום, נפטר בשנת 1870. שטרית שמואל, נפטר בשנת 1858. אמזלאג שלמה, נפטר בשנת 1879. בוסקילה יוסף, נפטר בשנת 1875, ועוד רבים. כולם שמות אופייניים ליהודי מרוקו, שנטמנו באדמת יפו, שנים לפני שרגלי חלוצי "העליה הראשונה" פסעו עליה. אחר-כך קראתי על אוניית-העולים מצפון-אפריקה, שנטרפה מול חוף-הכרמל סביב שנת 1838. שתי הידיעות הללו היו חדשות עבורי, ובאמת הציתו את נפשי: מי האנשים הללו, ואיך זה שאינני יודע עליהם?

בינתיים, מצאתי את הקבר של הסבא שלי שהתגורר ברחוב רבי פנחס ביפו, בקרית-שאול בתל-אביב. אבל השמות ההם מיפו והאוניה ההיא, לא הניחו לי. אז יצאתי לחפש עדויות. בחיפושי, התוודעתי לסיפורי-חיים מרתקים, כאלה שריגשו אותי עד מאוד. הצטערתי על שלא ידעתי עליהם קודם לכן, והתנחמתי בעובדה שסוף-סוף מצאתי אותם. בתחילת הדרך לא ידעתי מה אמצא, ומשמצאתי הרגשתי בר-מזל, כזה שמצא אוצר יקר. בתחילה, חשבתי בבורותי שלא אמצא די מידע, אבל מהר מאוד התברר לי ששנות עמל של הרבה אנשים, לא יספיקו למלאכה זו ...

חיבורי זה מתייחס ליהודים, שהם או אבותיהם עלו ארצה ממרוקו, עד ה"עליה הראשונה" (ראשית המאה העשרים). מיינתי את פרטיהם לפי מועד עלייתם, מהזמן הקדום לזמן הקרוב, וקיבצתי אותם לפי שמות משפחה. ברור לי שעל כל שם שהיללתי, יש לפחות אלף שהחמצתי, ועל כך מחילה! כידוע, על אירועים מן ההווה יש חילופי-גירסאות, לא כל שכן על אירועים שהתרחשו לפני שנים רבות, ולכן לא נותר לי אלא לבקש: "שגיאות מי יבין, מנסתרות נקני" (תהילים י"ט 13). מי יתן והחיבור הזה יהיה גל-עד צנוע וראוי, לחובבי-ציון ממרוקו!

המחבר, תשע"א k 2011.

1. קיצור תולדות בני-ישראל בארץ:

א. ערף עלות ספטי-ישראל

הנתיב הימי מארץ-ישראל לאפריקה-הצפונית סומן כבר בימי שלמה מלך-ישראל, במאה ה' 10 לפנה"ס, ככתוב בספר דברי-הימים ב' ט' 21: "כי אניות למלך הולכות תרשיש עם עבדי חורם [חירם]. אחת לשלוש שנים תבואנה אניות תרשיש נושאות זהב וכסף, שנהבים וקופים ותוכיים". חירם הוא מלך צור (Tyre), בן לעם שהיוונים כינו "פניקים". להם מייחסים את יסוד "קרת החדשה" (Keret Hadast) היא קרתגו בתוניסיה, נוסדה במאה ה' 9 לפנה"ס, את "גדר" (Gadir) היא Cadiz בדרום ספרד, נוסדה במאה ה' 9 לפנה"ס, את "סלע" (Sala היא Sale בצפון-מערב מרוקו, נוסדה במאה ה' 5 לפנה"ס), את ליקסוס (Lixus היא Larache בצפון מרוקו, נוסדה במאה ה' 7 לפנה"ס), את מוגדור (אסווירה במערב מרוקו, נוסדה במאה ה' 6 לפנה"ס), ועוד. הפניקים היו ספנים מעולים ששלחו זרועות ארוכות על-פני הים, ולכן יחזקאל כינה את צידון "רוכלת העמים" (כ"ז). במסכת פסחים דף נ' כתוב: "וכנעני מנלן דאיכרי תגר [נקרא סוחר]", והוא הרי אביו של צידון (בראשית י" 15).

אנו יודעים שיחסיהם של הפניקים עם בני-ישראל היו הדוקים. ראשית, מבחינת מיקומם הגיאוגרפי הם נשקו לשבטי-ישראל - נפתלי, אשר זבולון ודן. בימי דוד המלך, נחלתם מאזור עכו ועד צור אף נכללה בשטח ישראל, ככתוב בשמואל ב' כ"ד 4: "ויצא יואב ... לפקוד את העם את ישראל ... ויבואו מבצר צור" (שנת 980 לפנה"ס, לערך). שנית, ביניהם לבין הישראלים התקיימו קשרי מסחר ויחסי שלום, ככתוב: "וישלח חירם מלך צור מלאכים אל דוד ועצי ארזים וחרשי-עץ וחרשי אבן-קיר ויבנו בית לדוד" (שמואל ב' ה' 11). "כי אוהב היה חירם לדוד כל הימים" (מלכים א' ה' 15). "ויהי שלום בין חירם ובין שלמה ויכרתו ברית שניהם" (שם, פסוק 26). "אז יתן המלך שלמה לחירם, עשרים עיר בארץ הגליל" (מלכים א' ט' 11). "וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצור. בן אישה אלמנה הוא ממטה נפתלי, ואביו איש-צורי חורש נחושת" (מלכים א' ז' 13). כלומר אימו ישראלית משבט נפתלי ואביו צורי-פניקי. זאת ועוד: השבטים זבולון דן ואשר, היו מיומנים בספנות ממש כמו הפניקים, ככתוב: "זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות וירכתו על צידון" (בראשית מ"ט 13). "ודן - למה יגור אניות?" (שופטים ה' 17). "אשר ישב לחוף ימים ועל מפרצו ישכון" (שם).

באשר למיקום "תרשיש" - ידועה העיר "תרסוס" בדרום תורכיה, "תרוס" באי סרדיניה ("תירס" המקראי מזוהה עם איטליה) ובפרט "תרסוס" Tartessos בדרום ספרד הסמוכה למיצר ג'יברלטר. ההיסטוריון היוני אפורוס מהמאה ה' 4 לפנה"ס, העיד על השלישית כי היא הידועה במחצבי הזהב שלה. ולופז-רויז מהעת הזו, כתבה: "שאלת אפשרות הזיהוי של תרבות תרתסוס הקדומה [בדרום ספרד] עם תרשיש האגדתית המוזכרת בתורה, היא די רלוונטית"¹. מספר מלכים אנו למדים שהישראלים והפניקים שטו יחד באוניות, ככתוב: "כי אני[ות] תרשיש למלך [שלמה] בים, עם אני[ות] חירם" (א' פרק י' 22 וכן ט' 27, ובדברי-הימים ב' ט' 21). מנסיעתו של אליהו הנביא לעיר צרפת שמדרום לצידון (מלכים א' י"ז 9) בשנת 860 לפנה"ס לערך, אנו למדים על מעברי-הגבול החופשיים בין הישראלים לפניקים. ומהפלגתו של יונה בן-אמתי בשנת 750 לפנה"ס לערך, אנו למדים על נתיבי-השייט הזמינים לתרשיש, ככתוב: "וירד יפו וימצא אניה באה תרשיש, ויתן שכרה וירד בה לבוא עמהם תרשישה" (יונה א' 3). בשנת 722 לפנה"ס בימי המלך הושע בן אלה, נכבשה ישראל ע"י אשור ובני-ישראל הוגלו. לאן הוגלו? בספר מלכים ב' י"ז 10, כתוב: "ויגל את-ישראל

¹ Carolina López-Ruiz, Colonial Encounters in Ancient Iberia, p. 255.

אשורה". אבל עמוס אמר: "והנעוטי בכל הגויים [ולא רק באשור] את בית-ישראל" (ט' 9). גם המסורת שבעל-פה הצביעה על מקומות נוספים, ככתוב: "להיכא אגלי להו [להיכן גלו:] מר זוטרא אמר: לאפריקי [לאפריקה], ורבי חנינא אמר להרי סלוג. אבל ישראל סיפרו בגנותה של ארץ-ישראל, כי מטו שוש" (בבלי סנהדרין דף צ"ד). רש"י פירש: "כשבאו למקום ששמו שוש", ור' יעקב משה טולידאנו זיהה את "שוש" עם עמק הסוס Sous שנמצא בדרום מרוקו, ליד העיר אגדיר.² במדרש רבה לשיר-השירים פרק ב', מוזכרת הגלות לארץ ברבריה (צפון-מערב אפריקה), ככתוב: "נשבע הקדוש ברוך הוא שהוא משעבדנו בשבעים אומות ... אחד מכם גולה לברבריה ... ברברי אחד בא ומשעבד בכם". ובמסכת יבמות דף ס"ג כתוב: "בגוי נבל אכעיסם [דברים ל"ב 21] ... אלו אנשי ברבריא ואנשי מרטנאי שמהלכין ערומים בשוק". "מרטנאי" היא מאוריטניה, הפרובינציה הרומית שהיתה בצפון מרוקו.

עוד בשנת 732 לפנה"ס, הכובש האשורי הטיל מיסים כבדים הן על הפניקים והן על הישראלים מבלי להבחין ביניהם. אין-ספק שנוכח זאת, ספינות צידון וישראל התגלו כספינות-חילוץ מצילות חיים, ולא מן הנמנע שאלו ואלו הפליגו מערבה, בדיוק כפי שעשה יונה כשלושים שנה קודם לכן. אם הנחנו עד כה שהיתה נוכחות של ישראלים ופניקים בצפון-אפריקה מימי שלמה המלך, הרי שההיסטוריון פרקופיוס מקיסריה (מאה 6 לספירה) הציג מועד מוקדם יותר לכך כשכתב: "בצאת בני-ישראל ממצרים ... לאחר שנחל [יהושע] נצחונות מזהירים על הפניקים ... עזבו את הארץ ופנו למצרים ... המשיכו בדרכם ללוב והתיישבו בה - עד 'עמודי-הרקולס' [מיצר גיברלטר בצפון מרוקו]."³ ההיסטוריון אבן-חלדון (מאה 14 לספירה) הוסיף: "וכן יתכן שאחרים מבין [שבטי] הברברים הללו האמינו בדת היהודית שקיבלו אותה מבני-ישראל, בזמן התרחבות ממלכתם לקרבת סוריה ושלטונם עליה [במאה 10 לפנה"ס כשממלכת דוד כללה את סוריה]. כן היו [ואלו השבטים שהתגיירו] ... קנדלאוקה ומדיונה, ובהלולה וגיאיתה ובני-באזאז, הברברים של המגרב הקיצוני [המערב הקיצוני, כלומר מרוקו]."⁴ והנוסע שמואל רומאנילי שביקר במרוקו בשנת 1790, כתב: "בני הכפרים הנקראים אל-גארב (אנשי המערב) יוצאים מפלישתים - כך קוראים להם היהודים ... מנהר טיטואן ועד עיר מיקיניס [מקנאס] - כל ארץ הפלישתים".⁵

² נר המערב, 2.

³ ח.ז. הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, א', 23.

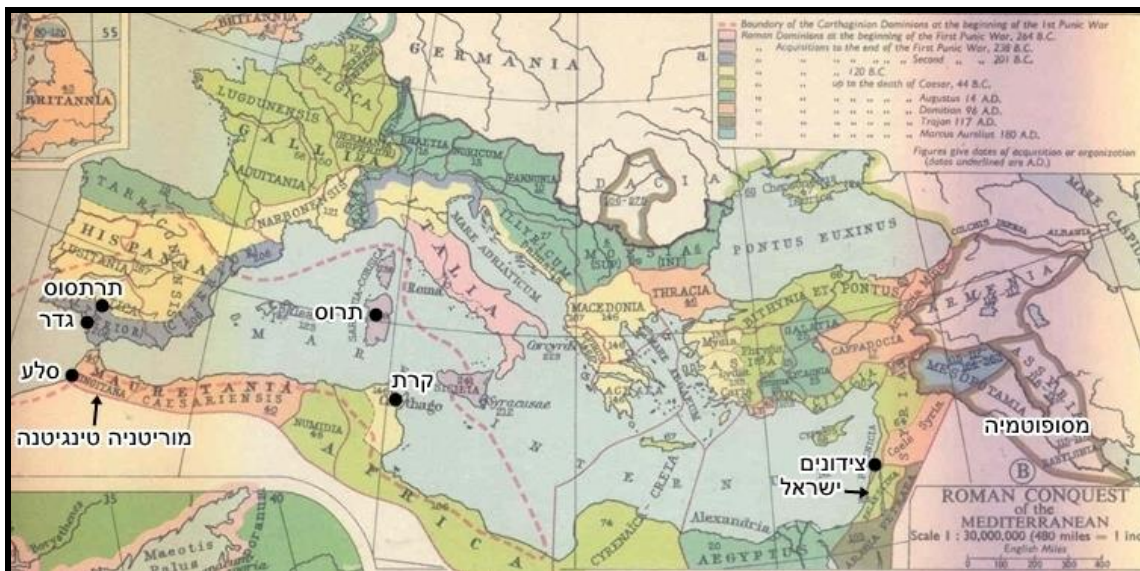
⁴ שם, 63.

⁵ משא בערב, שער ח', י"ד.

ה. צד חורבן בית-שני

בשנת 586 לפנה"ס כבשו הבבלים את ממלכת-יהודה והגלו תושביה לבבל. באזור מסופוטמיה התקבצו אז שתי גלויות - של ישראל מידי אשור וזו של יהודה. אלה גם אלה הורשו לחזור לארץ-ישראל בשנת 538 לפנה"ס, באישור מלך פרס כורש ובהנהגת עזרא ונחמיה. ואולם, רבים בחרו להשאר תחת מלכות פרס, ועובדה היא שאירועי מגילת אסתר התרחשו שם בשנת 480 לפנה"ס, לערך. בשנת 333 לפנה"ס ניגפו הפרסים מפני אלכסנדר מוקדון. כל הממלכות הנ"ל - האשורים, הבבלים, הפרסים והיוונים - לא הגיעו בכיבושיהם מערבה מיוון. לפיכך, בני-ישראל שהיגרו לאפריקה קודם לחורבן בית-שני, לא נתקלו בכובשים הללו. האימפריה הראשונה שפנתה מערבה היתה רומא. לאחר הגליית שבטי-ישראל (722 לפנה"ס) וחורבן בית-שני (586 לפנה"ס), לא היתה לעם-ישראל ריבונות בארצו, אף שהקים כבר את בית המקדש השני (516 לפנה"ס). הוא זכה לריבונות שניה, מדינית וצבאית, משנת 167 לפנה"ס ועד לשנת 37 לפנה"ס (במרחבים משתנים) בדמות ממלכת החשמונאים. הפעם השלישית שעם-ישראל יזכה לריבונות תהיה רק בשנת 1948 לספירה. ואולם, עובדה שאיננה מן המפורסמות היא, שסוג של ריבונות צבאית היתה לבני-ישראל דוקא במרוקו - ועל כך בהמשך. הרומאים המליכו את הורדוס על ארץ-ישראל בשנת 37 לפנה"ס. בשנת 70 לספירה הם כבשו את ירושלים, בזזו את בית-המקדש והגלו את בני-ישראל לרחבי ממלכתם. בעת ההיא צפון-מרוקו כבר היתה תחת ממלכתם ("מאוריטניה טינגיטאנה") והם הגלו לשם רבים מבני-ישראל (ראו סעיף ג' להלן). בירתה של "מאוריטניה טינגיטאנה" היתה העיר וולוביליס הסמוכה למקנאס. "בוולוביליס ... נמצאה כתובת-קבורה בלשון עברית: 'מטרונא. בת רבי יהודה נח' ... נמצא גם נר ברוזה, ומנורה טבועה בו ... בשטחה של תנג'ה [טנג'יר] עצמה, נתגלו חרסים שטבועות בהם מנורות בעלות שבעה קנים"⁶. מסתבר שתחת האימפריה הרומית, תפוצת בני-ישראל נמתחה ממרוקו במערב ועד מסופוטמיה במזרח (במאה ה-2), ובשטחים נרחבים באירופה.

האימפריה הרומית לתקופותיה (מתוך Ramsey Muir, Atlas of ancient and classical history)

⁶ הירשברג, תולדות, א', 28.

ד. עז פלישת המוסלמים – האצביא בנימין בן יהושפט

יש לדעת שעד חדירת האיסלאם למרוקו בשנת 705 לספירה, רוב תושבי מרוקו החזיקו בדת-ישראל או בנצרות, ומיעוטם היה מוסלמי.⁷ עדות אחת לעוצמה הצבאית של בני-ישראל במרוקו, נמצאת בעצם השם "גיברלטר". המיצר החוצץ בין צפון-מרוקו לדרום-ספרד שנקרא עד אז "עמודי הרקולס", נקרא על-שם טאריק איבן-זיאד (ההר [גיבל] של טאריק [טאר]). טאריק זה, היה מצביא מוסלמי שפלש לראשונה לספרד בשנת 711 לספירה, ובראש אחד מגייסותיו עמד לא אחר מאשר קאולה היהודי (kaula al yahudi).⁸

עדות נוספת ומשמעותית יותר, נמסרה ע"י מאיר פישער, שהיה אחד מחלוצי ההיסטוריונים הישראליים בעת החדשה. להלן קטעים קצרים מסיפרו "תולדות ישורון" (פראג, 1817): "מויריטאניא. כן נקרא לפני חלק גדול מאפריקא והיה זה שם הכולל למדינות אלג'יר, טוניס, טריפאליס ... מאראקקא [מרוקו] וסביבותיהן. ויושבי [תושבי] המדינות האלה נקבו בשם [נקראו] מויריטאניס Mauren [מאורים, Moors] ... כמעט כל שנות הבית-השני, אך צר ומכאובים לישראל ... עד כי שפכו עליהם הרומיים את חמתם ... כי אז שנית ... הלכו גולה יושבי-יהודה ... וידיחו [הגלו] את ישראל לכל ארצות האדמה וקצוי-תבל ... מעטים מהם נשארו על אדמת אסיא, יותר מהם הובאו לאיראפא [אירופה], אמנם רובם ככולם שולחו באניות לאפריקא ...

ויכלו לבראות להם שם ארץ [במאוריטניה] ... לשונם היתה לשון ארמית. חוקיהם ופקודיהם פקודי תורת משה לבדנה, כי משמרות התלמוד לא ידעו. בראשונה, לא היה להם בניין מיועד להתפלל שם אל אלוהי צבאות, כי אם התאספו יחד לשוח בשדה ויפרשו שם את כפם השמימה ויקדמו בתודה את פני אל עליון עושה שמים וארץ. וירבו שם תפילה ותחינה ... בחגי יי אשר יחוגו ובמועדיו אשר יקדשו וישמרו למשמרת קודשו כמו בשבת, כל מלאכה לא יעשו בם, כי אם ישבתו מכל פעולת בית ועבודת-שדה ... בכל יום מועד ... הנערים יריעו בחצוצרות וצלצל-תרועה ויטיבו נגן וירבו שיר ומשוש כינור. והעלמות תעדינה תופיהן ותצאנה במחול ... בשמונת ימי-חנוכה ששו ושמחו בישועת אלהים ... לא כן היה עמם בענין ימי הפורים, כי חוץ מערי אזילא [Asilah כ 50 ק"מ דרומית לטנג'יר] ועבי-יעקב Ebi Iacub, לא ידעו ממנם אף שמץ דבר וכאין וכאפס נחשבו להם אלה ... במות אדם ... כל נפשות שאריו הקרובים אליו, תאבלנה עליו אבל שיבעה [ימים] וכל בני-משפחתו ... ואחוזת מרעיו שלוש ימים חשופי-רגל [יחפים] ילכו, לאות מפח-לב ודאבון-נפש להולך לעולמו. בקוברם את המתים לא שמו כל אחד בארון-ארון לבדו, כי אם עשו לכל בית-אב ארון גדול ארוך ורחב, נחלק לחלקים רבים, בהם יחדו לקבורה ...

ימים רבים הכנעו יושבי אפריקא בעמל ואון, תחת שבט נוגס הרומיים ... ויתקבצו יחד כל יושבי המדינה וגם היהודים הדרים שם ... ויאמרו פה אחד ... ולהלחם עם הרומיים ... ויקראו לעזרתם מספרד ... את הוואנדלים Vandalen, להושיעם ... ויבוא חיש מהרה גענזעריך [Genserich], שנת 405 לספירה] ... ועימו חיל כבד ... ויעלו למלחמה על הרומיים ... ויגרשום מן הארץ ... וימלכו שם [במרוקו] יותר מתשעים שנה.⁹ עד עת עלה עליהם למלחמה ... בעליזאר [Flavius Belisarius מביזנטיון] ... ואת מדינותיו השיב תחת שבט הרומיים [שנת 534]. אבל לא האריכו ימי שמחתם ... כי הגאטהים [גוטים - Goths] ... באו מספרד [שנת 554] ... ויהי כאשר החלו גם הברבערים ... (Barbaren) נקראו לפנים, האנשים אשר ישבו בארץ אפריקא הצפונית מאז ומקדם, ומהם נקבה

⁷ נר המערב, 12, הערה ג'.

⁸ Jewish encyclopedia, Vol. 7, p.459.

⁹ בשנת 455 לספירה פלשו הוואנדלים לרומא ובזזו אותה. האירוע הזה ידוע בשם "ביזת רומא", ובציוריהם של קארל בריאולוב והיינריך לאוטמן, נראית בידיהם מנורת-הזהב מבית-המקדש.

מדינת מושבותם בשם בארבריא) ... ויבואו בגבול מוירטאניא ... ויכו גם את הרומיים, גם את הגאטהים ... וגרשו ... גם את שניהם מן הארץ [בשנת 691] ...

ויהי כאשר הסב לו עדריס [אידריס הראשון, אבי השושלת שמלכה במרוקו בשנים 788 – 974 ויסדה את העיר פאס] את מלוכת מחוז וואעליליא [תחילה התיישב בוולילה שהיא וולוביליס הנ"ל] ... וישלח מלאכים אל יושבי ערי הכיכר להסתפח בנחלתו ... וישיבו היהודים אותו דבר לאמור ... מאהאדי מלכנו [בנו של אבו-ג'אעפר מהשושלת העבאסית] ... ואנחנו בני-ישראל היושבים במדינת ממשלתו, נחלתנו שפרה לנו ויום-יום נשמח במלכנו ... ותשוקתך להיות לנו לשופט צדק ומנהל נאמן - חלוק תחלוק ... וישמע עדריס את הדברים האלה ויתחמץ לבבו ועשן באפו עלה ... ויקרא עדריס לשלושה אנשים ... והדיחם בבצע-כספו ... וילכו לפקיד מאהאדי ויביאו אליו את דיבתם רעה ... ויאסוף עבילאפיא את מחנהו, ויעבור חיש מהרה אל פאת הצפוני מכיכר טעמעזנא Temesna וילכוד את כל הערים אשר שם, אל שעללא Schella ואת מאגעדא Mageda ואת בנותיה, ואת מידשענאן Midschenon ואת בנותיה ... ויכה לפי חרב כל זכר מנפש יהודה אשר שם, וכל שלל הערים האלה והנשים והבהמה בזזו להם ... וירא עדריס כי כלתה בעורמתו הרעה אל בני-ישראל ... וישלח אל היהודים היושבים במחוזות טעדלא Tedla, שיוויאה Schauwiah ופעזעו Fezez ... לאמור ... חלו נא את פני מלך אימאם עדריס, אולי ברוב צדקתו וחמלתו יעתר לכם ... וישמעו ראשי היהודים לדברי עדריס וישלחו בסתר אל אחיהם אשר בקרב כל הארץ ההיא, להתאסף ולהתקבץ במקומות מועדים ולהביא איש כלי מלחמתו. ויעשו היהודים כן. ויהיה הקשר אמיץ, והעם הולך ורב את **בנימין בן יהושפט בן אביעזר**, קצין היהודים אשר בעיר לודאליב Ludalib. כי אחריו היה לב איש ישראל ואליו שמו כל העם את פניהם ... ויהי כאשר ראה עדריס כי התאספו יחד בני-ישראל כאיש אחד חברים, ויקבץ גם הוא את מחנהו וילוה עם בנימין בן יהושפט הנזכר, בעמק טאסוט Tasut [Tazouta באיזור פאס] ... ויאסוף בנימין את מחנהו ... ויאמר ... חגור ישראל חרבך על ירך גיבור, להדביר תחתנו זדים אשר קמו עלינו ... בטחו באלהים צור מעוז ... ויתחברו היהודים ... עם חיל אימאם עדריס, ויעמדו על גבולות מחוז אללון Allun. ויצאו היהודים והעדריסים לקראת חיל מאהאדי למלחמה, ויחנו בעמק עשיבולא Eschibula, ומאהאדי ומחנהו חנו בגבעת אגמאט Agmat אשר משמאל לנעפיס Nephis [הישובים נמצאים באזור מראקש של ימינו. Agmat הוא אתר בעמק Ourika, ודרומה ממנו הישוב Allous] ...

ותלך לעת ערב יד עדריס וישראל הלוך וקשה עלי חיל מאהאדי, ויכו בו ביום ההוא במערכה בשדה מכה רבה מאוד ... כי כשאון מים כבירים ישאון לוחמי בני-ישראל וקנאתם תבער כמו אש לדכא תחת רגליהם את שונאיהם ... וירא מאהאדי כי נגעה וכלתה אליו הרעה ... וישחיתו בברחם המדברה מפני חיל ישראל ועדריס, כל יבול הארץ וזרועי גינה לבלתי השאיר להם כל מחיה ... ותקצר נפש העם מפני תחלואי רעב וזלעפות צמא ... ויביטו למרחוק והנה אורחת סוחרים באה ... ויאמרו להם הסוחרים ... דרך שלישית היום בתוך ארץ ערבה ... שם תמצאו נופש ומרגוע ... וילכו אחרי הסוחרים ... מאין-דעת כי הוכן רשת לפעמיהם ... ויבואו בדרך צר בין שני הרים ... ולא נשאר בידם לעשות מאומה כי אם להתפש חיים או למות ברעב, או לפול במכת זרוע ... בראות אחד משרי הצבא [מבני-ישראל ועדריס] כי נגעה החרב עד הנפש ... ויאסוף את כל חיל הגיבורים ... לבוא לעזרת אחיהם אשר במצור ובמצוק ... ויגיעו למקום המערכה לעת ערב ויבעירו אש גדולה לתת לאחיהם אות כי באו לעזרתם, ויקרבו אל חיל מאהאדי למלחמה. ויראו בעלי בריתם האסורים בין ההרים ... ויאזרו גם הם חיל ... ותהיה פני המלחמה אל מחנה מאהאדי פנים ואחור וינגפו אנשיו לפני שונאיהם ... וימלטו אל נפשם ... וירא מאהאדי כי נלוו היהודים עם עדריס וישלח להם מלאכים

לאמור ... אם עזוב יעזבו את מחנה עדריס ... לא יפול משערות ראשם ארצה ... אם בעוד שבעת ימים לא תסורו למשמעתי, אם לא [אז] היהודים אשר עודנם תחת ממשלתי, כולם בני-תמותה הם ... וישמעו היהודים ... ויקהילו את ראשיהם ... ויחלקו גם הם לשניים. חצי האחד יאמר להפרד מן עדריס ולשוב הביתה ... וחצי האחד יחזה דעה להחזיק בברית עדריס ... וישיבו למאהאדי :

... ימים אין-חקר ישבו אבותינו [בני-ישראל] בארצך [במרוקו] ... אלה שמו את פניהם לפעולת שדה ... ואלה שלחו את ידיהם למלאכה ... גם הלחם ילחמון בזרוע עוז וימין רוממה, להשבית ביום קרב כל אויב ... ותשמע בקול אנשי מרמה ... לשפוך עלינו את זעמך ... דע לך מלך מאהאדי, כי לא נירא מכל אשר אמרת לעשות. כי אם תפיל ארצה אף אחת משערות ראש אחינו אשר עודנם תחת ידך, אז גם אנחנו נלך באורח זו הלכת, לפזר לפי-שאול עצמות בעלי אמונתך אשר יפלו בידינו ... אחר הדברים האלה הוסיפו שתי המחנות לערוך מלחמתן ... וילך עדריס הלך וגדול ... ויבוא גם על עיר מעדיאנאה [מדינה] ... וירא מאהאדי ... ויעמיד על חומותיה סביב יהודים רבים ... ויאמר, אם יראו היהודים אשר במחנה עדריס את אחיהם על החומה, אז לא ילאו את ידם בקשת ... ויהי כאשר חשב מאהאדי כן היה ... וירא עדריס כי לשוא יחביר מלין ... ויצו ... לאמור כי נשמע למרחוק קול המון רב רב [שמועת-שוא] ... וישמעו אנשי המלחמה [הישראלים] ... ויחגרו איש את חרבו וינטשו [עזבו] מעל העיר עם נזאר Nizar ... ויצו עדריס על גדודי הצבא הנשארים אתו לקחת את העיר בחוזקה ... ויפרצו פרץ רחב בחומת העיר ... וידקרו את כל אשר נמצא שם [מבני-ישראל] ... וישבו היהודים [אחרי יומיים] ... ויראו כי ... הומתו אחיהם ... לא רבו הימים ויעזבו לוחמי-ישראל את מחנה צורם וישבו אל בתיהם ... ויקרא [אידריס] לאלופי יהודה וקציניו וידבר להם בחמת-אף ... כי לא יפול משער-ראשכם ארצה, אם תתנו את מעלליכם לסור מאמונתכם [ביקש שיתאסלמו] ... וישיבו ... חדל ממנו אדוננו [והם סרב] ... ויפקוד עדריס את צבא מלחמתו ... לאבד את כל מקומות מוריטאניא אשר ישבו שם בני-ישראל ... ויראו בני-ישראל כי כלתה אליהם הרעה, ויקהלו גם הם כולם כאיש אחד חברים וישימו עליהם ראש בצבאותיהם וללחום את מלחמותיהם ... ויערכו מלחמה לקראת עדריס. וינוסו העדריסים וינגפו פעמים ושלוש לפני היהודים, אשר הרגו מאויביהם יותר משמונה אלף איש ... ויוסיפו העדריסים ויקבצו המון חיילים רבים ויקחו פילים ... ותלך יד עדריס הלך וגדול ... ותהי עת צרה לכל אשר יקרא בשם יעקב [ישראל] ... [ויאמר אידריס] אם יאזינו למצוותי וישירו דרכם להסתופף בצל דת מאהאמעד [מוחמד], אז בשלום יחדיו ישכנו ... ויצעקו [בני-ישראל] מכל חוגר חגורה ומעלה לערוך עוד הפעם מלחמתם נגד עדריס. ויהי כי חסרו להם פילים ויערימו עורמה ויקחו פרים רבים ... ויתנו עליהם לוחות ועל הלוחות שמו קש וזפת ועצים יבשים ויזורו עליהם גופרית ... ויציתו בהם אש ויעבירו את הפרים נגד אויביהם ... ויראו הפילים את להבות האש, ויראו ממנם ויברחו קדורנית ויפילו מעליהם רוכביהם וירטשו ברגליהם. ויחזק ישראל עלי העדריסים ותעז ידו על שונאיהם וישלימו אלה את אלה [הסכימו על הפסקת-אש] ... וילך עדריס וישב לביתו ... וימת פתאום בסם המוות [הורעל, בשנת 793] ... ותחי רוח יעקב ועדת ישראל צהלה! "

את העלילות הללו הזכיר גם ר' טולידנו בפרק השני בסיפרו "נר המערב", וכן ר' שאול אבן-דנאן (אב בית-הדין של מוגדור בשנת 1939), שכתב בהסכמות לספר "מלכי רבנן": "התישבותה של התפוצה הישראלית פה מארוק [במרוקו], עתיקה לימים ... מאות בשנים אחזו למו, מעמד של שילטון עצמי-מדיני באחת מארצות מארוק. ובמלחמת עוז וכבוד-ניצחון הכניעו את רודפיהם תחתם, וישלטו בס ימים רבים. ולאחרונה [עד אשר] בגדו בס צוררי נפשם בגידה פתאומית בהיותם בשקט ונפש, ויעשו ביהודים הרג רב ונרם אבד ועד כל זכר הממשלה היהודית ההיא".

3. ב'מ'י הא'דר'יס'ט והא'ור'ט'ון (788 – 1147)

החל מימי האימפריה המוסלמית מרוקו מכונה "אל-מגרב אל-אקצה", כלומר המערב הקיצון, בהיותה הנקודה המערבית ביותר באימפריה. בקיצור נקראת "אל-מגרב" ותושביה "מוגרב'ים", ובעברית: **מערביים**. למרות זאת, במדינת-ישראל מכונים יוצאי מרוקו "מזרחיים" דווקא, וזו כמובן טעות גיאוגרפית והיסטורית. כל השנים שנציין להלן הן לספירה הכללית, אלא אם צויין אחרת. את שושלות המלוכה המוסלמיות במרוקו קל לזכור לפי ערי-הבירה שלהן. **פאס** הוקמה בשנת 807 ע"י האיידריסים, שמשלו בשנים 788 – 974 (בחלקן תחת חסות האימפריה הפאטימית) ובה נולדו ופעלו מיטב המלומדים היהודים. תקופה זו (פרט לימי אידר'יס הראשון שהוזכר מעלה) נחשבה כסובלנית יחסית ליהודים. מראקש הוקמה בשנת 1062 ע"י המורביטון, שמשלו בשנים 1061 – 1147 (לאחר תקופת מעבר) ועל שמה נקראה לימים הארץ "מרוקו". יחסיהם עם היהודים היו הדוקים, עד כדי כך שבקרב זאלאקה (Zalaca) שנערך בדרום ספרד בשנת 1086, לחמו אלפי לוחמים יהודים לצד יוסף בן טשפין והנחילו מפלה לאלפונסו השישי. כתוצאה מכך, רוב מדינת ספרד נכנסה תחת הממלכה המרוקאית. ולכן, כאשר הרמב"ם נדד עם משפחתו לפאס שבמרוקו בשנת 1158, הוא לא נסע בין שתי ארצות זרות, אלא בשטח אחד שהיה למעלה מ-400 שנה תחת אותה אימפריה איסלאמית (המה גם שנולד בקורדובה בשנת 1138, שהיתה כבר תחת אותה ממלכה). הוא למד רפואה בפאס אצל ר' יהודה הכהן אבן-סוסאן, ורק בהיותו בן שלושים יצא את מרוקו. הנקודה הזו מייצגת וחשובה להבנת יחסי-הגומלין בין מרוקו לספרד, שכן רואים כמה חבוקות היו שתי הארצות הללו, שנים רבות קודם להגעת מגורשי-ספרד למרוקו.

חכמי פאס גילו "מחדש" את העברית, דבקו בה והתנערו מהארמית. אנו למדים על כך מאגרת ששלח ר' יהודה בן קורייש ליהודי פאס בזה הלשון: "רסאלה יהודה בן קריש, אלי גמאעה יהוד פאס ... אמא בעד פאני, ראיתכם קטעתם עאדאת אלתרגמה באלסריאני עלי אלתוריה מן כנאיסכם" וגו'. ובעברית: "אגרת יהודה בן קריש לקהילת יהודי פאס ... הנה ראיתי כי בטלתם תרגום הארמי על התורה מבתי-כנסיותכם. ואתם מתדמים בביטולה לבוערים אשר בעדתכם, אשר יחשובו את התרגום [בארמית] למותר [מיותר], ויאמרו כי יבינו כל לשון העברי זולתו ... ולא חשבוהו למותר [מיותר] ראשוניכם ... כי לשון הקודש כולו אשר נקבץ במקרא, בא [יש] בו לשון ארמי, ונתערב בו לשון ערבי וגם מילים לועזיים וברברים ... כי תרח אבי אברהם היה ארמי"¹⁰.

כאמור, כבר במאה השמינית נוצר רצף גיאוגרפי בין ארץ-ישראל למרוקו, תחת כנפי האימפריה האיסלאמית. ואולם, הרצף הזה לא היה שלם משום הפלגים (ח'ליפות) שבתוך האיסלאם. בשנת 970, הח'ליפה הפאטימית שכבר התבססה במרוקו והתרחבה מזרחה, הגיעה לארץ-ישראל.¹¹ וכך, 3,762 הק"מ (בקו אווירי) שבין ירושלים לפאס, הוכנסו תחת ריבונות אחת (ראו מפה להלן). ה"קו" הזה התקיים במשך 100 שנים, והיו לו השלכות מרחיקות לכת על הקשרים שבין מרוקו לישראל. אחת הדוגמאות לכך היא ראש ישיבת ארץ-ישראל בשנת 1025 שמוצאו מפאס, רבי שלמה בן-יהודה אלפאסי. וכן יהודים דגולים נוספים שפעלו בעת ההיא בפאס כגון: ר' אדונים הלוי בן-לברט (הוא דונש בן-לברט, יליד שנת 920), ר' יהודה חיוג' (יליד שנת 945), ר' יצחק אלפאסי (הרי"ף, יליד שנת 1013), ר' יהודה הכהן אבן-סוסאן (המורה של הרמב"ם) ועוד.

¹⁰ מתוך עותק שיצא לאור בפריס בשנת 1857, בעריכת בנימין דבראט.

¹¹ נתן שור, תולדות א"י מהתקופה הפריהיסטורית ועד ימינו, 169.

רצף גיאוגרפי ומדיני בין ירושלים לפאס במאה ה-10. (מתוך William Shepherd, Historical Atlas)

חכמי פאס החליפו אגרות שו"ת (שאלות ותשובות) עם חכמי בבל. נוסעים באו ויצאו את פאס, ביניהם אבו דני ודוד החרש שפקדו את ארץ-ישראל ושבּוּ לפאס עם "ספר היצירה". הגיאוגרף הספרדי בכרי מהמאה ה-11, העיד: "והיא [פאס] העיר הגדולה ביותר בנוגע למספר היהודים, בכל המגרב. מכאן היו עוזבים לכל ארצות העולם". עוד ידועים מהעת ההיא היהודים מאיר אבן קמניאל ושלמה אל מועלם, שהיו רופאי המלך המורביטוני עלי בן יוסף (1106 – 1142) וכן יהודה בן יוסף מסג'למאסה (אזור תאפיללת), שהיה ממונה הסוחרים בפוסטאט (קהיר העתיקה) בשנת 1140 לערך, והגיע במסחרו עד הודו.¹²

ה. ב'מ' המוחרדון (1145 – 1269) – ממלכת דרעא הישראלית

רבאט הוקמה בשנת 1150 ע"י המוחרדון, שאסרו על כל מי שאיננו מוסלמי לחיות בתחום ממלכתם. תקופתם היתה חשוכה והקדימה באכזריותה את גירוש יהודי-ספרד. הם הוציאו להורג רבים מהיהודים שסרבו להתאסלם, ביניהם את ר' יהודה הכהן אבן-סוסאן (מורהו של הרמב"ם) בשנת 1165. בפאס רצחו כ-100,000 איש, במראקש כ-120,000 איש, ואף הודי לא יכל לנהוג כדתו בגלוי. המוחרדון היו הראשונים שאיימו על ממלכת דרעא הישראלית. עד אז, אף ממלכה לא איימה על היהודים שוכני דרום-מרוקו בואכה מדבר הסהרה. אף לא הרומאים שממלכתם "מאוריטניה טינגיטנה" נאחזה בצפון-מרוקו, אף לא אידריס הראשון.¹³ במאמר "נדחי ישראל באפריקה ובסין", כתב חיים שוורצבוים כך: "יש לנו גם תעודות וידיעות ממקום אחר, על **ממלכה יהודית בעמק דרעא** (הנקראה גם ואדי זיתון) הקרוב לאיפראן הני"ל. לפי המקורות, מדינה יהודית זו גם כן התייחסה על בני אפרים בן יוסף. תושבי המדינה התייחסו על [נחשבו כצאצאי] עשרת השבטים. כושים נוצרים, לפי מסורת זו, היו משועבדים למדינה היהודית. בסופו של דבר מרדו הכושים נגד אדוניהם היהודים, וכתוצאה מכך חולק העמק בין היהודים והנוצרים. ברם, כעבור זמן קצר הפרו הנוצרים את חוזה השלום וניסו להשמיד את היהודים. הפעם נחלו הנוצרים תבוסה שלמה והושמדו כליל ... את מקומם של הנוצרים כמתיישבים באזור זה, תפסו המוסלמים".¹⁴

הגיאוגרף יאקוט מראשית המאה ה-13, דיווח שרוב סוחריו אזור דרעא הם יהודים. ומתוך "אגרת תימן" שכתב הרמב"ם באמצע המאה ה-12, אנו למדים שהיו שם יהודים דגולים, כאמור: "כי לפני חמישים שנה כיום הזה או קרוב לכך בא אדם חסיד ומעולה, חכם מחכמי-ישראל ושמו כמ"ר [כבוד

¹² הירשברג, תולדות, א', 260, 77, 264, 214.

¹³ נר המערב, 13.

¹⁴ מחניים, גיליון צ"ג-צ"ד (1964).

מורנו ורבנו] משה דרעי - בא מדרעא". רחל אליאור הציגה במאמרה "מקובלי דרעה", את אפשרות גילוי ספר "הזוהר" בדרעא דווקא.¹⁵ המווחידון תקפו את איזור דרעא באמצע המאה ה-12, ונהדפו ע"י היהודים בהנהגת מפקד בשם שמואל.¹⁶ באוזלת-ידם ובעורמתם, קראו ליהודים לצאת ממיבצריהם ללא נשק לכריתת ברית, וביום השבת הוא רצחו כשיבעה-עשר אלף מהם. את החורבן הזה וחורבן שאר קהילות ישראל במרוקו בימי המווחידון החשוכים, הנציח ר' אברהם אבן עזרא (נולד בשנת 1089) בקינה "אהה ירד". לקינה הזו שני נוסחים ולהלן תמציתם. שימו-לב שהאבל על ספרד ומרוקו, חד-הוא: "אהה ירד על ספרד, רע מן השמים. / וספוד רב עלי מערב, לזאת רפו ידים ... / ועיר מלוכה והנבוכה, מראכס [מראקש] המיוחסה, / עלי יקרים ומדוקרים, עין אויב לא חסה. / אהה אפס קהל פאס, מיום נתנו למשסה ... / וסות [בגד] אקרעה על דרעא, אשר לפנים נתפשה, / ביום שבת ובן עם בת שפכו דמים כמים ...".

"איך נחרב המערב [מרוקו], ורפו כל ידיים. / ואוי ירד על ספרד, רע מן השמים. / עיני עיני, יורדה מים. / ימי רעה על דרעא, אשר באו בתחילה. / ביום בא צר חושך צר, עליה ואבלה. / ולכד עיר ויעיר, חמתו על הקהילה, / קהילת-אל ישראל, סגולת שוכן מעלה. / קהל-ישרים וכשרים, הוד תורה וגדולה. / וחיש צדם ולכדם ביום זעם וחלחלה. / יום המר והנמהר, יום חושך ואפילה / ואמר [הצורר] ... והאמינו בדתי [איסלאם] ... / ולא אבו והשיבו עזי-מצח מילה: / 'גוי סכל לא נוכל, להחליף ימינה בשמאלה, / דת-צדק [ישראל] בדת-חדק, דת-ישר בדין-עוולה' ... / ונאסרו ונמסרו לפי חרב בבהלה ... / ביום שבת בן עם בת, שפכו דמים כמים. / הוי אקרא כמצרה על קהילת סגלמאסה. עיר גאונים ונבונים, מאורם חושך כיסה. / ושח עמוד התלמוד והבניה נהרסה. / והמישנה לשנינה ברגלים נרמסה. / ועל יקרים מדוקרים עין אויב לא חסה, / ועל קדושים ביד קדשים, עליהם קינות אשא. / ואי חוסן קהל תלמסאן [כיום אזור אלג'יריה], והדרתם נמסה. / וגדולים ביד ערלים, חיש היו למשיסה. / וקול ארים בתמרורים, על סבתה [סאוטה] ומכנאסה [מקנאס]. / אצפצף כסוס עגור לסוס [שוש], אשר היתה לקלסה. / ועיר אגמאת [איזור מראקש] בלי הצמת, לפי רגע נמסה. / לזאת אבכה וכף אכה וידי על חלציים. / אוי אפס קהל פאס וחיש אבדו במהרה / עיר תורה והמיקרא והמישנה והגמרה[א]. / עיר חכמים מחוכמים בסוגיא ובסברה. / ותלמידים החרדים במיצוות אל ברה. / ודרשנים המבינים בסוד ספרי וגם ספרא. / ומדרשות מאין חשות ולא תמוש התורה. / וחזנין מתחננין בקול ערב ובצורה".

לא חלפו 50 שנים מראשית שילטון המווחידון, ושבטים אחרים במרוקו (המריניים) כבר החלו לדחוק אותם. בשנת 1236 הם איבדו את קורדובה בדרום ספרד (לטובת פרדיננד מלך קסטיליה), ולבסוף את רוב השטחים שהוחזקו בימי המורביטון. פליטים מהפרעות הללו נותרו במרוקו שנים רבות לאחר מכן, ועד היום ידוע המונח "יהודים ברברים". דוגמא לכך היא בני שבט וולד-דאוד (בני דוד) שמצד אחד מחזיקים במנהגים נוצריים, ומצד שני אינם מבעירים אש ולא רועים את צאנם בשבת. בחודש מרץ (מועד הפסח) הם אף נמנעים מאכילת קוסקוס.¹⁷

¹⁵ פעמים, גליון 24.

¹⁶ אברהם שטאל, תולדות יהודי מרוקו, 68.

¹⁷ הירשברג, תולדות, ב', 32.

מפת מרוקו (UN map, public domain)

1. ב'מ' האר'נ'ט והוואט'ס' (1195 – 1554)

פאס שבה להיות עיר-בירה בשנת 1244, תחת המרינים (בני-מרין). תקופתם מציינת התאוששות ושיתוף-פעולה עם היהודים, ובה הוקמו עבורם שכונות מבוצרות ("מלאח") בערים. בשנת 1286 המישנה-למלך המריני אבו יעקב יוסף, היה היהודי בן-חיון אשר הוצא להורג בשנת 1302 בשל הסתה. בשנת 1465 שר המלך אבו-מוחמד עבד-אל-חק, היה אהרון בן באטאש (Harun al Yahudi). הוא יעץ למלך להתייעל ולהטיל מיסים גם על המוסלמים, וכתוצאה מכך התעוררה התקוממות שבמהלכה שניהם נרצחו, יחד עם המוני יהודים. הנוסע עבד אל-באסט שחי בתקופה ההיא בפאס, כתב: "עבד אל-חק קירב ביותר את היהודי [בן באטאש] ועשהו איש סודו, עד שכל הממלכה היתה נתונה בידו ... והיה בידי היהודי הכוח לצוות ולאסור בממלכת פאס, אף כי המשיך בדתו היהודית ... בימיו נתגדלו היהודים בפאס ובשאר מחוזותיה והיתה להם דעה וחשיבות-שם ומשמעת ופרסום".¹⁸ את המרינים ירשו הוואטסים (בני-וואטס) אחיהם לשבט, עד שנת 1554. בתקופת המרינים והוואטסים עלה כוחן של פורטוגל וספרד. הפורטוגלים כבשו בצפון-מרוקו את סאוטה (בשנת 1415) וטנג'יר (בשנת 1471), והקימו את מבצר מוגדור באסווריה של ימינו (בשנת 1506). בשנת 1492 סיימו הספרדים למעלה מ-700 שנות כיבוש מוסלמי בספרד (קרב גרנדה) והכריזו על גירוש כל מי שאיננו נוצרי. כ-300,000 יהודים גורשו מספרד, ורבים מהם פנו לשכנה הדרומית מרוקו. לצד האחוה, התגלו באופן טבעי גם חילוקי-דעות בין המגורשים לבין תושבי מרוקו הותיקים, בעינייני הלכה. דוגמא למחלוקת היא עניין "הנפיחה" (דיני שחיטה) שמוזכר בכתבי ר' חיים גאגין. בשנת 1494 פרסמו המגורשים את "ספר התקנות של קהילת-קודש המגורשים וגדוליהם בפאס", שהיה במשך שנים רבות ה"שולחן ערוך" של יהודי מרוקו. הוא נכתב בעברית ונחשב למקל (בין השאר התיר לאכול חגבים ולשאת מספר נשים).

היהודים שהתגוררו בערי החוף הכבושות, נהנו מחופש דת ומסחר ומשלטון תומך. לראיה, בעיר סאפי בשנת 1500 היו כמאה משפחות יהודיות, והמלך מנואל עָרַב לכך שלא יגורשו ולא יתנצרו. רב הקהילה היה אברהם בן-זמרה, המתורגמן בעיר היה יעקב רותי, שאף שימש שליח הסולטאן לפורטוגל בשנת 1537. בעיר אזימור שיתפו היהודים פעולה עם הפורטוגזים ופתחו בפניהם את שערי העיר. רב הקהילה ר' יוסף אדיב, היה המתווך בין הפורטוגלים למוסלמים, ויחיא אדיב היה המתורגמן. בעיר אגדיר, מאיר לוי היה מרגל בשירות הפורטוגלים, בעוד אחיו יצחק היה איש סודו של המושל המוסלמי.¹⁹ בתקופה זו בפאס, היהודים נהנו מעוצמה כלכלית ושילטונית, ויחד עם זאת היו חשופים לפרעות, כאשר יקרה ליהודים בכל הגלויות. מצד אחד הם חוו ביזה פרעות ואף גירוש (בשנת 1438), ומצד שני הסולטן עלי אבו-חסן שישב בפאס, הקיף עצמו ביועצים יהודים (בשנת 1554). מזכירו היה מנחם סנאניס, שגרירו לפורטוגל היה אברהם קורדובי, ונציגו מול הקהילה היה ר' יעקב רוזלס. ההיסטוריון הספרדי לואיס מארמול, מונה באמצע המאה ה-16 כ-10,000 יהודים בפאס, בעוד שבתקופה המקבילה היו בצפת בשיא פריחתה ("תור הזהב") פחות מ-5,000 יהודים!²⁰

¹⁸ הירשברג, תולדות, א', 282, 292.¹⁹ שם, א', 309, 303, 310, 316.²⁰ שם, ב', 214. שור, תולדות, 205.

5. פִּיא' הסִעִידִים (1509 – 1627)

מראקש שבה להיות עיר-בירה תחת הסעידים (בני-סעד או בני-זיידאן) מאזור דרעא, ששמו קץ לשילטון הווססים בפאס בשנת 1554. הם הרחיבו את שטחי הממלכה דרומה, כבשו את תימבוקטו בסודן; והחזירו לשטחם ערי-חוף כגון אגדיר, אזימור, סאפי וארזילה. ר' יוסף הכהן הרופא, בן המאה ה-16, כתב שראש השושלת הסעידית התייעץ עם חוזה יהודי בשם מסעוד מצליח בן גואש, בטרם החל בכיבושיו: "ויקומו שני אנשים ... אנשי-חיל ושם עירם דרעא ... איש יהודי היה בארצות ההם, מסעוד מצליח בן גואש שמו. ויאמר אל השאריף [מייסד שושלת הסעידים, אבו עבדללה אל-קיים]: 'שמעני אדוני ואגידה לך את אשר יקרא באחרית הימים. אראנו עתה אשורנו קרוב. שיקומו שני אחים וימלכו על העיר תיצי [Tidzi], ומשם יפוצו זרועותם בכל ארצות הערב, וימשלו במכמני הזהב'. וייטבו דבריו בעיניו. וילכו ויחנו על תיצי וילכדוה ... ובכל אשר פנו הצליחו, כאשר דבר אליהם".²¹

הסעידים הגיעו להסכמה עם האימפריה העותמאנית בשנת 1554 שלא תפלוש למרוקו. העותמאנים הגיעו בצפון עד הונגריה, במזרח עד המפרץ הפרסי ובמערב עד אלג'יריה, ונעצרו במרוקו. מיד לאחר מכן בשנת 1578 הם הביסו את מלך פורטוגל, ומנעו את פלישתו למרוקו. יהודי מרוקו שחששו מהשלכות המסע הצלבני של פורטוגל, ראו בניצחון הזה תשועה גדולה, וקבעו לזכרון את יום ב' באלול (15/8/1578) כ"פורים של הנוצרים". בשנת 1577 תוארו חיי היהודים בפאס כך: "בפיס [פאס] ומרוקה [מרוקו] ... ושמה עשירים רבים יהודים שקוטים על שמריהם ... ושלל רב".²² עד כדי כך השתלבו היהודים בשילטון הסעידים, שעל הסולטן עבד אל-מאליכ (1623 – 1627) נאמר: "והמלך אין לו מלוכה, אלא על היהודים".²³ גם מנגן-החצר של הסולטן מוחמד אל-ממון שישב בפאס (1604 – 1613) היה יהודי. בשירות הסולטן זידאן אל נסיר (1603 – 1627) שישב במראקש, פעלו הסוחרים ר' אברהם בן-ואעיש (שהיה נגיד הקהילה במראקש) ויהודה לוי (שהיה גם הממונה על המכס בסאפי). שגרירו להולנד בשנת 1603 היה שמואל פליאג'י, ונגיד הקהילה במקנאס בעת ההיא היה חביב טולדאנו. בשנת 1650 חלה הרעה במצב היהודים, כרגיל בזמן מעבר בין שושלות-מלוכה. בתי-כנסת נחרבו בפאס, תושבי מאזאוויא גורשו, ועוד.²⁴

²¹ דברי הימים, עמוד קל"ד (אמשטרדם, 1732).²² יוסף הכהן הרופא, עמק הבכא, 172.²³ הירשברג, תולדות, ב', 213, 225, 227, 228, 243.²⁴ יוסף בו-נאים, מלכי רבנן, בהקדמה.

ח. בימי העלווים (1631)

מקנאס היתה לבירת העלווים (בני-עלי) בשנת 1672. זו השושלת שמושלת עד היום במרוקו, שעלתה לגדולה בימי הסולטן אל-ראשיד. אומרים שאת ראשית עושרו הוא צבר מביזת הגביר היהודי אהרון בן-משעל.²⁵ כאשר אל-ראשיד נמלט לאיזור טאזא בצפון-מזרח מרוקו מפני אחיו, הוא שמע על בן-משעל שהיה בעל רכוש רב וחיילים. בתחפושת של עני המבקש רחמים, הוא חדר למבצרו ופתח את השער בלילה למאות בוזזים. לזכר האירוע הזה, עד היום מציינים במרוקו טכס שנקרא "סולטאן טולבה" שבמהלכו מתחפשים ל"סולטאן". וכך תאר זאת האנתרופולוג ג.פרייזר:²⁶

"The Mohammedan students of Fez in Morocco, are allowed to appoint a sultan of their own, who reigns for a few weeks, and is known as Sultan-tulba ... This temporary sultanhip always falls in spring ... Its origin is said to have been as follows: When Mulai Rasheed II was fighting for the throne in 1664 or 1665, a certain Jew usurped the royal authority at Taza ... In the dead of night, while the Jew was slumbering ... forty crept forth ... and took possession of the ... city".

ר' משה רפאל אלבאז תאר את אותו אירוע, בספרו "כסא מלכים", כך: "ונתעורר מולאי רשיד ... ובא מתאפילאלת לתאזה והרג את אהרון בן משעאל היהודי שהיה מולך בתאזה, בעורמה ביום שבת והמליכוהו שם. והלך מולאי רשיד לעיר אזאווייה ... ויתן ליהודים אשר שם זמן של שלושה ימים לצאת מן העיר. ונטלו מה שיכלו שאת מכסף וזהב, כי היו עשירים גדולים. ובאו כל היהודים לפאס י"ג מאות בעלי בתים [1,300 משפחות!] בר"ח [ראש חודש] אב שנת התכ"ח [1668] ... הר' יצחק אלבאז ז"ל היה מהמגורשים, אשר אני הצעיר דור שביעי לו" (כ"ו, א'). על סופו המר של אל-ראשיד, מספר ר' סעדיה בן דנאן בספרו "דברי הימים": "ויהי היום רכב על סוס אחד עדיין קטן ... והוא רוכב עליה בין עצי היער ונתקע לו עץ אחד במוחו ומת".

מואט (Mouette) תאר את מצב יהודי מרוקו סביב שנת 1680, כך: "היהודים נמצאים במספר גדול בברבריה ... והם מזומנים לסבול ... מבלי שיעזו לאמר דבר, אף לילד בן שש המיידה בהם אבנים ... גלימותיהם וכובעיהם שחורים כדי להבדילם. בפאס ובמרוקו [מראקש] הם שוכנים לבדד מיתר התושבים, בשכונות מיוחדות מוקפות חומות ששעריהם שמורים ... כדי שיוכלו לנהל את מסחרם בשלום, ולקדש את שבתם ושאר החגים. בערים אחרות הם מעורבים עם הערבים ... רבים מביניהם עשירים ביותר ... הם מתכתבים עם היהודים הגרים באירופה ... יש להם בכל עיר שייח וראש שהם בוחרים בו, או שהמלך ממנה מתוכם. שייח זה הוא שקובע את המיסים ... בארצות אלה אין כמעט צדק בשבילים ... עם זאת הם גומלי-חסד להפליא לענייהם כדי שלא יבקשו נדבה, והשייח מטיל מס על כל אחד לפי אמצעיו, כדי לספק את צורכיהם של אלה [שאין להם]".²⁷

את אל-ראשיד ירש איסמעיל (1673 – 1727). הוא החזיר לידי מרוקו את ערי-החוף, והותיר בידי הפורטוגלים רק את מזגאן. מידי האנגלים כבש את ג'יברלטר, ועם לואי ה' 14 מלך צרפת פיתח קשרים. ממונה החצר שלו היה יוסף מאיימראן היהודי. בשנת 1683, מאיימראן ויוסף בן דניאל טולידנו, ניהלו עם הולנד משא-ומתן מטעמו. הם הביאו להסכם שיתוף-פעולה מסחרי בין מרוקו להולנד, שכלל פדיון שבויים הולנדים. משה בן-עטר היה הגזבר של איסמעיל, ונגיד היהודים במרוקו (בשנת 1724, לאחר שירש את התפקיד ממאיימראן). הוא שימש גם כנציג מרוקו, יחד עם ראובן בן-

²⁵ שטאל, תולדות, 106.

²⁶ James George Frazer, the golden bough: A study in magic and religion, Chapter 25.

²⁷ הירשברג, תולדות, ב', 259.

קיקי ואחמד בן-עלי, מול נציג אנגליה צ'ארלס סטיוארט, לעריכת ההסכם בין מרוקו לאנגליה בשנת 1721. מטרת ההסכם היתה לדחוק את הספרדים ולהגביר את שיתוף הפעולה עם האנגלים, בפרט בגיברלטר. במסגרתו, ניתנה אשרה ליהודים להתגורר בגיברלטר ולעסוק בה במסחר ובכל מלאכה. הקונסול הצרפתי בסאלי בשנת 1690 דיווח שבנו של מאיימראן הנ"ל, אברהם, גזר רווח של 1% מכל הסחורות המיוצאות והמיוצאות מסאלי. לצד שיתוף הפעולה המלבב הזה, נקט איסמעיל גם יד קשה כלפי היהודים: הוא הגלה אותם מאיזור טאזא לעיירה דבדו מחשש שימרדו, והוציא להורג את האחים ר' משה ושם-טוב הכהן ממקנאס. בימיו (שנת 1728) אירעה ביזת יהודי מקנאס, ולאחר-מכן גירושם (בשנת 1743).²⁸

בשנת 1696 נולד בעיר סאלי ר' חיים בן-עטר, ובאותה סאלי נולד בשנת 1713 ר' אליעזר די-אבילא. את השני תאר טולידנו כך: "מפני חריפותו הרתחנית ואי-מתינותו אז [בן 15] ... ויהי כותב וחוזר ומוחק. הוא שקד הרבה ללמוד יחידי ועם תלמידים רבים ... ולפעמים לא מצא מנוחה אף בעיר סאלי, ויתגורר באוהלי הערביים מחוץ לעיר".²⁹ בשנים 1721 - 1724 פקדה את מרוקו בצורת, שאת סבלותיה תאר ר' שמואל אבן דנאן כך: "משנת תפ"א [1721] היינו בצער הגשמים זה שלוש שנים ... והחיטה הולכת ומתייקרת ... חללי פאס העדינה ... ותלמידי-חכמים יושבים על משמרתם וקוראין גמרות כסדרן, ועכשיו הם מפוזרים ומפורדים בגבעות ובהרים, בכפרים ובערים לשאול אוכל לנפשם".³⁰

עבדאלה בן איסמעיל משל לסירוגין בשנים 1729 - 1757. המתורגמן לשגריר מרוקו בלונדון בעת ההיא, היה אברהם בנידר (יליד תטואן). הוא היה איש אמונו של מושל גיברלטר, וכאות הערכה קיבל ממלך אנגליה בית בגיברלטר. המתורגמן של קונסול אנגליה במראקש בשנת 1733 היה שלמה נחמיאס, שבמקביל ניהל עסקים בלונדון. ר' משה ממך ממקנאס, היה היצואן הבלעדי ממרוקו של עורות לא-מעובדים ושעווה. בוזגלו יוסף די-פז, בנו של ר' משה ממוגדור, הגיע לקופנהאגן בשנת 1749. הוא קידם יצוא סחורות למרוקו, והגה את רעיון שיתוף הפעולה בין המדינות. בעקבות כך הגיעה הספינה הדנית הראשונה לסאלי בשנת 1751, ובשנת 1753 נחתם הסכם שיתוף-הפעולה בין דנמרק למרוקו.³¹ את מרוקו יצג בהסכם זה שמואל סומבאל. אחיו של יוסף, וויליאם בוזגלו, נודע באנגליה כממציא.³² הוא המציא תנור לחימום בניינים שידוע עד היום בשם "Buzaglo Stove" (בארכיון אונברסיטת קיימברידג' שמורה חשבונית ע"ס £ 31,165 משנת 1774 שהגיש יעקב גיוניור בנו של וויליאם, עבור התקנת תנור כזה באוניברסיטה.³³ רעיון נוסף שלו שהוצג בשנת 1778 בספרו "A Treatise on the Gout", היה לטפל במחלת השיגדון [סוג של דלקת פרקים] באמצעות תרגילים גופניים ועזרים מכאניים).

הסולטאן מוחמד בן-עבדאלה משל בשנים 1757 - 1790, והוא ששיקם את מוגדור והפך אותה בשנת 1766 לעיר הנמל המרכזית של מרוקו, בשל קירבתה למראקש. למימוש תוכניתו הוא נזקק לסוחרים ממולחים, ולכן קרא לאנשי-עסקים יהודים לגור בה. אחת מהמשפחות ההן במוגדור היתה משפחת סבאג, שאחד מבניה הוא שלמה בן-מסעוד סבאג (1783 - 1831). הוא יצא לאנגליה לרגל עסקי המשפחה ונישא שם לשרה - אחותו של הגביר הנודע משה מונטיפיורי. בנם יוסף נבחר לימים, ליורש

²⁸ בן-נאים, מלכי רבנו, בהקדמה.

²⁹ נר המערב, 192.

³⁰ שם, 127, 129.

³¹ הירשברג, תולדות, ב', 272, 276, 287.

³² Jewish Encyclopedia, p.447.

³³ The Library - journal of the Bibliographical Society, june 1963, s5-XVIII (2): 140-142

החוקי של משה מונטיפיורי.³⁴ בן-עבדאלה הקיף עצמו ביועצים יהודים, וכך העיד ר' משה רפאל אלבאז: "היו עשרה יהודים מרעיו ומיודעיו. אלה שרכבו עמו לפני מרכבתו, לבושי מכלול ועדווי עדיי".³⁵ הבולטים שבהם היו מסעוד בן-זכרי ומרדכי אשריקי ממקנאס: "ושניהם שהיו גם ראשי העדה ועסקני הציבור, נחשבו עוד מראשי הממשלה, והיו לידידיו ואנשי סודו של מולאי מוחמד [הסולטן]".³⁶ המשורר ר' דוד חסין, אף הקדיש פיוט לבן-זכרי הזה: "לכבוד גביר מ'סמך עיין ו'ו דליית [מסעוד], דברי שיר שבח ותהילה ... כי רבה לו הממשלת ... זרע ישורון אין כהם [כמוהם] לשם יה עסוק עמהם ... קיימת לעד צדקתם, זכות אבות מסייעתם".³⁷ במזאגאן, היה לאחים די-לאמאר בנק משנת 1770. בטותאן טנגייר סאלי ומוגדור, סגן הקונסול האנגלי היה יעקב בנידר (בנו של אברהם שהוזכר מעלה).³⁸ במקנאס פעלו בעת ההיא ר' רפאל בירדוגו (1746 - 1821) והמשורר הנודע ר' דוד חסין (1727 - 1792). ר' בירדוגו נודע בכינויו "המלאך רפאל", והותיר מספר ספרים, ביניהם: "תורות אמת" ו"לשון לימודים" (שכתב בשפת שארם שהיא מרוקאית-יהודית). סיפרו של ר' חסין "תהילה לדוד", יצא לאור באמשטרדם בשנת 1807 וכך כתב שם בין היתר: "שירים יסדתי על שבח ארצנו ונחלת אבותינו ולכבוד בית קדשנו ותפארתנו ... אערוך שיר וזימרה לכבוד ארץ יקרה טהורה. בנעימה קדושה ב-שפה [המקף במקור] ברורה ... דורך בה ארבע אמות ... לכולם תהיה סליחה וכפרה ... בגיל ובעליזות. נזכה יחד לחזות. מרוב אדם פרזות. תשב ירושלם ... אוחיל יום יום אשתאה עיני תמיד צופיה. אעברה נא ואראה אדמת קודש טבריא. נעמה ישיבתה גם טובה ראייתה. ים כנרת חומתה" (דף כ"א).

בשנת 1790 התמנה סולטן חדש בשם יאזיד (שכשמו כן הזיד), וכרגיל בזמן מעברי-שלטון התחוללו פרעות ביהודים (ראו להלן ביומן המסע של רומאנילי). בשנת 1791 יצאו שני יהודים ממוגדור ללונדון, והוציאו שם לאור את ספריהם. האחד ר' משה בן יצחק אדרעי, שהיה מחכמי בית המדרש "עץ חיים", הוציא לאור את ספרו הקבלי "תורת חיים". והשני, ר' רפאל חסאן שהוציא לאור את ספרו "לחם עוני".³⁹

בימי הסולטאן עבד-אל-רחמן (1822 – 1859) התרחש סיפורה הטראגי של סוליקה חג'ואל, שזכה לפרסום רב בקרב יהודי מרוקו. וזו תמציתו כמובא ב"מעשה בנערה הצדקת" מאת ר' יוסף בן-נאם: "מעשה שאירע בנערה אחת צדקת, שמה סוליקה חג'ואל ... שמיתה על קידוש ה' שקידשה שמו הגדול ברבים בשנת צדק"ת [תקצ"ד, 1833] פ"ק וכן היה מעשה: העלמה הנזכרת, עיר מולדתה היא טאנכיר [טאנג'יר]. היא היתה כבת ארבע-עשרה שנים והנערה היתה יפה עד מאד ... ולעת הצהריים בבוא הגוי, נתן עיניו בה ... ולא נשאה עיניה לראות פניו כלל. והראה לה כלי כסף וזהב ... אולי תפתה לו ולהמיר דתה ... ואמרה לו, אין כה' אלוהינו ונביא האמת הוא מרע"ה [משה רבינו עליו השלום] ... וכשראה הגוי שלא אבתה לשמוע אליו ... והעליל עליה באמור שכבר המירה דתה ... והיהודים לא מצאו את ידם מקוצר יכולתכם וחדלות אונם ... והגידו כל אלה למלך ... ובבואה לפני המלך נתן רשיון לאחד מסריסיו ... ולהמטיר עליה נאומים ולפתות אותה בלשון רכה או ליסרה בעיניו, אולי תחזור בדבריה ... ולא שינית דבריה כלל ... והשיבה אותם ... אני ישראלית גמורה ... וגזר המלך ... שכפי דתם מחויבת הריגה ... והובלה האומללה למקום ההריגה בשחר ילדותה ועשו זה בגלוי ובפירסום רב, ביום השוק ... ושבה רוחה אל האלוהים וקיימה מאמר חז"ל בפסוק ויבכל

³⁴ "London Times", 5/9/1885, P. 9. Abigail Green, Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero.

³⁵ כסא מלכים. מובא בנר המערב, 164.

³⁶ נר המערב, 166.

³⁷ תהילה לדוד, דף מ"ד.

³⁸ הירשברג, תולדות, ב', 291.

³⁹ נר המערב, 201.

נפשך - אפילו נוטל את נפשך' ... והביאו את גויתה לרחובה של עיר ועשו הספד גדול, אנשים ונשים וטף ... קברו אותה אצל הרה"ג מו"ה אליהו הצרפתי זצ"ל [בעיר פאס].⁴⁰ ממקנאס יצא לאירופה בשנת 1825 ר' אברהם חליוה לגיוס תרומות, וכשהגיע ללונדון התמנה לרב הקהילה הספרדית. אחיו משה, נרצח בשנת 1826 ע"י שודדים במרוקו והותיר ספר בשם "פה לאדם". במוגדור התמנה אב בית-הדין ר' יוסף אלמאליח, לקונסול אוסטריה בעיר בשנת 1840, ואף זכה לאות-כבוד מהקיסר פרנץ יוזף (בשנת 1873). רב נוסף ממוגדור, ר' אליהו בן אמוזיג, יצא בשנת 1843 לליוורנו איטליה ויסד שם את בית הדפוס הידוע.⁴¹ בעיר צפרו פעל ר' רפאל משה אלבאז (1822 - 1895), שכתב את הספר "כסא מלכים". ברבאט נולדו בעת ההיא ארבעה חובבי-ציון דגולים, שעלו ארצה במחצית השנייה של המאה ה-19: ר' דוד בן שמעון, בנו ר' רפאל אהרון, ר' אלעזר הלוי בן טובו ור' יוסף ארוואץ.

בימי הסולטאן מוחמד הרביעי (1859 - 1873), הקימה חברת "כל ישראל חברים" - Alliance Israelite Universelle בטתואן, את בית-הספר הראשון שלה בעולם. היה זה בשנת 1862, חמישים שנה לפני הכיבוש הצרפתי. בשנת 1959 התחנכו בבתי-הספר של כ"ח במרוקו מעל 30,000 תלמידים! אחד הבוגרים, ח"כ דניאל בן-סימון, אמר בישיבת ועדת החינוך בכנסת ביום 25/5/2010: "כל חיי זה אליאנס ... איך לחנך את היהודי כדי שישמור על יהדותו, אבל גם איך לחנך אותו כדי שיהיה חלק מהעולם? ... אליאנס סללה את הדרך החדשה שמיזגה את העולם היהודי עם העולם הגדול".⁴² בשנת 1864, משה מונטיפיורי נפגש עם הסולטן במרוקו, במטרה למנוע התפרצות פרעות ביהודים בעקבות עלילת-דם שנרקמה בסאפי. וכך כתב מונטיפיורי ביומנו: "יום שני ה-1 לחודש [1/2/1864] ... הוד מלכותו [מוחמד הרביעי] הופיע ... הוא אמר ששמי ידוע לו היטב, כמו גם רצוני לשפר את תנאיהם של אחיי ... במעמד זה, מסרתי לידיו של הוד-מלכותו את התזכיר בעניין היהודים והנוצרים בממלכתו ... הוויזר הזמין אותנו לארמון באותו הערב. במהלך שיחות הערב קיבלנו מהוויזר את הבטחת הסולטן ... להגן על יהודי מרוקו. הוא רשם מספר תלונות שהבאנו לידיעתו והבטיח לנקוט בצעדים הנדרשים. עיניינים נוספים נדונו, כגון הרחבת הרובע היהודי הצפוף במוגדור, הקמת בית-חולים בטנג'יר".⁴³ ב-5 לאותו חודש קיבלו ההצהרות תוקף צו-מלכותי, אבל לא בישרו על "שחר חדש" ליהודי מרוקו. שהרי בין השנים 1864 - 1880, נרצחו 303 יהודים ב-17 ערים במרוקו!⁴⁴

הסולטאן חסאן הראשון משל בשנים 1873 - 1894, והיה אהוד על יהודי במרוקו. כאשר חלה הם התפללו למענו, וכשהחלים שמחו. בסאלי, התמנה הר' רפאל אנקווה לאב בית-הדין בשנת 1875. הוא החליף את חתנו הר' יששכר אצראף, שעלה ארצה והיה לראש עדת המערבים בירושלים. הר' אנקווה שנשאר במרוקו, התמנה בשנת 1918 לראש בתי-הדין במרוקו (נפטר בד' אב תרצ"ה).

⁴⁰ מלכי רבנן, 267.

⁴¹ נר המערב, 208.

⁴² ציון 150 שנה לאליאנס, אתר "כנסת פתוחה", www.oknesset.org.

⁴³ Wolf Lucien, Sir Moses Montefiore-A centennial biography, pp. 200-202.

⁴⁴ נר המערב, 205.

6. מרוקו כאה ה 18 - יומן האסע fe רואאני'י

שמואל אהרון רומאנילי ממנטובה (איטליה), נסע למרוקו בשנת 1786, ושהה בה עד שנת 1790. את חוויותיו רשם בספר "משא בערב", והוציאו לאור בברלין בשנת תקנ"ב 1792. באמצעותו, אנו זוכים להצצה נדירה לחיי יהודי מרוקו בעת ההיא. להלן תמצית הדברים:⁴⁵

"ומשם נגלה לעינינו עיר טאנגיא [טנג'יר] ... נתתי את ליבי לדרוש ולתור ביהודים, בדרכם ובעלילותם. האנשים טובי-לב, עושי-צדקה, אוהבי הגר ומכבדים התורה ולומדיה ... הנשים יפות מראה ובריאות בשר ... שפתם ספרדית במבטא פורטוגזי, אף לא מתפללות ... הובאתי למדרש התלמוד. דרך לימודם צלולה מדרך אנשי פולין ... גם ידיהם רב להם בחוכמת הקבלה, ספרי חוכמה כ'מורה נבוכים' ודומיהם יקר בעיניהם ... וקוראים על-פה התורה בטעמיה, ספרי אמ"ת (איוב-משלי-תהלים) ישעיה ודניאל ... ביום השבת הלכתי לבית-הכנסת יהודים. ארבעה להם בטאנגיא ... מתנועעים בהתפללם כאנשי פולין, אלה מפנים-לאחור ואלה משמאל-לימין, הדין עם מי? [כך במקור ונראה שלפני המילה "מתנועעים" נשמטה המילה "אינם"] ... אם [אימו של] רעי הרה ללדת ותלד בן. וימהרו ויתלו מגילות רשומות בשני משולשים משולבים הנקראים מגן-דוד, בפסוקים ובשמות מלאכים, לשמור היולדת מלילית. ויתוו באצבעות ציונים [כגון ה"חמסה"] על הספים [ספי-הבית] בחמר ובזפת, להפחיד את השדים. ויתלו על הפתח פיסת בלויי-סחבות ורקימי מצות, להיות מנת מאכלם [של השדים] ובגדם ללבוש ... ביום השמיני אחרי המול הילד, ערכו השולחן לאנשים ... משפטם לשתות כוס מים-חיים [משקה השיכר הידוע של יהודי מרוקו, המכונה "מאחייא"] טרם יאכלו, כי אין להם יין. הנזיד הראשון היה הקוסקוסו ... והוא מן המטעמים הבריאים והטובים ... בשבתות, בחגים ומועדים אוכלים הסחאנא [חמין], הוא פול ספרדי אפוי בתנור ובתוכו ביצים ... זכר לחורבן ... בימי החול ... [אוכלים] לחם, דבש, חמאה, דגים ופרי-הארץ ...

והנה שם המון נשים עטופות במכסה לבן על ראשן ... מתאוננות על מת ... מתדפקות על החזה ... שורטות פניהן וכל פעם צועקות וואו וואו ... וכל זה נקרא בלשון ערביאית גישדור [מנהגי המקוננות] ... גם הנשים באות ויושבות על קבר קרוביהן וקוראות אותן ... כאשר ידבר איש אל רעהו בעוד בחיים [מדברות אל הנפטר] ... במוצאי-שבת לא יוציאו דבר מביתם [ראו ירמיהו י"ז 22], והס כי לא להזכיר בשם 'ביצים', אף לא לאכול ... לא ידעתי כל זה, וכאשר נדעך נרי בחדרי, הוצאתיו להדליקו ושחקו [צחקו] עלי. ודלקתי נרי בבית שכני ולא הנחוני להוציאו. בראשונה חשבתי כמצחק, ואחר-כך כמעט רבתי עמו, אך בשמעי הסיבה מלאתי פי שחוק ...

לא תוכל לנשק או להלל יופי בניהם ובנותיהם הקטנים ... לא ירפו עד רוקך עליהם [מחשש לעין-רעה] ... הבחור אשר חפץ לשאת אשה, מרגע אשר חתם התעודה בישראל ... לא ישוב עוד לבית רעייתו עד עת-דודים, אף לא יעבור ברחוב ביתה, להיות נקי מישראל [שלא יהיה שמץ חשש לטהרתה] ... האלמנה לא תנשא לעולם, כי יראים הם אולי תהיה קטלנית [שבעליה נהרגים]. הבתולה נשאת ביום שישי, וביום חמישי שלפניו ישחטו את הפר ... וזקנה אחת תצפץ [אלה הצהלולים - "קולולולו!"] ... ואם חלילה לא ישמע קולה בשמחתם, יהפכו חגיהם לאבל. בערב יובילו הכלה לבית חתנה לקול המצפצפת והתופים ... הנשים קושרות קישוריה ... מושחות פניה ... ותצבענה תמונות זרות [קישוטים] על מצחה, על אפה ותחת שפתיה ... וידיה בסם אדום הנקרא אל-חינה ... יביאו החתן אצל כלתו ויסגרו היריעה ... ויניחו הדודים להתעלס באהבים ... וישמרו שם לראות אם נמצאו בתולים לנערה. וככלות מעשיהם יפרשו השמלה לעיני הכל [להוכחת בתוליה] ...

⁴⁵ הספר זמין באתר: www.hebrewbooks.org

יובילו הכלה לבית-המקוה ... והתופים ... ושרים ישירו בפיוטים. כל שבעת ימי המשתה בא איש לנגן בנבל ... וארא אחר-כך כי היהודים, רובם לבנים ויפים ומעוטם שזופי-שמש, והערביאים כהפך ... בערב ישבתי לאכול לחם עם בעל הבית ... גם הוא מהבאים מגיבראלטאר היה, שם למד לעלג [לדבר] בלשון אנגלית ... מה שהרגיז בטני והמיר רוחי, היא המשא אשר חזיתי ביום השבת: והנה אורחת ערביאים שומרי המלך באה לבית-הכנסת בשיפעת משחיתים וישאו כל עושי מלאכה ... לשרת במלאכת המלך ... וכן כל הנשים המתפרות [התופרות] ... ואוי לבורח! ... כל יהודי העובר לפני בית תפילת הערביאים [מסגד] יסיר נעליו מעל רגליו ... הבעולות [הנשים הנשואות] מכסות ראשן בפיסת משי אדום ... עגילי אוזניה הם בטבעות גדולות ועבות, כאצבע קטנה. הן כוחלות עיניהן [צובעות בכחול], ומאדימות ידיהן [בחינה], באשר שמעת בעיניי הכלה ... היהודים במערב מניחים הזקן ומגלחים שער הראש, כערביאים. רוב יהודי אירופא מניחים שער הראש ומגלחים הזקן, כנוצרים ... בית מלאכת המטבע [להלן פירוט מטבעות הכסף] ... הנקרא מתקאל (ר"ל משקל) ... ומתחלק לארבע מוזונות ... וכל מוזינא לכ"ה [25] פלוס [flush] וכל פלוס שלושה זאליח ... הפרוטה שם מדומה לרזום ... וכן אומרים: 'מא עאנדי חאטא פרוט', רוצה לאמר: 'אין לי עד פרוטה אחת', כלומר אין לי כלום ...

[ב]בואי לעיר (טאנגיא) ... לראות את פני האדון החדש (אליהו לוי) ... הקיסר [הסולטן] ציוהו להביא קני-מתכת [תותחים] ואבק-שריפה מאנגליא. והוא שמר לעשות כאשר ציוה, אך מפני השודדות [מעשי-שוד] בים יראו האוניות שהיו בדרך לבוא לחוף ... וישימהו בבית הסוהר ... ועתה נחם המלך על הרעה והריצהו מן הבור והשיבו על כנו ... [הוא מסוג האנשים] הנקראים סאחאב אל סולטאן (רעי-המלך). על-כן, אם יאמרו אליך: פלוני נשאו המלך עד שחקים, [אל תקנא בו אלא] רחם עליו ... בעת היותי בלונדון, שמעתי כי איש יהודי מגיבראלטאר ושמו קורדוזו, נהרג במיצוות הקיסר מארוק [סולטאן מרוקו]. ובהיותי בטאנגיא פעם ראשונה, הוגד לי כי אחיו נמצא שם במשמר [בית הסוהר] ... הלכתי עם אוהבי לבקרו ... אחרי ימים מעטים ביקרתי קארדוזו אל המהפכת [בבית-הסוהר] ולא מצאתיו עוד שם. ויעלוני אל עליה מרווחת אשר ישב שם לבדו ... 'מה זה קארדוזו?' [שאלתי], ויאמר 'מחר אנוכי הולך למיקניס במצוות המלך' ...

הימים ימי חג המצות היו ... בליל ראשון לספירת העומר, כי יביאו מלח בבית-הכנסת ומניחים אותו על התיבה. ובצאתם, יקח כל אחד ממנו מלוא שתי אצבעותיו ויביאהו לביתו ... בליל צאת החג [מימונה], עורכים שולחנם במיני מגדים ומבקרים זה לזה. הקרואים אוכלים מאשר יחפצו [תרבחו ותסעדו], ומברכים לבעל הבית ... הערביאים, אף [כי הם] עבדים - רוכבים על סוסים. ויהודים, אף אם שרים - הולכים על הארץ ... היכל המלך [במקנאס] ... ניצב בראשונה, ובינו ובין העיר רחוב היהודים ... במיקניס ראיתי דילאל (מכירה פומבית) ביהודים ... ימכור ליהודים בערך המעריך להם ... ולא יוכלו היהודים למאן לקנות ... ופה פגעתי [פגשתי] הצורפים בכסף וזהב בין היהודים ... זה חלק רובם [רוב היהודים שם צורפים] ... שמו לפנינו זיתים מלוחים ומים-חיים [מאחייא] לרוב ... יחוג ינוע ראשנו [השתכרנו] ... כי כוח המים החיים כבד ממנו, כי לא נסינו בו ...

הרחיב ה' לי ברבאד [רבאט] מבמיקניס. העיר הזאת טובה ממנה, כי יושבת על מבוא הים. היא הנקראת סאלי בשם הגלילה הקדמונה [נבנתה סמוך לחורבות סאלי הקדומה], הנצבת לעומתה מעבר לשפת הנהר ... שמה נועדו יחדיו שלוש נשיו [של אליהו, הגביר היהודי ששכר את שירותיו של רומאנילי]. העולה על כולנה בהוד ... היתה מטאנגיא ועל כן היא מדברת בלשון ספרדית ויודעת להתפלל והוא פלאי ... פעם אחת בהיותי שם, בא אלי ערבי אחד ... ויתאנה בי להאשימי בכזבים, לאמר כי הכיתי אחד מבניו וזה למען אכפר פניו בכסף ... איך יקומו היהודים במשפט, בריבם עם

הערביאים ? ... הנני במאזאגאן. באתי לבית ר' מרדכי ... עוד לו ארבעה אחים. האחד באמשטרדם בעושר וכבוד לבטח, השני במוגאדור ... ושניים עמו במאזאגאן ... אם ינתן לי כל הכסף אשר נתן ר' מרדכי ביום ההוא, למשרתי המלך ... ואל היהודים על זמרותיהם ותפילותיהם בעדו, כמעט יהיה ביתי מלא כסף וזהב ... פני ללכת למוגאדור ... עד הגיעני לגיבל אל יהוד (הר היהודים) ... עד באנו לשער העיר ... מוגאדור היא ארץ חדשה ... נקראת בלשון ערביאית סואירה (חומה קטנה) ... כל פקיד וסוחר בנה בית לעצמו במצוות המלך, על-כן היא הנבחרת מכל ערי המערב ... אור לערב ראש-השנה היה, וחג המילה היה בבית ר' אברהם די לארא. איש אמשטרדם אשר בא למערב והצליח, והשתקע בארץ ונשא את בת ר' גדליה, הקצין הגדול אשר בכל המערב ... נפלאתי עד מאוד בראויותי שם חברת אנשים, איש על כסאו מלובשים בגדים כדרכנו [באירופה] ... ופינטו, איש מערבי לבוש גם הוא כלבושנו לתפארת ... בבוקר טרם עליית השחר וקול שופר עלה באוזני. הקיצותי ואירא, וארא והנה להקת בחורים בעלי תורה אשר אסף יוסף (כן נקרא אחי ר' מרדכי) אל ביתו להתפלל התחנונים (סליחות). התלוננתי עמו ... ומנוחה אני צריך, אך לשוא דברתי וכל עשרת ימי תשובה ישנתי לקול השופר ולקול המתפללים בצעקה ... ומצאתי שם איש טיטואן ושמו ר' אברהם בן סעדון, איש בעל שכל, חזן בית-הכנסת וראש לבני הישיבה אשר בבית גדליה ...

יעקב צבי אסף אנשים לשכב עמו בחדרו, ואני עמהם, ולכולנו נתן כלי-נשק והזהירנו להיות נכונים להגן עלינו בכל מקרה אשר יקרה ... בבוקר הציקותי לר' אברהם להבין לי את המראה. ויגלה לי כי מת המלך [מוחמד בן-עבדאללה] ... כי במות המלך, כל הארץ לבו ולמשיסה ... בימים ההם, אין בית מבתי הסוחרים והפקידים אשר אין שם עשרים או שלושים איש לשמור ... [והנה] בעיר טיטואן המליכו את מולאי יאזיד [בשנת 1790] ... [ומיד] ביום השבת ציוה לפגוע ביהודים ... לולי ה' שהיה לנו אשר נתן רוחו בפי טאליב (כהן דת) אחד לאמר למלך, חלילה לך ... אם כן איפה, השיב המלך לאנשיו, זאת עשו: כל שללם תבזזו לכם. ויעלו בכל בתי-ישראל ובעד החלונים באו לבזוז בו ... וישפכו כלי הקודש בראש כל חוצות, פרקו נזמי הזהב אשר באוזני הנשים וצמידים מידיהן, הפשיטו האנשים ערומים, עינו הבתולות וחללו כבוד הנשים. צווחת היהודים מלאה כל הארץ ... ויפלא בעיני כל שומע, כי אין גם אחד אשר נתפש על צערו לעזוב דתו ממצוקותיו [ואף יהודי לא המיר דתו] ... ביום חג השבועות, ואנחנו בבית הכנסת בקריאת התורה, רץ ... מגיד כי אחד מבני המלך ... הקריב לבוא למוגאדור ... עמד אברהם די-לארא על רגליו ואמר ... 'הגויים יחלצו חושים ויחזיקו מגן וצנה' [כדי לא לחלל החג, פקד על גויים שסרו למרותו] ... ואיש איש הלך לשמור את ביתו ואת בניו ובנותיו ... אבל השר [של מוגאדור] בתבונתו ... שלח ארבעים חלוצים לקראתו [בן הסולטאן] במכתב לאמר: 'אם לשלום באת - בוא אתה לבדך ונכבדך, ואם למלחמה - אל תעפיל לעלות, כי השער סגור יהיה לא יפתח'. וישובו המלאכים אל השר לאמר, כי פני בן המלך מועדת לטארודאנט [עיר אחרת], והוא הולך לדרכו לא יטה ימין ושמאל ...

עיר טיטואן ... שלמה חאסאן [הוא] משנה ספרד [ציר ספרד בטיטואן], שקר ענו בו [העלילו עליו] ... תלו אותו ביום שבת לפני פתח ביתו ... והוא נקי אבד ... לא נשאר לי, רק אברהם די-לארא לתוחלתי [לעזרת], כי הוא המוציא והמביא כל בני הולאנדים הבאים שם, והוא נתן אגרת בידי [דרכון] ... עזבתים ורצתי אל שפת-הים ולא הבטתי אחרי. ויהי כאשר נתקו כפות רגלי מן החרבה, הרימותי קולי לשיר אל ה' כי גמל עלי ... ביום ר"ח [א'] תמוז יצאתי מתוך ההפיכה, וביום השמיני לאלול [לאחר כחודשיים ושבוע] התהלכתי בהשקט ובטחה ברחובות אמשטרדם".

י'. מרוקו באה ה 19 - יומן האסע fe דוידסון

הרופא האנגלי ד"ר ג'ון דוידסון, נסע לתימבוקטו שבסודן בשנת 1835, דרך מרוקו. ליעדו הוא מעולם לא הגיע, ודווקא במרוקו שהה וכתב יומן-מסע. היום יצא לאור בלונדון בשנת 1839, תחת הכותר: "Notes taken during Travels in Africa". להלן תמציתו (תורגם מאנגלית ע"י המחבר):

"יום ראשון, 15 נובמבר [שנת 1835] ... **טטואן** ... התכוננו בביתו של כהן, המתורגמן של הקונסול ... יצאנו לביתו של מר לוי שהתגלה כמאוד נוח, וראינו את השמלות והתכשיטים של רעייתו שהיו באמת מרהיבים ... העיר ממוקמת היטב ומוקפת בגנים יפים ... אוכלוסייתה מונה כ-40 אלף איש וכרבע מהם יהודים [ע' 9] ... **[טנג'יר]** היהודים נדרשים להסיר את נעליהם, כאשר עוברים ברחוב שבו מיסגד ואסור להם לרכב ... מכל מקום, הם הסוחרים והמתורגמנים [ע' 12] ... ראיתי חתונה יהודית ... הכלה אופרה ... היא הובלה בלפידים ובצהלולים דרך הרחובות אל בית בעלה [ע' 20] ... ינואר 3 [1836] ... יצאנו למלאח לראות את הרובע היהודי. יש שם בתים יפים ונשים יפיפות [ע' 27] ...

מרוקו **[מראקש]** ... ביקר אותי השייח של היהודים, שאמור לספק לי סחורות שיקוזזו ממסי קהילתו, העומדים על 1,000 דולר לשנה, לפי כמות האנשים. יש כאן כ-5,000 יהודים ... טיפילתי בהמון חולים, ביניהם בנו של לוי יקוט [Yakout], הציר הבריטי [ע' 39] ... שבת, ינואר 23 ... סעדי עם הציר הבריטי ... היתה ארוחה מעניינת. ליהודי אסור להדליק אש מערב שיש עד ערב שבת ... כל האוכל לשבת מונח על אש הבערת במשך 24 שעות, כמות גדולה של דלק נשמרת לצורך זה [ע' 44] ... אני נדהם מיופיה של יהודיה אחת ובעלה. זו השנה השביעית לנישואיהם, והוא רשאי לגרשה אם לא תלד. נתתי לשניהם משהו לקחת [תרופה], זה ריצה אותם ולא יכול להזיק. נטעתי בבעל תקוות, למרות שלכל הדעות האשמה רובצת עליו [ע' 50] ... יצאתי למלאח וראיתי שתי חתונות של יהודים. באחת מהן הכלה עדיין לא היתה בת שנים-עשרה [ע' 51] ... יצאתי בערב לחתונה של יהודים. תחילה לבית של אבי הכלה. כאן מצאתי את היצור 'האומלל' [הכלה] יושב על כסא מוגבה ... בחדר מלא ביהודים שאכלו לצלילי תופים, כאשר שירה וצהלולים סובבים את הכלה. השימלה שלה היתה יפיפה והתכשיטים נאים, אבל פניה כוסו בצבעים [חינה] ... אז היא הובלה אל מחוץ לבית, מלווה בתופים, כשהרבי בראש ... כל האנשים ... נשאו לפידים ... היא הובלה לבית הבעל שבו התקיים טכס דומה ... ואז הרבי התחיל בטכס. הוא לקח כוס יין, טעם, ברך ונתן לכלה ולחתן לטעום. אחר-כך שם הטבעת ביד החתן, שענד אותה על אצבע הכלה. חוזה הנישואין [הכתובה] נקרא, שירת תהילים, והכלה נישאה לחדר הכלולות שבו היא חייבת להשאר שיבעה ימים [ע' 52] ... גיליתי היום, שאסור להגות בפני הסולטן את המיספר 5. עליך לאמר ארבע ואחת ... כאשר אמרתי 'ילדה יפיפה', מיד האדם שהביא אותה הניח יד ואמר 'חמסה', נגד עין-הרע. מסיבה דומה, היהודים תולים צורת-יד על דלתות בתיים [ע' 55] ...

תראסרמוט [Trasermoot] ... יצאתי בערב לסעוד עם היהודים הנקראים כאן בני-יהודה [במקור: Sons of Yehudi]. הם אנשים יוצאי-דופן. מעולם לא נתקלתי בכזו הכנסת-אורחים, ובנימוסים חופשיים כל-כך בקרב היהודים. הם שרו ורקדו, והנשים התערבו בקהל ללא ריסון ... אין להם ידיעה מדויקת מתי בדיוק הגיעו לכאן, אבל הם חושבים שאחיהם האבודים נמצאים באזור **תאפיללת** במקום הנקרא 'אליון' [במקור: Elion. אילם:], שבו שנים-עשרה עינות מים ושיבעים תמרים [במקור: 'seventy-two' אבל תיקן טעות זו בהמשך. ראו שמות ט"ו 27]. הרבי שר סוג של מזמור תהילים לכבודי [קיי"ח:], וכולם סיימו במשפט 'ברוך הבא בשם ה' [ע' 58] ...

אוריקה [Ourika]. ביקרו אותי יהודים שטענו שנמצאים כאן קברים של שני יהודים, שנמלטו מירושלים לאחר חורבן הבית-השני, ושצאצאיהם מתגוררים כאן מאז ... יש עמק מקביל למישור מרוקו [מראקש] שבו, כך אומרים היהודים המתגוררים כאן, התגוררו היהודים שנמלטו מנבוכדנאצר [מימי חורבן בית ראשון! המקום נקרא Kibla והוא באזור Ourika] ... הם האנשים הנבונים ביותר שפגשתי ... חלק מהגאיות [כאן], עולים ביופיים על כל מה שראיתי בחיי [ע' 60] ...

מוגדור ... שבת, פברואר 27 ... טיילתי מסביב ובתוך העיר ... המאורים [ילידי מרוקו] קוראים לה סווריה (Picture, [תמונה, הסוגריים במקור]) . זו בלי-ספק העיר היפה ביותר באימפריה ... יום חמישי, מרץ 3 ... היום חגיגה ליהודים [פורים] ... האוכלוסיה היהודית כאן ... כמעט שווה לזו שבמראקש [5,000 איש]. יש להם בלי-ספק, בתים ותנאים טובים יותר ... אנשים רבים לבושים בסגנון ארופאי ואפילו מדברים אנגלית ... היום השביעי [Saturday] נשמר כאן ממש כמו יום השבת, מאחר ויום ראשון שלנו הוא היום העסוק ביותר שלהם [ע' 65] ... סעדתי בעיר [רובע] היהודים - איזו ארוחה! קיבלתי הרצאה ארוכה אודות הקבליסטים המתקשרים עם האל ומלאכיו [ע' 68] ...

אגדיר ... יום שלישי, אפריל 5 [פסח] ... אבוי! לא נשאר לנו לחם ... ומאחר וזה חג המצות, היהודים לא יכולים להכין עבורי [ע' 78] ... [מחוץ לאגדיר] נער יהודי שהיה מביא לי אוכל, הגיע עם המלמד שלו הרבי ... הוא [הנער] יכול לדקלם את כל החומש [התורה], למרות שאיננו יודע לקרוא אות אחת [!]. המלמד הסביר לי, שהוא מכשיר אותו להיות סוחר ולא מלומד [ע' 137] ... הן בהרי הריף והן באזור **שוש** [Sous] היהודים חמושים, הם ... מאבטחים-מלווים של המאורים ... יש להם את הספרים הקדושים בית-כנסת ורבי, והם עורכים מסעות לקברי-צדיקים המרוחקים מהלך יומיים-שלושה. לכל הקהילות יש כרמים רחבים ובתי-מלאכה לייצור בגדים, שטיחים וכו', אשר נשלחים לטנג'יר. הם אינם דוברי ערבית אלא ברברית או שלוחית [ע' 137] ... אוכלוסיית אגדיר מונה 47 מוסלמים [משפחות], 13 ראשי-משפחה יהודים, שעם ילדיהם מונים 62 [ע' 176] ... הסולטן ציוה על מר דוידסון להמתין בתארודאנת [מזרחית לאגדיר, שהיא], הבירה של שוש [ע' 191] ...

מרץ 18, 1836 ... יצאתי ממראקש למיספיווה [Mesfywa] לכיוון תראסרמוט [Trasermoot] ... התלווה אליי במסעי רבי מאיזור קובבא או קובא ... ממנו קיבלתי מידע מעניין ... הוא סיפר לי שבמקום זה, רחב כמו איזור מראקש, ישנם לא-פחות מ 3,000 או 4,000 יהודים, החיים בחירות מוחלטת ... יש להם מכרות ומחצבות שבהן הם עובדים וברשותם שדות וכרמים גדולים, ויותר תירס משיכולים לצרוך. יש להם שיטת-מימשל **והם ירשו את האדמה הזו מימי שלמה המלך** ... לפי המסורת שבידם, הם חצו את הים הגדול [התיכון] תוך כדי התרחקות מארץ מצרים, והגיעו לראש ארץ עם נהר. כאן הם נחתו ונעו מערבה לאורך המסלול [של הנהר], אבל כשהתקדמו דרומה הגיעו לנקודה שבה מצאו שתיים-עשרה עיינות מים ושיבעים תמרים. הם חשבו תחילה שהגיעו לאילם [Eylam, ראו שמות ט"ו 27], אבל משראו את ההרים במערב, הבינו שהגיעו לארץ חדשה. הם מצאו מעבר בין ההרים והגיעו דרכו אל העמק שבו השתקעו. תחילה [גרו] במערות הקיימות עדיין במספר גדול ... ואחר-כך התחילו לבנות ערים ... כשאתה מתבונן במפה ובוחן את התוואי הזה, קל לאתר אותם. הם היו מוכרחים ... להגיע **לתאפיללת** שבה יש עד היום שתיים-עשרה עיינות מים מוקפים בשיבעים תמרים, הנקראים Elim בפי יהודים רבים ...

הייתי מאוד סקרן לדעת את המשמעות של חלק משמות הערים. הוא הסביר לי, שמה שהמאורים קוראים **אוריקה** ... נקרא על-שם רבקה [ouRIKA = RIvKA] המייסדת, אחת מבנותיהם. ושמקור השמות של רוב המקומות הוא עברי. הוא נפרד ממני באוריקה. המשכתי לבקר בלמעלה מ 100 עיירות יהודים במשך שמונה ימים, ועלי לציין שיש כאן בין הברברים, יותר יהודים מאשר במרוקו

[מראקש]. כולם נוהגים כדרך קובבא ומאמינים באנשי הקבלה, שלדבריהם עדיין קיימים ומתקשרים עם העולמות העליונים. הנני מצרף ... מעט שמות של עיירות עיקריות ... Argum ... Towra, Roosempt ... טיזגין [Tisgin] (מאוד גדולה, 200 משפחות), מישמיש [Mismish]. מזרחית למוגדור] (150 משפחות), ספלמאל [ע' 192] ... ינואר 3, 1836 ... אני מוצא כאן עדיין יהודים ... מתגוררים בעמקים של הרי האטלס. יש כאן אחד מירושלים שהגיע לבקש תרומות [שד"ר], יוצא-דופן בין היהודים כאן. הוא מבוגר, ראייתו חלושה, והוא נלווה אליי מאחר והגעתי מטנגיר עם חיל-משמר. [הוא] נחוש להגיע לארוואן [Ara-wan] לפגוש רב מלומד ... עותק ממכתבי בנוגע לקובבא ... יועבר לקונסול היהודי קורקוס [ממוגדור 1862], שאליו כתבתי מספר פעמים [ע' 196] ... [להלן קטע ממכתב שצורף לספר מאת ווילשר Willshire, סגן הקונסול במוגדור, המדווח על הרצחו של ד"ר דוידסון]. מוגדור, פברואר 14, 1837 ... הידיעה המוסמכת ביותר שהגיעה אליי היא מסוחר יהודי בשם יעקב בן כהן, שהגיע לכאן [מוגדור] מדרעא ב 2 לחודש, ודיווח לי שמר דוידסון נשדד ב 29 או ב 30 לחודש שעבאן [8/12/1836] ... שמונה או עשרה ימים לאחר-מכן ... [אנשים] משבט אל-האריב ... שדדו וירו [למוות] במר דוידסון" [ע' 204].

י"א. e'f'ie 3 רכת והעלייה לארץ-ישראל

את מצב יהודי מרוקו בשנת 1910, שנתיים לפני בוא הצרפתים, תאר טולידנו כך: "המאה התרבותית שהביאה בכנפיה מרפא וישע ... במארוקו - כמעט שלא הביאה שינוי מורגש לטובת היהודים ... עדות היהודים על מושלמים [מוסלמים] לא נאמנה בבתי ערכאותיהם [בתי-המשפט] ... הורג נפש יהודי, עליו לתת כופר סכום מצער [פעוט בלבד] ... עוד אין ליהודי מארוקו שיווי-זכויות ... ולעתים לא רחוקות תהינה במ פרעות ... פעולותיה הנכבדות של החברה 'כל ישראל חברים' בפרט, בעד יהודי מארוקו בחמישים השנים האחרונות, יכלו לשנות את מצבם ... יושבי ערי המדינה והחוף [כגון מראקש ומוגדור] ... שם נהנים פחות או יותר מזכויות אזרח"⁴⁶. אפשר לאמר שהשינוי המיוחל, הגיע עם בוא הצרפתים. לאחר שהשתלטה על אלג'יריה ותוניסיה, כפתה צרפת את ממשלתה על מרוקו ב 30/3/1912, במעמד "הסכם פאס". במקביל, נמסרו לספרד ב 27/11/1912 חלקים מצפון מרוקו (מלארשה במערב ועד מלילה במזרח) ומדרומה, במעמד "הסכם מדריד". הנציב הראשון במרוקו מטעם צרפת, היה מרשאל הוברט ליוטיי (Lyautey) משל עד שנת 1925, והסולטן המרוקאי בעת ההיא היה יוסף בן-חסאן. אף שנדרשו עשרים שנים נוספות, להשתלטותה של צרפת על כל מרוקו, היה זה בהחלט ראשיתו של "שחר חדש" ונאור בדברי-ימי מרוקו: נסללו כבישים ומסילות-רכבת, נבנו נמלים, פותחה תעשייה מודרנית, שוקמו רחובות ומבנים בערים (גם ב"מלאח") ושופרו לאין-ערוך סדרי הממשל. קהילות היהודים אורגנו מחדש בצו מאת ליוטיי, והוכפפו למרכז אחד בקזבלנקה שמנהלו הראשון היה יחיא זגורי. לשינויים הללו היו כמובן השלכות דמוגרפיות: האוכלוסיה גדלה והחלה נהירה לערים המרכזיות. אם בשנת 1912 היו במוגדור (בת-טיפוחיה של השושלת העלאוויית) כ 12,000 יהודים, ובקזבלנקה היו רק 7,000 בלבד, הרי שבשנת 1951 נותרו במוגדור רק 5,500 מהם ובקזבלנקה (בת-טיפוחיה של צרפת) כבר הגיע מניינם לכ 89,000!⁴⁷

⁴⁶ נר המערב, 202 – 204.

⁴⁷ ירון צור, מרוקו - היהודים בתקופה הקולוניאלית.

בחדש יוני שנת 1940, כבשה גרמניה הנאצית את צרפת וחילקה אותה לשניים: חלק צפוני תחת מימשל גרמני, וחלק דרומי באוטונומיה צרפתית שנקרא "וישי" (על-שם העיר וישי). משטר וישי משל בצפון-אפריקה ובראשו עמד גנרל פיליפ פטן (Petain), ששיתף פעולה עם הנאצים. מכונת ההשמדה הנאצית כבר החלה לתכנן מחנה-השמדה לבני-ישראל במדבר סהרה,⁴⁸ אך למזימתה לא היתה תקומה, כי ב 8/11/1942 עם שחר החל מבצע "לפיד" (Operation Torch). גנרל אייזנהאור פיקד על המבצע מג'יברלטר, ומייג'ור גנרל ג'ורג' פטון (Patton) פיקד על הפלישה האמריקאית למרוקו ממערב, שכללה 100 אוניות ו 35,000 חיילים.⁴⁹ כוחות הברית הביסו את משטר וישי, וב 14 לחודש מינה אייזנהאור נציב צרפתי חדש לצפון-אפריקה. יהודי מרוקו קבעו את היום הזה לזיכרון - ב' כסלו (11/11/1942) - וקראו לו "פורים היטלר" (בדומה ל"פורים של הנוצרים", לציון "קרב שלושת המלכים" משנת 1578). ב 14/1/1943 התקיימה בקזבלנקה הועידה הראשונה של בעלות הברית במלחמת-העולם השנייה, בהשתתפות נשיא ארה"ב רוזוולט, ראש-ממשלת אנגליה צ'רצ'יל וראש "צרפת החופשית" דה-גול. החלטת הועידה היתה שהמילחמה לא תסתיים, עד אשר מעצמות הציר (גרמניה הנאצית ושותפותיה) יכנעו ללא-תנאי.

בימי מלחמת השיחרור של מדינת-ישראל (שנת 1948), גבר המתח בין יהודי מרוקו לתושביה הערבים-לאומנים, ודבר זה החיש את העליה לארץ-ישראל. בשנת 1949 התיר הנציב הצרפתי להקים בקזבלנקה נציגות של הסוכנות היהודית, וקבע מיכסה של כ 700 עולים בחודש למדינת-ישראל. אלא שבשנים 1948 – 1949 עלו ארצה כ 20,000 יהודים. בשנת 1953 הגלו הצרפתים את המלך מוחמד החמישי לקורסיקה, בשל תמיכתו במפלגה המרוקאית-לאומנית "איסטיקלאל". העוינות כלפי הצרפתים גברה ולוותה בהתקוממות אזרחית. בשנת 1955 שב המלך מהגלות, וביום 18/11/1956 הוכרזה עצמאותה של מרוקו. עד אז, עלו ארצה 110,000 מתוך כ 280,000 היהודים שהתגוררו במרוקו.⁵⁰

בראשית עצמאותה, נתנה מרוקו שיויון-זכויות מלא לנתיניה היהודים והם אף שולבו במשרות ממשלתיות. שלושה מושבים בפרלמנט שוריינו עבורם, והד"ר ליאון בן-זקן אף מונה לשר התקשורת. אלא שמהר מאוד, צודד מוחמד החמישי במאבקן של מדינות-ערב נגד מדינת-ישראל, והחל להגביל את העלייה ולאסור פעילות ציונית. כתוצאה מכך החלה עלייה במחתרת. דוגמא לכך היא אוניית "אגוז" שהבריחה עולים לחופי ג'יברלטר. ב 10/1/1961 היא טבעה ו 44 נוסעיה ניספו בדרכם ארצה. בשנים 1961 - 1964 עלו ארצה ממרוקו כ 80,000 יהודים, ב"עצימת עין" של המלך חסאן השני (1961 – 1999). הוא קיים קשרים חמים וענפים עם מדינת-ישראל, וכך בשנת 1976 נועד עימו ברבאט ראש-ממשלת ישראל יצחק רבין, לקידום השלום עם מצרים.⁵¹ שנה לאחר מכן, התקיימו שם שיחות ההכנה להסכם-השלום, בהשתתפות משה דיין וסגן ראש-ממשלת מצרים. בשנת 1986 ביקר אותו שמעון פרס, ורבין ביקר אצלו שוב בשנת 1993. בנאום האחרון שלו, בערב ה 4/11/1995 שבו נרצח, אמר יצחק רבין כך: "אני רוצה לאמר שאני גאה בכך, שהופיעו ויופיעו כאן נציגי המדינות שאנו חיים איתן בשלום: מצרים, ירדן ומרוקו - שפתחה לנו את הדרך לשלום [ובנקודה זו רבין הרים ידו והגביר קולו, ראו בידאו דקה 09:03]. בשנת 2001 התקיים דיון בכנסת

⁴⁸ שטאל, תולדות, 180.

⁴⁹ **אימי רחל** היתה אז כבת שמונה שנים, ולמדה בביה"ס "אליאנס" במוגדור. היא זכרה לטובה והיללה את אייזנהאור, רוזוולט ומונטגומרי. אבל את שמו של פטן, לא יכלה לשמוע. היא סיפרה כיצד כינסו בחצר בית-הספר את התלמידים היהודים, והיא בינהם, והצהירו בפניהם: "חיים לפטן ו... ליהודים" (במקור בצרפתית). היא לא העזה לתרגם לי לעברית, מה איחלו ליהודים. בכל פעם שסיפרה לי זאת, דמעות עמדו בגרונה.

⁵⁰ צור, מרוקו.

⁵¹ מנחם ברנקר, מחשבות ישראליות.

לציון יובל לעליית בני-ישראל ממרוקו.⁵² להלן דברי שר המשפטים מאיר שטרית: "מאחר שאני הייתי אחד מהעולים הללו, כילד בן תשע שיצא ממרוקו ... אני יכול לספר לכם, במרוקו בגיל ארבע אני כבר למדתי עברית בלילות בבית-הכנסת. אחרי שגמרנו ללמוד במשך כל היום ב'אליאנס' את לימודי הצרפתית ולימודי החול ... אחר הצהריים למדנו תורה בבית-הכנסת ... ובלילה חזרנו ללמוד עברית עם מורים שהגיעו מארץ-ישראל. את השירים 'לא שרתי לך ארצי' של רחל ... 'אנו בונים פה נמל פה נמלי' [לאה גולברג] ... למדתי בגיל ארבע במרוקו ... ידעתי לדבר עברית, אומנם עברית קודש ... כשהגעתי לארץ [בשנת 1957] ... כשאמר לי 'הולכים לצרכניה', לא ידעתי מה זאת צרכניה, ידעתי מה זה חנות ... העליה הזאת באה מאהבה ענקית לארץ-ישראל. אני יכול להעיד על בית הורי ... ששבת ותפילה ושמחה וחתונה - הכול לווה בשירה ובפיוט, בעיקר פיוטים של געגועים לארץ-ישראל. אחד השירים המפורסמים 'אוחיל יום יום אשתאה, עיני תמיד צופיה, אעברה נא ואראה, אדמת קודש טבריה' [מאת ר' דוד חסין] - זה אחד השירים שמבטאים את הגעגועים לארץ-ישראל ולטבריה. צריך לזכור שהעליה ממרוקו לא התחילה רק ביובל האחרון ... אחרים עלו כבר במאה הקודמת והגיעו לטבריה, לצפת, לירושלים. וכשנדלק האור והוקמה מדינת ישראל, בשביל יהדות מרוקו שמנתה אז בתקופה הזוהרת שלה בין 250,000 ל 300,000 איש, ב 300 קהילות ... קהילה שישבה במרוקו ברציפות ... מאז חורבן הבית - הקהילה הזאת קיבלה בעצם אור ירוק לעזוב את מרוקו ולעלות בהמוניה לישראל ... אני זוכר לצערי איך הורי, כשאני בבית-הכנסת כילד קטן, משלמים לשליח שבא מהסוכנות כדי שישנה את התור, וינסה לתת לנו לבוא יותר מוקדם לישראל. אנשים עזבו את רכושם, את בתיהם ... בדרך לא דרך, תוך זיוף של ויזות ומסמכים, בשביל לעבור את הגבולות. לכן גם תאריכי לידה השתנו ושמות השתנו, תמונות השתנו, כדי להביא לכך שיוכלו לחצות את הגבול למרוקו הספרדית, משם לספרד משם לגיברלטר משם לצרפת, למחנה קונדרנאס. ובכל תחנה כזאת היינו חודשיים שלושה עד שהגענו לישראל בסוף, בדרך כלל באוניות ממרסיי או בטיסות. אני באתי באונייה 'ירושלים' ...

כשהגענו לארץ, נחתנו אל סלעי המציאות הקשה - לפחונים, למעברות, בתנאים קשים ביותר. היה קושי של שפה. איש לא טרח ללמד את ההורים עברית. חשבו שאם דור הילדים ילמד בבית-הספר, הכול יהיה בסדר, לא צריך לדאוג. לכן ההורים היו תלויים פתאום בילדים. לכן אם אבא רצה לכתוב מכתב למישהו, הוא היה אומר לי בערבית ואני הייתי צריך לכתוב את זה בעברית, כילד. חשבתי לעצמי כשהייתי ראש מועצה ביבנה, בודאי כשהגיעו מכתבים כאלה למישהו, הוא צחק עליהם וזרק אותם לפח ... בעבודה ובמחיה היתה תקופה קשה מאוד ... נלחמו לקבל 12 יום עבודה ... כי לא היה אפשר לקבל חודש עבודה שלם ... אבי זיכרוננו לברכה, שעבד כל חייו בעבודה קשה ובלבנים, הייתי שואל אותו לפעמים: 'תגיד, אתה לא מצטער על זה שבאנו לארץ? במרוקו החיים בסך הכול היו הרבה הרבה יותר קלים, אין מקום להשוות'. אז הוא היה אומר לי: 'משה רבנו לא זכה להיכנס לארץ-ישראל, ואני נכנסתי!'."

⁵² הצעה לסדר היום - יום יהדות מרוקו, 19/11/2001, אתר הכנסת: www.knesset.gov.il

• 2. חילוצים מרוקאים בארץ-ישראל במאה ה 19

בהמשך נציג קורותיהן של משפחות שיש לנו מידע עליהן, מהסיבה הפשוטה שהיו בהן אנשים ידועים - רבנים, עסקנים, אנשי-פעלים, וכו'. אך מה עם כל שאר האנשים העלומים? האנשים שתמיד היוו את רוב האוכלוסיה, אבל לא נכנסו לדפי ההיסטוריה? לפיכך נציג מיד וכבר בראשית החיבור, מעט רשימות של אנשים שחיו כאן בארץ-ישראל במאה ה 19, ונשאו שמות המייחדים את בני-ישראל ממרוקו.

א. לפי מפקדי מונטיפיורי

ביוזמת סר משה מונטיפיורי, נערכו בקרב האוכלוסיה היהודית בארץ-ישראל חמישה מפקדים, בשנים: 1839, 1849, 1855, 1866, 1875 (אחת לעשור). הרשימות הנושאות את השם הלאקוני "כתב-יד מונטיפיורי 528", הן עדות היסטורית מיוחדת במינה, שזכתה בשנה האחרונה לפירסום ראוי באתר: MontefioreEndowment.org.uk/Census. להלן מיספר דוגמאות להמחשה:

בחיפה בשנת 1839, אנו מוצאים את ריינה. היא יתומה בת 15 שעלתה ארצה מרבאט בשנת 1833. בהערות נרשם שהיא בת-טובים. **בצפת** בשנת 1839, מוצאים את יוסף אבוהנה (אוחנה). בן 30 שעלה ממרוקו ועוסק בעבודת-האדמה. נשוי ואב לעיוש (בת 6) ומשה (בן 4). **בטבריה** בשנת 1849, מוצאים את דוד סעדון. בן 42 שעלה מפאס בשנת 1834, מוכר בגדים בחנות. רעייתו גיזהרה ולהם בת אחת. **ביפו** בשנת 1855, מוצאים גברת בשם "מזל טוב". בת 68, אלמנתו של מר "חפץ צדקה" (!) שעלתה ארצה מדמנאת (מרוקו) בשנת 1844. היא מתקיימת מקיצבה ששולחים לה בני-עירה במרוקו. **בירושלים** בשנת 1855, מוצאים את אברהם מאמאן. בן 45 שעלה ארצה ממראקש בשנת 1846 ועוסק בתווך נדל"ן. רעייתו אסתר, וילדיהם מימון (בן 17) וזהרה (בת 10). וכן הלאה והלאה, עשרות רבות של רשומות.

בקריאת המפקדים, יש לשים-לב לשתי נקודות. האחת: כאשר כתוב "מערבי" או "מוגרבי", לרוב הכוונה היא למרוקו. לדוגמא, במפקד של שנת 1855 נרשם לגבי רבי דוד בן-שמעון מירושלים "מערבי", ואנו יודעים שנולד ברבאט. נקודה שניה המוזכרת גם באתר הנ"ל, בסעיף "שאלות שכוחות": לגבי עולים רבים נרשם "אלג'יריה" ובפרט "והראן", אף שנולדו במרוקו. הסיבה לכך היא שבטרם הגיעם ארצה, הם התעכבו לחודשים ואף שנים באלג'יריה, ובמפקדים ציינו שהגיעו משם. חיזוק לטענה הזו, נמצאת אצל הירשברג: "בווהראן התיישבו הרבה יהודים ממארוקו, רובם מהעיר תטואן ... מסחרה של ווהראן הוא בידי יהודים שבאו רובם ממרוקו" (ב', 83). עדויות לכך נמצאות במפקדים עצמם: הנה שלמה חיון (צפת, 1849) נולד במקנאס, אבל רעייתו נגימא מוהראן. אפרים בן ג'ינו (צפת, 1849) נולד במראקש, אבל שתי רעותיו (זהרה ומרים) הן מוהראן. ועוד.

ואלה חלק משמות המשפחה של היהודים שעלו ארצה ממרוקו, המופיעים במפקדי מונטיפיורי מהמאה ה 19: גראבלי, דרעי, בן ג'ינו, פזבולו, אבוהנה, סנדריס, אשכנזי, ארוואץ, חיון, ילוש, בן חמו, לוגשי, טולידאנו, כהן, חזיזא, סיתי, משעל, סודרי, בוחבוט, יפלח, אזולאי, אלבחר, לוי, הרוש, בן אלגזאל, תורג'מאן, אבוטבול, שושנה, זרוואל, באלניסי, אלמסעאלי, מסעוד, כסוס, כלפון, אבישדיד, אל עדי, אסולין, עייאש, רבוח, אלבו, פאריינטי, אזולוס, צבאח, אזאווי, בן וועיש, חסין, רומאנו, סמחון, אלחרר, וואעקנין, בן סעיד, בוקיריה, אלבוחר, וואזגין, מאמון, סעדון, סאנזירו, אוחיון, זריהין, שקרון, אבואלעפייא, כהן סקלי, אלפאסי, בן עטר, מלכא, אנהורי, וואגין, אבן צור, מזומן, לושקי, סנדריס, יגני, ברהום, בודראע, חאתוויל, סונינו, עשור, בן יזרי, עמר, שולל, שמעיה, בן שושן, דאדון, בן יאיר, בן לחסין, עקוקה, בן גויטה, אלבו, שוויש, חסון, ביטראן, בן יוסף,

למהדווי, שטרית, צבעוני (סיבוני), סנאניץ, בן שישו, בן דוד, אל קארוגי, דאודי, רווח, יאיון (עיון), שושן, ויזמאן, אשרף, בן אקבלי, שם טוב, בטאן, בן נאיים, אלבו, אדודי, בר ששת, פציצה (פדידה), דהן, מינדיס, אלדירוקי, קטן, מערבי, וענונו, גאביון, אברהם, רוזיליו, גאון, בן שמעון, טובי, שלוש, לבליא, אסבאן, בנבינישתי, מויאל, רוזיו, בורביע, בן שאמול, עטיא, ועוד ...

ב. לפי "מסעי הירח" ו"יהודי המזרח בארץ-ישראל"⁵³

באשר לחידוש הישוב העברי בחיפה במאה ה'19, כתב משה גאון בספרו "יהודי המזרח בארץ-ישראל", כך: **"תולדות הישוב העברי החדש בחיפה מתחילות עם עליית יהודי מרוקו אליה ... בין המתיישבים הראשונים שהניחו יסוד לישובה, נמנות המשפחות האלה: אבוטבול, אדוט, אסא, בן-ואליד, בוזאגלו, בן-שבת, בוטון, גלימדי, הטשואל, חמוי, חלפון, כהן, לוי, נהון, שמחון וכו' - רובם יוצאי טיטואן וטנג'יר ... כל בתי-תפילה שבעיר נבנו החל משנת תר"ל [1870] ואילך, בעזרת הכספים שנתקבלו מקהילות היהודים שבמרוקו ובפורטוגל" (א', 223). רחמים אופלטקה ביקר בעיר בשנת תרל"ה 1875, וכתב כך בספרו "מסעי הירח": "עדת ישראל ... [מונה] כהיום ערך ת"ק [500] נפש ... ורוב אנשי העיר הם מערבים" (דף ז').**

בהמשך ביקר ביפו וכתב כך: "שתי בתי-הכנסת ושתי בתי-המדרש לעדת הספרדים, רובם ככולם ממש מערבים, ככל יתר ערי ארץ-הקודש. והם יותר מת"ק [500] נפשות ... עדת האשכנזים שסכומם [מניינם] ערך עשרים משפחות" (דף ז'). משה גאון ציטט זאת והוסיף: "עדת הספרדים ביפו היא איפא הגרעין שממנו התפתח הישוב העברי בעיר, ואף הביא ליסודה של תל-אביב אחר-כך ... שמות המשפחות הראשונות של היהודים שהתיישבו ביפו, החל משנת תרי"ח [1858]: אבוטבול, ארואץ, אמזלג, אשולין, בחבוט, חסין, חזן, יקואיל, מויאל, וכו' - רובן מעולי מרוקו ... [והמשיך למנות שמות שהעתיק מפנקסי החברה-קדישא, וממצבות בבית-העלמין העתיק ביפו] ארוש, אלעזרקי, אלקאים, אזולאי, בעלול, בנויניסטי, בן ריינה, ברזאני, בוטון, דלבורגו, דנינו, ועקנין, כרסנטי, כהן, נחמיאס, ענקרי, עמיאל, עזיז, פאדרו, שמחון, ששון, שלוש ועוד ... העולים הראשונים שרובם היו מעולי מרוקו ותורכיה, מאחר כי ידעו תורכית וערבית, הסתגלו מהרה לתנאי הארץ ותושביה" (שם, 231). שטאל חיזק את הקביעות הנ"ל, וכתב: "הישוב היהודי ביפו ובחיפה, שבמשך זמן רב נתבטל, חודש על-ידי יהודים עולי מרוקו ואלג'יריה" (191). אח"כ ביקר אופלטקה בטבריה וכתב: "בה שני קהילות, הספרדים והאשכנזים. לעדת הספרדים יעלה סכום נפשותם לערך אלף נפש ... הספרדים שבעיר הקודש טבריא ת"ו [תבנה ותכונן] וצפת ת"ו - רובם מערבים מבטן ומהריון כנודע" (דף ד').

כפי שצינתי מעלה, הכינוי "מזרחיים" ליוצאי מרוקו המערבים (ללא מרכאות), הוא טעות גיאוגרפית והיסטורית. וגם הכינוי "ספרדים", יש לזכור, כולל בתוכו את המערבים, כפי שציין אופלטקה כבר בשנת 1876 כשכתב: "הספרדים ... רובם מערבים מבטן ומהריון כנודע". אבל בעיתון "הכרמל" מ-18/11/1864, בעמוד 2, דיווח ר' אברהם כהן: "כעת נמצאים בירושלים יהודים, לערך 7,200 נפש. מהם ארבעה אלפים ספרדים ... וחמש מאות מערבים"⁵⁴. ללמדך שמערבים אינם "ספרדים". ה"מתהדרים" בכינוי זה מתייחסים לגירוש ספרד, אבל ראינו מעלה שליהודים במרוקו מורשת עצמאית מפוארת ומתועדת, מאות של שנים לפני גירוש ספרד. בעיתון "חבצלת" מ-2/3/1900, בעמוד 2, הופיעה תמונת חותמתו של ראש ועד המערבים בירושלים, בזו הלשון: "הצעיר

⁵³ משה דוד גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל. רחמים אופלטקה, מסעי היר"ח.

⁵⁴ באדיבות עיתונות יהודית היסטורית באתר: www.jpress.org.il

משה בן מלכא משרת בקודש בקהילת הקודש המערבים, פה עיר הקודש ירושלים תבנה ותכונן Moise Malca Rabbin des MARROCCAINS a Jerusalem. ומכאן ברור ש"מערבים" זה מרוקאים (Marroccains). ועם זאת צריך לזכור, שגם יוצאי אלג'ריה ותוניסיה ימנו עליהם לעיתים.

ג. לפי ארכיון "עיתונות יהודית היסטורית"⁵⁵

להלן מיספר עדויות מן העיתונות:

בעיתון "הצבי" מ- 23/11/1888, בעמוד 4, פורסמה מודעה לגיוס תרומות לאלמנות **ירושלים**. בין היתר הוזכרו: אלמנת ר' אליעזר הלוי בן-טובו (יליד רבאט), פריחה אביכזיר, עיסה קדוש, לאה דהאן, דונה בן ואליד, עזיזה עלון, רחמה מלכא, מסעודה לוי, חנה חרוש, מסעודה חמו, מרים שקרון (שוקרון), קלארה אוחיון, רחל אזולאי, סעדה טבול, רחל בן שושן, זהרה כהן, יאקות אדהאן, עיסה לפאסי (אלפאסי), רחל אסולין, תמו בוחבוט, מרים אביקציץ (אבוקסיס), מוחא בן לולו, חנינה לענקרי, מסעודה אבירג'יל, עייש טירוז'מאן (תורג'מן), שרה ארוץ, ועוד (לשמות המשפחה הוספה במקור מילת התואר "די").

בעיתון "חבצלת" מ- 7/3/1890, בעמוד 1, פורסמה חברת "עזרת נדחים" רשימת מקבלי-מלגות. בין היתר הוזכרו: יעקב חיון מקזבלנקה, שלום מלכא, שמואל בוחבוט, בן ציון פינטו, סלימאן סבג, סעדיה אלנקרי, עזוז סבג, רפאל טולידאנו, דוד מערבי, משה סויסה מערבי, דוד ביבאס (חייט), חביב אזולאי (סופר סת"ם), יצחק ביטיטו (סנדלר), שמעון אזולאי (חייט) ועוד.

בעיתון "הצבי" מיום 30/10/1896, בעמוד 3, התפרסם מכתב-תודה לר' יעקב שאול אלישר, מאת עדת המערבים בירושלים. בין החותמים: חזקיה אזולאי, יצחק דוד חרוש, מסעוד נחמיאס, מסעוד אוחונא, שלום בן יאיר, מאיר רוזיליו, שלמה עלון, יוסף אדהאן, שלמה בן שושן, יעקב אזולאי, שמעון אלפאסי, חיים מימראן, יצחק ביטון, שמעון לוי, יוסף אסולין, דוד אביכזיר, יעקב סיסו, אברהם פדידה, שלמה דאנינו, מסעוד שלוחא, דוד אוחנא, ימין כהן, משה בן דאנאן, חיים לענקרי, נסים קדוש, ימין אלבחר, צמח גבאי, דוד בוחבוט, אברהם אסולין, מרדכי ואעקנין, משה יפראח, דוד אבוזאגלו, אברהם עמוס, אברהם תוואתי, אברהם אביקציץ (אבוקסיס), אברהם מלול, נסים דאדון, חיים סבאג, סעיד אלקבי (אלקובי), אברהם חזוט, אליהו הרוס (חרוש), מימון טרג'ומן (תורג'מן), דוד מלכה, מכלוף אלחיאני, יעקב אנזרי, יצחק אבוחזיזא (חזיזה), בכור זעפראני, אברהם שטרית, מרדכי אטבולי, אהרון אלקאים, שמעון אסולין, סעדיה חזוט ועוד.

בעיתון "הצבי" מ- 17/4/1896, בעמוד 4, התפרסם מכתב-תודה ליוסף מויאל, על חלוקת קמחא דפסחא מאת ועד המערבים **ביפו**. בין החותמים: משה וועקנין, שאול ביטון, יעיש בן סמול (שימול), יוסף עשור, רפאל דהאן, יעקב חמו, מכלוף בן וואליד, משה קדוש, סאליס יזרזר (אזרזר), חיים דוד בטאן, עיוש בן לולו, יוסף סויסה, מורדכי אמסלם, ג'והארה בת דאדה, חנינה מכלוף, אברהם בן יאיר, משה מאמאן, שולטאנה שמחון, רחל אלמכנסייה (ממקנאס), יצחק בטיטו, רחמה אדרעי, אברהם אזג'ורי (זגורי) ועוד.

ד. נתונים דמוגרפיים

אלה נתוני האוכלוסייה לארץ-ישראל בשנת 1897, לפי "לוח ארץ-ישראל" מאת אברהם משה לונץ.⁵⁶ סה"כ נמנו כ 45,000 יהודים (ללא המושבות), מתוך אוכלוסייה של כ 170,000 נפש.

פלך ירושלים (כפוף לקושטא):

ירושלים: 45,420 נפש, מתוכם 28,112 יהודים (15,074 אשכנזים, 7,900 ספרדים, 2,420 מערבים, 670 גורזים, 530 בוכארים, 1,288 תימנים, 230 פרסים). רואים שבירושלים רוב יהודי.

חברון: 14,295 נפש, מתוכם 1,429 יהודים (619 אשכנזים, 810 ספרדים).

יפו: 17,713 נפש, מתוכם 2,970 יהודים (1,760 אשכנזים, 1,210 ספרדים).

עזה: 17,675 נפש, מתוכם 75 יהודים.

רמלה: 9,611 נפש, מתוכם 166 יהודים.

יריחו: כ 80 משפחות מוסלמים ונוצרים, ו 5 משפחות יהודים (17 נפש).

פלך עכו (כפוף לדמשק):

עכו: 10,565 נפש, מתוכם 215 יהודים (כולם ספרדים).

חיפה: 7,800 נפש, מתוכם 810 יהודים (160 אשכנזים, 650 ספרדים).

צידון: 12,270 נפש, מתוכם 780 יהודים.

טבריה: 6,050 נפש, מתוכם 3,200 יהודים (1,580 אשכנזים, 1,620 ספרדים).

צפת: 12,820 נפש, מתוכם 6,620 יהודים (4,500 אשכנזים, 2,120 ספרדים).

בית-שאן: 3,220 נפש, מתוכם 13 יהודים (ספרדים מצפת).

שפרעם: 2,470 נפש, ובהן 13 משפחות יהודיות (מצפון-אפריקה).

פקיעין: כ 20 משפחות יהודיות.

פלך שכם (כפוף לדמשק): שכם: 21,110 נפש, מתוכם 120 יהודים.

ר' אברהם כהן הציג בעיתון "הכרמל" ב- 18/11/1864 בעמוד 2, את הנתונים הבאים: בירושלים

7,200 נפש (4,000 ספרדים, 2,800 אשכנזים, 500 מערבים). בחברון 800 נפש. בצפת 4,000 נפש.

בטבריה 2,500 נפש. ביפו 800 נפש. בחיפה (קאיפה) 500 נפש. בשכם 300 נפש. סה"כ 16,100 נפש.

⁵⁶ "המליץ", 7/9/1897, עמ' 3. באדיבות "עיתונות יהודית היסטורית" www.jpress.org.il

• 3. דוד בן-אברהם אלפאסי

המדקדק ר' דוד בן-אברהם אלפאסי פעל בירושלים בחצי השני של המאה ה-10. הכינוי "אלפאסי" מעיד על מוצאו מהעיר פאס שבמרוקו, בדומה לר' יצחק אלפאסי (הרי"ף). העיר פאס היתה בעת ההיא ערש המדקדקים של עם-ישראל: ר' דונש בן-לברט, ר' יהודה חיוג', ר' יהודה בן-קורייש ועוד. שמו בערבית היה "אבו סולימאן דאוד אלפאסי" (ומכאן שהיה לו בן בשם שלמה). כתביו נשתמרו ונמצאו בשנת 1830 ע"י אברהם פירקוויץ, בבית-הכנסת של הקראים בירושלים.⁵⁷ הוא כתב פירושים לשיר-השירים ולתהילים, וכן את המילון העברי-ערבי הראשון לתנ"ך שנקרא "אגרון - כיתאב אל-גימאע אלפאסי" (Kitab jami al alfaz).⁵⁸ המילון נחלק לשני חלקים ול 22 שערים (כמינין אותיות האלפבית) והופיע בשתי גרסאות, ארוכה וקצרה. הוא זכה להוצאה מחודשת בשנת 1936, בעריכת סולומון לסקוס, בשם: The Hebrew-Arabic dictionary of the Bible, known as (agron) "Kitab Jami al-alfaz". לדעת סקוס המהדורה הקצרה זכתה לחיקויים, כגון המילון של ר' לוי בן יפת מירושלים, בן המאה ה-11.

אלפאסי צידד בשיטת הדקדוק הטבריינית, מבית מדרשה של משפחת בן-אשר. בהקדמה למילון כתב (תרגום): "זה כמו בינין הנבנה במיומנות: הבנת-הנקרא היא הבסיס לתרגום, והתרגום הוא המסד לפרשנות, והפרשנות היא המשען לדת. כדברי החכם עליו השלום: 'חכמות בנתה ביתה, חצבה עמודיה שיבעה' [משלי ט' 1]. בערך "גמל" כתב: "גמל: ג'מל, ולאכתרה גמלים. והו אסם נוע ללתדכיר וללתאנית, כקולה: גמלים מיניקות ובניהם" (כרך א', 331). כלומר: גמל הוא ג'מל (בערבית) וצורת הרבים גמלים. זהו שם כללי לזכר ולנקבה, שנאמר "גמלים מיניקות ובניהם" (בראשית ל"ב 16). בנוגע לפסוק "וּבְפָגְרֵי מַלְכֵיהֶם, בְּמוֹתָם" (יחזקאל מ"ג 7), טען שהקמץ במילה "במוותם" נכונה, בניגוד לאלה שטענו כי צריך להיות שוא ("בפטירתם"). ומכאן הפירוש שהנפטרים הושמו על הבמות-ממש בבית התפילה, ובכך חטאתם.

דבריו בעניין איסור הבערת אש בשבת, פותחים בפנינו צוהר לבקיאותו במקרא. מהפסוק "ויבער אש בלפידים" (שמשון, שופטים ט"ו 5), הקיש שאסור להדליק המנורה, גם טרם כניסת השבת. ועוד כתב בעניין זה: "והחלוק [ההבדל] שבין 'בער' שהוא לשון הדלקה, ובין 'בער' מה שהוא לשון השמדה, הוא שכל ביעור לשון הדלקה והבערה - בא אחריו ב"ת. כמו 'ותבער בם' [במדבר י"א 1], 'כי בערה בם' [שם, 3], 'ויבער ביעקב' [איכה ב' 3], 'ותבער אש בעדתם' [תהלים ק"ו 18], 'ותבער בערי יהודה' [ירמיה מ"ד 6], 'לא תבערו אש בכל מושבותיכם' [שמות ל"ה 3]. ומה שיהיה להשמדה - יבוא אחריו מ"ם. כמו 'ובערת הרע מקרבך' [דברים י"ג 6], 'ובערת דם הנקי מישראל' [דברים י"ט 13], 'ונבערה רעה מישראל' [שופטים כ' 13]. ולא כמו שחשב אחד הנוערים [הכסילים, תרתי-משמע] ש'לא תבערו אש', [פרוש] 'לא תשמידו האש מבתיכם' ... יש מי שהחליט שהפועל 'בער' אינו נופל על הדלקת הנר. ואמנם נאמר בו 'ובהעלות אהרן את הנרות' [שמות ל' 8], 'בהעלותך את הנרות' [במדבר ח' 2], ולא יתכן אם כן 'תבערו' על הנר. אבל 'שכחו נרותיה לבער בערב' [דה"ב י"ג 11], ו'נרותיהם לבערם כמשפט' [שם, ד' 20].⁵⁹ כלומר: מי שפרש "בערה" כ"שמד", וגזר מכך ש'לא תבערו אש' פרושו שניתן להשאיר את האש, טעה. וכן הטוענים ש"בערה" אינה חלה על נרות, בהסתמך על "בהעלות", כי יש פסוקים מנגד כגון "שכחו נרותיה לבער" (שם).

⁵⁷ אנציקלופדיה אוצר ישראל, ד', 26

⁵⁸ Meira Polliack, The karaite tradition of arabic bible translation, p. 58.

⁵⁹ זאב רבינר, ילקוט "נרות שבת", מ"ד.

• 4. דאון' ישיבת ארץ-ישראל מחוקק

ר' שלמה בן-יהודה כיהן כראש ישיבת ארץ-ישראל, מראש-השנה שנת תשפ"ה 1025 ועד פטירתו בשנת 1051, והוכתר בתואר "גאון".⁶⁰ הוא כונה "אלפאסי" ו"מוגרבי", ומוצאו מהעיר פאס שבמרוקו.⁶¹ ישיבת ארץ-ישראל שנקראה "גאון יעקב" שכנה אז בירושלים, ולמרותה סרו בארץ-ישראל, בסוריה, בלבנון, במצרים, באיטליה ובסיציליה. במרוקו ובסביבותיה, היו קשובים הן לישיבת ארץ-ישראל והן לישיבת בבל. רבים מראשיה במאה ה-11 היו מאיזור המגרב. ה"גאון" הארץ-ישראלי היה נציג היהודים במרחב האימפריה הפאטימית, והישיבה שבראשה עמד היתה מוסד ציבורי ולא רק תורני, להבדיל מישיבת בבל. בראש הישיבה עמד ועד של שיבעה: ה"גאון", אב בית-הדין שנקרא "אב בית הדין של כל ישראל", ועוד חמישה "חברים" שזכו לתואר לפי מעמדם ("השלישי", "הרביעי" ועד "השביעי").⁶² חכמים אחרים זכו לתואר "חבר". אחת לשנה בהושענא-רבה (היום השביעי של חג הסוכות, כ"א בתשרי), הקיפו המונים מבית-ישראל את הר-הבית בירושלים, רבים מהם עולי-רגל שהגיעו במיוחד לאירוע. הם עלו בתהלוכה להר-הזיתים, כשבראשם נשיאי העדה. על ההר נשא ה"גאון" דרשה, הודיע על תאריכי המועדים לפי לוח-השנה (התקפים ליהודים בכל העולם), הכריז על מינויים חדשים, הודה לנדבנים וכו'.

בשנת 1864 ביקר ר' יעקב הלוי ספיר בבית-הכנסת העתיק "בן-עזרא" בקהיר, ומצא בעליית-הגג שלו כתבי-קודש שנגנזו. התגלית העצומה הזו ידועה היום בשם "הגניזה" והיא נושא למחקר מקיף. ב"גניזה" נמצאו מאות מכתבים מישיבת ארץ-ישראל, העוסקים בענייני ציבור, לצד מכתבים העוסקים בענייני הלכה (שו"ת, שאלות ותשובות). ה"תשובות" נכתבו בשפה העברית, ולא בשפה הארמית שהיתה נהוגה בישיבת בבל. הבדל נוסף בין שתי הישיבות, הוא מחזור קריאת התורה: בארץ-ישראל שלוש שנים, ובבבל שנה אחת (כנהוג היום). בין שתי הישיבות התגלו גם מחלוקות, וזו דוגמא לאחת מהן: בשנת 760 לערך, כתב ר' יהודאי מבבל לחכמי ארץ-ישראל, כי מנהיגיהם שגויים ושעליהם לדבוק במנהגי בבל. הם השיבו לו: "מנהג מבטל להלכה" (כלומר מנהגינו גוברים).

מידע רב התגלה אודות הגאון בן-יהודה ב"גניזה". מסתבר שירש את הגאונות מר' שלמה הכהן שהיה גיסו, ושהוא צאצא של ר' שמעיה המוגרבי שהיה "גאון" הישיבה בשנת 1000. באחד ממכתביו כתב: "לא נבחרתי בשל מעמדו של אבי ולא בשל יחוס משפחתי ... אלא בשל רצון האל". במכתב נוסף, מתגלה אישיותו המאחדת ורודפת השלום: "אחינו, ראוי לנו להסיר הקינאה מבינותינו, ולהסיר השנאה מנפשותינו ולהוכיח איש את אחיו לאמור: 'הלא אב אחד לכולנו הלא אל אחד בראנו, מדוע נבגוד איש באחיו לחלל ברית אבות? [מלאכי ב' 10]. דינו שנאת הגויים, אויבנו המבקשים נפשותינו ... 'המולו לה' והסירו עורלות לבבכם' [ירמיה ד' 4]."⁶³ כמו-כן עודד את תמיכת תפוצות-ישראל בישוב ארץ-ישראל, וכך כתב באגרת לקהילת פוסטאט (קהיר): "חוב על בית-ישראל לחזק ידי היושבים בה, להיות להם יתד לשעה". בדרך-כלל חתם את מכתביו במישפט: "ואנוכי תולעת ולא-איש" (תהילים כ"ב 7). ממכתביו אנו מתוודעים גם לימי זיקנתו: הוא לא מרבה לנסוע אל הקהילות, אינו יוצא לשוק ללא עזרה, ראייתו חלושה, ידיו רועדות ושורות כתיבתו אינן ישרות, ולכן אחרים כותבים עבורו. במכתב מיום 29/11/1042 ציין שהוא חולה כבר שלוש שנים. שלושה מבניו ידועים בשמותיהם - אברהם, יחיאל ומנצור - והם שימשו בשליחויות ארץ-ישראל לארצות

⁶⁰ מנחם בן-ששון, קהל ישראל: השלטון העצמי היהודי לדורותיו, ב', 24.

⁶¹ Moshe Gil, A history of Palestine 634-1099, p 200, 666-705.

⁶² יהושע הורוביץ, הישיבה בתקופת הגאונים, בטאון "מחניים", גיליון ע"ח, 1963.

⁶³ מרדכי מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים.

השכנות.⁶⁴ ב"גניזה" נשתמרה גם שירה שכתב לכבוד החנוכה, ולהלן קטע ממנה: "נר / בירתך תבהיק לגיבור/ בצאתך על צר כגיבור/ בחנוכה/ בהראותך על יון לשבור/ חייתיני מיורדי בור - ברוך מחיה ... שלם [ירושלים] תשלחב באור / להאיר אדיר ונאור / מראה מנורת המאור / העת יתגלה עוטה כשלמה אור" (ראשי-תיבות: שלמה).⁶⁵

ר' בן-יהודה לא היה היחידי ממרוקו, שנמנה על ראשי ישיבת ארץ-ישראל. הנהר' יוסף בן-מנחם סג'למאסי (מהעיר Sijilmasa באיזור תאפיללת במרוקו), נמנה על חברי ישיבת ארץ-ישראל, כבר בשנת 990 לערך. ר' אליהו בן-יוסף סג'למאסי עמד בראש הישיבה והיה "גאון" ארץ-ישראל, בשנת 1078. בשנה זו העתיקה הישיבה את מקומה לצור, למשך כ 25 שנים. אח"כ עברה לדמשק למשך כ 100 שנים, ומשם עברה למצרים. קודם לכן תחנותיה היו: ירושלים, יבנה, אושא, שפרעם, בית-שערים, ציפורי, טבריה.

• 5. משפחת דרעי

בשנת 1173 או 1174, שלח הרמב"ם אגרת לר' יעקב פיומי מתימן, בעניין משיחי-שקר.⁶⁶ האגרת נכתבה במקור בערבית, ונקראה "אל ריסאלה [אגרת] אליאמאניא [מתימן]". באגרת קורא הרמב"ם לדבקות בתורת-ישראל ומפריך עקרונות של דתות אחרות, נביאי-שקר ומשיחי-שקר למיניהם. בנוגע למשיח-השקר שפעל בתקופה ההיא בתימן, כתב: "ומה שזכרת מאותו האיש בערי תימן האומר שהוא משיח, חי אלהים לא תמהתי עליו ולא על ההולכים אחריו, לפי שהוא משוגע בלי-ספק ואין על החולה אשמה".⁶⁷ מבין אלה, היחידי שהרמב"ם מתייחס אליו ביראת-כבוד הוא ר' משה דרעי, מאיזור דרעא שבדרום מרוקו. רוב ידיעותינו אודות אותו דרעי שאובות מהאגרת היחידה הזו, אך מסתבר שיש בה די והותר. הרמב"ם, "הנשר הגדול" של עם-ישראל, ידוע כחסיד הבחינה השכלית (ראציונלית). מי שכתב: "והנה בשכל מכיר האדם את האמת מן השקר, וכן הוא בכל הדברים המושכלים" ("מורה נבוכים", חלק א', ב'); לא ילך שולל אחר שום נביא-שקר ועושה-להטוטים. אבל כאשר נתקל באותו משה דרעי, נזהר בכבודו וכתב:

"אבל מה שנספר עתה, ידוע לנו שהוא אמת וחקרנו ודרשנו היטב, מפני שהדבר ארע לפני זמן קרוב. זה חמישים שנה בערך, בא מדרעה לארץ אנדלוסיה [ספרד] איש חסיד ונעלה, אחד מחכמי-ישראל, הנודע בשמו מר [בנוסחים אחרים מופיע כמ"ר, כבוד מורנו רבי] משה דרעי, ללמוד תורה אצל רבי יוסף הלוי אבן מיגאש ... אחרי-כן שב למרכז ארץ המערב [מרוקו], כלומר לעיר פס, והעם התקבץ אליו מפני חסידותו, מעלתו ותורתו. הוא הודיע להם שכבר נתגלה המשיח, ושה' הודיע לו את זה בחלום. אבל לא החזיק את עצמו למשיח, כמשוגע הזה [הנ"ל]. הוא רק טען שהמשיח כבר הופיע ... אחרי-כן התחיל לנבא דברים שנתקיימו באמת. מנהגו היה לאמר להמון: 'התקבצו למחר ודבר זה או זה יארע', ובאמת כן היה הדבר כאשר אמר להם. פעם אחת אמר שבשבוע זה ירד מטר סוער וטפטופיו דם ... גשם חזק ירד בשבוע זה והמים היו אדומים ועכורים, כאילו היו בלולים בטיט. המופת הזה הוכיח לעיני כל שהוא נביא בלי שום ספק ... וכאשר קיימו רוב העם את דבריו, אמר להם שהמשיח יגלה בליל פסח באותה שנה, ויעץ לאנשים שימכרו כל נכסיהם ... ועשו כאשר יעץ להם. כשהגיע הפסח וכלום לא ארע, נתעלפו האנשים ... היו הורגים אותו לו מצאו אותו ... ובכן הלך

⁶⁴ אברהם יערי, שלוחי ארץ-ישראל, 204, 206.

⁶⁵ א.מ.הברמן, טורי ישורון, מס' 5731, כסלו תשל"א.

⁶⁶ כתבי הרמב"ם, באתר בית הספרים הלאומי: www.jnul.huji.ac.il

⁶⁷ שלמה גולדמן, אגרת תימן, 95.

לארץ-ישראל ומת שם. יהי זכרו ברוך. כפי שאמרו לי אלה שראוהו כשנסע, ניבא על כל מה שארע אחרי-כן ליהודי המערב, דבר גדול ודבר קטן".⁶⁸ אנו למדים מכאן, שר' משה דרעי צבר בפאס אוהדים רבים, סביב שנת 1120 (כחמישים שנה לפני שנת 1174). הם נהרו אחר "חסידותו מעלתו ותורתו", אך לא נטל את כתר המשיח לעצמו כפי שעשו שוטים רבים, אלא הודיע שכבר הגיע. מסתבר שדברים שחזה התרחשו בזמן אמת וגם בדיעבד, שכן "ניבא על כל מה שארע אחרי-כן ליהודי המערב, דבר גדול ודבר קטן". והנה, גם האיש הנעלה הזה טעה פעם אחת אומללה, פעם אחת יותר מידי, ונאלץ להמלט על נפשו. ולבסוף התקיים בו: "ואתם חשבתם עלי רעה, אלהים חשבה לטובה" (בראשית נ' 20); שבזכות ה"טעות" הזו עלה לארץ-ישראל ובה נפטר. הרמב"ם הזכיר אותו פעם נוספת, כשכתב: "ורבי משה הדרעי ככם עשה [נהג כך]. וכשבא מארץ המערב [מרוקן] לארץ-ישראל, היו תפילין שלו כמו אנשי מקומכם. וכשהראוהו דברי הגאונים הקדמונים ... השליך תפילין שלו ועשה על הסדר שאמרנו".⁶⁸ הרמב"ם הודה שהוא עצמו טעה בעינין זה, והזכיר לצורך טיעוניו את ר' דרעי לצד הר"ף ור' יעקב קלעי.

ר' משה אדרעי (מתוך סיפרו "The Ten Tribes")

ר' משה אדרעי נוסף, הוא זה שיצא לארץ-ישראל בסוף המאה ה' 18, אך לא הגיע אליה. את קורותיו תאר בספרו "יד משה" (אמשטרדם, 1808) כך: "אבי ומורי יצחק ז"ל, הוליד אותי בעיר אגאדיר... ביום חמישי ... ג' תשרי שנת ... קהל"ת [8/9/1774] ... ובעודני יונק משדי אמי מורתי מרים תנצב"ה, נתגרשו [גורשו] כל אנשי העיר ... לעיר אצורא [מוגדור] ... ובאותם הימים [אחר מס' שנים והוא ברבאט] נזדמן לי חכם אחד מחכמי המערב, שרצה לעלות עם אשתו ובניו לדור בארץ-ישראל תוב"בא. ודבקתי בו לעלות עמו, כי תמיד נכספה וגם כלתה נפשי לדור שם. והלכתי עמו מעיר לעיר וממדינה למדינה, עד שהגענו לתחילת ערי המזרח, עיר תלמסאן ... בהגיענו לשם

היה דבר גדול במו, והוצרכנו לחזור פעם אחרת למקומנו כבראשונה ונתפרדנו ... ולמה לי לסבול גלות הישמעאלים ... ועלתה בידי והלכתי לעיר לונדריס [לונדון] ... ונתקבלתי בבית-המדרש ... שער השמים' ... ויהי כי ארכו לי שם הימים ... ונתגלגלתי ממקומי ... עד בואי לעיר ואם בישראל [!]⁶⁸ אמשטרדם". נפטר בשנת 1842. ויש לדעת שהוא זה שביצע את ההגהה, לספר השירים הידוע של ר' דוד חסין, "תהילה לדוד".

⁶⁸ תשובות הרמב"ם, הוצ' "מקיצי נרדמים", 9. וכן טולידנו, נר, 26.

עוד ממשפחה זו ידוע ר' **מכלוף אדרעי**, שיצא בשנת 1849 בשליחות טבריה למרוקו.⁶⁹ במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים בטבריה את רבי מכלוף אדרעי, בן 35 שהגיע מוהראן ואת ביתו אסתר, בת שנתיים. במיפקד משנת 1855, מוצאים בטבריה את כמה"ר (כבוד מורנו הרב) מכלוף אדרעי, בן 53 שהגיע מוהראן בשנת 1822. רעייתו וידא וביתם מלכה, בת 7. מאיזור צפת, ידוע ר' **חיים אדרעי**, יליד שנת 1853. לצד היותו תלמיד חכם וראש ועד הרבנים בצפת, התפרנס מעמל-כפיו ועבד בחקלאות עם ערביי הסביבה. נפטר ביום כ"א תמוז תר"צ שנת 1930, בן 77 שנים, ונטמן במירון. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855 מוצאים בצפת את חיים אדרעי, בן שנתיים, בנם של שרה ומשה שעלו ארצה ממקנאס בשנת 1830.

ר' **דוד אדרעי** נמנה על רבני צפת בסוף המאה ה-19, ונמצא בין החותמים על הסכם המסדיר את חלוקת התרומות בערי הקודש, מיום ז' אדר א' תר"ל שנת 1870. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בצפת את החכם-רב, תלמיד הישיבה דוד אדרעי, בן 30, שעלה ממקנאס בשנת 1838. רעייתו פלור ובנם חיים (בן שנה). ר' **אהרון אדרעי**, חתום על מודעה לגיוס-תרומות שפרסמו חכמי "חברת חצות" מירושלים, בעיתון "חבצלת" מיום 7/2/1890. החברה נוסדה בשנת 1862 ע"י הר' אלעזר הלוי בן-טובו (שכבר נפטר); והיא מונה כחמישים חברים הקמים בכל חצות-לילה, מקוננים על חורבן בית-המקדש ולומדים תורה בקבוצות עד אור הבוקר. עוד חתומים: יוסף בן גנו (גי'נו), מסעוד אוחנונא, מאיר בן דוד, אברהם זעפראני, חיים בן-יאיר, שמואל בוחבוט, חיים סקרן, יצחק למסעלי, משה בן-זקן.

ר' **דוד חי אדרעי** נולד בצפת, ביום ח' אייר תרמ"ח שנת 1888.⁷⁰ בשנת 1910 יצא בשליחות לבוכרה, חזר לצפת, ויצא שוב בשנת 1912 לטאשקנט (בירת אוזבקיסטן). שם היה מורה ודיין, והקים סניפים של תנועת "המזרחי". משם עבר לבגדד, חזר לצפת בשנת 1920, והיה חבר בית-הדין. בעת שליחות נוספת שביצע למרוקו, נפטר בעיר צפרו, ביום כ' אייר תרצ"ב שנת 1932. בשנת 1922 נדפס בצפת ספרו "בד דוד", וכך כתב בין היתר: "ספר בד דוד, כולל שבע שאלות ותשובות ... אשר חברתים בהיותי ברוסיה, אני ... דוד חי אדרעי המכונה ציון ... אלה יהיו חרותים על לוח לבבי כל עוד נשמתי בי ... אבי הרב ... חיים אדרעי ... אחי הגדול הרב ... שלמה אדרעי ... [אחי] השני משה ... אמי היקרה בכורה ... רעייתי המהוללה מלכה ... [דף ט'] שאלה ותשובה זו נכתבו בשנת תרע"ח [1918] בעיית תשכנד [טאשקנט] ... שאלה: במצב הנוכחי ... קשה להשיג 'תכריכין' ... פשתן לבן שוה עשרת אלפים רובל ויותר ... לכן פונה אליך ... תשובה [משיב אדרעי] ... עלינו להתבונן היטב ... דווקא פשתן? ... ורק לבן? ... אחרי כל האמור התברר לנו הדבר כי בראשונה, לא היה כל מנהג קבוע ... ופשתן לאו דווקא, וכל המינים [סוגי הבדים] ראויים ... עתה נחזור להתבונן בספק השני, 'הלבן' ... 'אמר להם רבי ינאי לבניו, אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים' ... מפה משמע ... אדרבא, הצבעונים יותר טובים".

משה אדרעי נולד בצפת בשנת 1889, דור רביעי בארץ-ישראל. עיתונאי "דבר" פנחס יורמן, פרסם ב 26/3/1954 כתבה על מצבה הירוד של צפת. בין היתר שוחח עם משה אדרעי שהיה חבר עיריה, ועסק במסחר ובחקלאות. הוא מלין על חוסר ההשקעה בתיירות בצפת, על חוסר שיקום הרחובות ועל עזיבת התושבים. "כל קמט בפניו מספר את קורות צפת", כתב יורמן.⁷¹ רעייתו לאה, ובנו הוא –

⁶⁹ יערי, שלוחי, 654.

⁷⁰ גאון, יהודי המזרח, ב' 24, א' 252.

⁷¹ עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il

רפאל אדרעי - גיבור צפת במלחמת-השחרור. רפאל נולד בצפת בשנת 1924, השתתף בהגנתה במאורעות 1936 – 1939, והיה חבר ב"נוער העובד". לפרנסתו, למד את מקצוע החשמלאות. שרת כנוטר בעמק-יזרעאל, כמפקד גדודי הנוער (גדנ"ע) בצפת ואח"כ בתל-חי. ב"הגנה" נודע כמומחה להסלקת-נשק, וכסייר מעולה. בפלמ"ח היה מפקד-כיתה בגדוד השלישי של חטיבת "יפתח" (בפיקודו של יגאל אלון), שהופקד על הגליל-העליון המזרחי. זה הגדוד שב 14-15/2/1948 כבש את סעסע (20 ק"מ בעומק שטח האויב), ב 17-18/4/1948 שחרר את טבריה, ב 17/5/1948 כבש את משטרת נבי-יושע, ב 1/5/1948 כבש את ביריה ועין-זיתון. ב 6-11/5/1948 כבש את צפת, ועוד. את עמק-החולה (כולל הישוב חלסה - קרית-שמונה של היום), כבש בלוחמה-פסיכולוגית בלבד, ע"י הפצת שמועות שהבריחו את התושבים.⁷²

סופר "דבר" יהושע בר-יוסף, כתב ביום 22/4/1949: "בני צפת בגבורתם ... והנה נמצא בחור אחד מבני צפת – רפאל אדרעי, בן 24, פקיד לפי מקצועו – שדאג ראשית כל לדגל היהודי שיועלה על בנין גבוה בצפת היהודית. איש לא חשב על כך לפני כן. בתוך ההפגזה ואש מכונות היריה, התרוצץ אדרעי מבית לבית עד שמצא דגל תכלת-לבן. בקור-רוח עלה על בנין 'המלון המרכזי' ... 20 מטר מן המשטרה שהיתה בידי הערבים. הוא העמיד תורן. הערבים ירו בו ממכונות-היריה – והוא לא שם לב לאש ועשה את מלאכתו. הוא תלה את הדגל ... והנה התנוסס הדגל היהודי, מעל הבינין הגבוה ביותר בשכונה ... מגיני צפת ראו את המעשה ורוח חדשה היתה בהם ... אותו רפאל אדרעי עשה כעבור 12 יום עוד מעשה גבורה גדול: ב- 28 באפריל התפרצה קבוצה של ערבים לתוך הסימטה שליד 'המלון המרכזי'. הוא הגיח כנגדם יחידי, ובמקלע שלו פגע ב- 15 ערבים ... והניסם".⁷³

רפאל אדרעי. משמאל: מצבתו בבית-העלמין הצבאי בראש-פינה. צילום המחבר, 12/6/2011.

רפאל השתתף במבצע "יואב" בקרבות חטיבת "יפתח" בנגב, ושם נהרג ביום כ"א תמוז תש"ח, 28/7/1948, בעקבות הפגזה מצרית על חלוצה. נטמן בקיבוץ רוחמה, ובשנת 1950 הועבר לבית-העלמין הצבאי בראש-פינה. בידעה בעיתון "דבר" מיום 24/5/1950, נמסר שחברי ה"הגנה" וכל תושבי צפת, הגיעו לבית העלמין בראש-פינה לחלוק כבוד לרפאל אדרעי ז"ל. בתי-העסק והמלאכה נסגרו, והוחלט על הקמת בית הגדנ"ע בצפת על-שמו: "יד רפאל".

⁷² מוזיאון הפלמ"ח באתר Palmach.org.il, וכן אתר יזכור Izkor.gov.il
⁷³ עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il

ר' **מיכאל מכלוף אדרעי**, עלה ממרוקו לטבריה עם רעייתו חנה, בשנת 1906. שימש ברבנות בטבריה ויצא בשליחות הקהילה לארצות הבלקן. נפטר בגיל 86 שנים, בג' תשרי תשכ"ז 1966 ונטמן בטבריה.⁷⁴

רחוב מאיר אדרעי בטבריה. צילום המחבר, 5.12.2011

בנו **מאיר אדרעי**, היה ראש העיר הרביעי של טבריה. נולד בה בכ"ב אלול תרע"ח 1918, למד בבי"ס "כל ישראל חברים" ואח"כ עבד בחברת הדואר (ב 8/12/1948 נבחר לנציג עובדי הדואר בצפון). היה חבר בארגון "ההגנה" משנת 1934, והשתתף במערכה על טבריה במלחמת-השחרור. ביום 13/8/1949 פרסם כתבה בעיתון "מעריב" שכותרתה: "טבריה קולטת עליה". הוא תאר את יוזמות הבניה בטבריה ואת הרעיון, לפיו עולים חדשים יבנו את הבתים שבהם יגורו. עוד ציין שטבריה קלטה כבר כ 2,000 עולים, ומתכוונת להכפלת אוכלוסייתה. בשנת 1957 ניהל את מחוז אשקלון של חברת "עמידר", ובשנת 1958 את מחוז טבריה (מקריית-שמונה עד בית-שאן).

בפעילותו הציבורית היה חבר הנהלת "הפועל", וחבר מועצת העיר טבריה מטעם תנועת מפא"י. ביום 3/12/1965 נבחר לראשות עיריית טבריה, מטעם תנועת רפ"י, וכהן בתפקידו עד שנת 1969. רעייתו אסתר, וילדיהם: מיכאל, יוסף, יעקב.⁷⁵ נפטר בט' אדר תשס"ב 2002, ונטמן בבית-העלמין העתיק בטבריה. רחוב בטבריה נושא היום את שמו.

שמעון דרעי נמנה על מחדשי הישוב העברי בשכם, שעלו ממרוקו בשנות ה 80 של המאה ה 19. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, נמצאו בארץ-ישראל עשר משפחות אדרעי: שלוש ממקנאס (בצפת), שש מוהראן (בטבריה וביפו-רמלה), ועוד אחת בצפת (לא צוין מהיכן). בתמונה: "זמק [זה מקום קבורת] האשה הכבודה מ' [מרת] **רחמה אדרעי**, נע' [נשמתה עדן. נפטרה ביום] ד' חשון התרס"ג [4/11/1902]". בית-העלמין העתיק בטבריה. צילום המחבר, 18/9/2011.

⁷⁴ "דבר", 18/9/1966.

⁷⁵ דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, ט"ז, 4959.

• 6. נפחת בן-אל?

עדות להתיישבות בני-ישראל ממרוקו בירושלים, במאה ה'13, נמצאת בדברי ר' יהודה אלחריזי (1170 - 1230) בספרו "תחכמוני": "ומשם נסעתי אל ירושלים ... ושם מן המערבים, קהילה חשובה וטובה ובראשם רבי אליה המערבי".⁷⁶ עדות יוצאת מן הכלל, לעליית בני-ישראל ממרוקו לארץ-ישראל במאה ה'15, נמצאת בספר "יכין ובוועז" מאת ר' צמח דוראן, רבה של אלג'יר משנת 1467.⁷⁷ הוא השיב שם לר' חלפתא בן-אליד ולאחיו ר' יוסף בן-אליד, בניו של ר' לוי.⁷⁸ הם סיפרו לו שהתאגדו עם עוד שלושה רבנים ומשפחותיהם, כדי לעלות לארץ-ישראל, ועיגנו זאת בנדר ושבועה. הם (האחים) עמדו בנדרם, אך שלושת האחרים פנו לרב אחר שהתיר את נדרם. שאלתם היתה, האם ההיתר הזה תקף, וזו תשובת ר' צמח:

"אל החכם ר' חלפתא ... בן אליד, ממקום דרעא [שמוצאו מדרעא שבדרום מרוקו] ... עמדתי על נוסח השטר שכתבו ביניהם החמישה האנשים, שהם היקרים האחים ר' חלפתא ור' יוסף ... בני החכם ר' לוי ... ור' אהרון ... בן-מלכה ... ור' אהרון ... בן-סמחון ... ור' שמואל ... בן אבי אלטבול [אביטבול] ... שהחמישה האנשים הנזכרים נסכמו ביניהם **ונדרו שיעלו אל ארץ-הצבי [ישראל]**. ונשבעו זה לזה שבועה גמורה, בלב אחד ודעת אחת, שלא יחזור שום אחד מהם משבועה זו ולא יקבל עליה היתר. ומלבד לשון השבועה, קיבלו עליהם באלות וקללות, למי שיערים או יסבב בשום עורמה בעולם, שיעכב עצמו אחד שלא לעלות. ומי שלא יעלה יהיה עובר על השבועה, אלא אם יהיה אונס הנראה להם. ובכלל מה שקיבלו עליהם הוא, שמי שמטה ידו מהם, שחבריו יסייעוהו וישתדלו להועילו [ערבות הדדית]. ועם פרטים אחרים [נוספים], באו בשטר ההוא איש על דיגלו באותיותיו [חתומות] ... ואמרת שאתה ואחיד ר' יוסף ... נזהרתם בנדר שנדרתם, וקיימתם שבועתכם ובאתם עד עיר תלמסאן. ומתלמסאן ירדתם לזהראן, ואתם ממתניים עד שימצא דרך הגון ללכת לדרככם לעלות אל ארץ-הצבי ... ואמרתם שהשלושה האחרים, לא רצו לצאת מארצם וממולדתם ומבית אבותם ... הגידו לר' אפרים שוראקי ... והתיר להם ... שלא ברצונך ושלא ברצון אחיד [בניגוד להסכם] ... ושאלת ממני להודיעך דעתי, אם היתרו הוי היתר או לא. תשובה: המתיר הזה שהתיר את השבועה הזאת ... עשה שלא כהוגן, ולא היה לו להתיר להם השבועה הזאת, מכמה טעמים [ומפרט]".

אנו יודעים שבסופו של דבר, לפחות ר' יוסף בן-אליד הגיע והתגורר בירושלים, שכן נמצא בכתב-ידו: "אני צעיר התלמידים ורב הנדודים, יוסף ... בן אליד. והיתה השלמתו [של הספר] יום שני, שישה-עשר יום לחודש כסלו שנת [1490] ... בירושלים".⁷⁹

מתיעוד זה אנו למדים שמשפחות התאגדו לעלייה משותפת, במקרה זה חמש משפחות. ההתאגדות נעשתה מתוקף הסכם-משפטי מחייב, ומכאן מובנת החשיבות העצומה של הערבות ההדדית בתהליך העלייה, מבחינה ביטחונית, כלכלית וחברתית. פנייתם של האחים בן-אליד נעשתה בלי-ספק, משום שפרישתם של שלושת האחרים גרמה להם לנזק ממשי, וחיבלה בעלייתם (ר' חלפתא פנה בשאלה, בזמן שהמתין בחניית-ביניים בזהראן).

⁷⁶ מהדורת אמשטרדם 1729, דף ס"ד.

⁷⁷ חלק א', סימן נ"ח.

⁷⁸ ר' יששכר בן-סוסאן הזכירו בספר "תיקון יששכר", דף י': "וביקשתי בעיבור אחד שתיקן רב גדול אחר, החכם הרב לוי בן-אליד ז"ל מהמערב, שהיה מצוי בידי. ומצאתי בו, שצריך שיהיה סדר קביעת השנה ההיא במעוברת".

⁷⁹ רחל אליאור, מקובלי דרעה, "פעמים", מס' 24, ע' 59.

מן המאה ה 19 ידוע השד"ר ר' **חיים בן-ואליד**. בשנת 1877 הוא יצא לטוניס בשליחות קהילת המערביים בירושלים, והצליח לגייס תרומות להקמת ישיבה בירושלים. בשנת 1893 יצא בשליחות לפורטוגל ולמרוקו, ובשנת 1907 שב ופקד את תוניס.⁸⁰ **יצחק בן מנחם בן ואליד**, נמנה על חכמי קהילת המערביים בירושלים, החתומים על מכתב שהתפרסם בעיתון "חבצלת" ביום 28/5/1885. הם הציגו שם סדרים חדשים לחלוקת הכספים בקהילה: מינוי שלושה מורשי-חתימה (אלעזר הלוי בן-טובו, יששכר אצראף ומשה מלכא), וחלוקה נפרדת לעניים ולתלמידי-חכמים. עוד חתומים: לוי יפלא, יוסף ארוואץ, חיים סקרן (שוקרון), אהרן אדרעי, יצחק עמאר, שלום בוחבוט, דוד אדהאן, יעקב בן קיקי, משה סויסא, חנניה חרוש, אברהם אביכזיר ועוד. את המכתב למערכת, שלח אברהם חלואה. משפחת בן-ואליד נמנית על המשפחות המייסדות ממרוקו, **שחידשו את הישוב העברי בחיפה**, במחצית השנייה של המאה ה 19.⁸¹

• 7. המאה ה 16 – "תור הזהב" בצפת

א. לפני שנתוודע ל"תור הזהב" בצפת, נצא לסיור ברחבי הארץ בשנת 1521, עם ר' משה באסולה מאיטליה. יומנו הועתק לספר "שבחי ירושלים" (שם כונה "אלמוני"),⁸² והוא מאפשר לנו הצצה אל הישוב הישראלי, מעט אחרי הכיבוש העותמאני ומעט לפני "תור הזהב" בצפת. להלן קיצור היומן: **"צפת** היא [ב]גליל-העליון מארץ נפתלי ... כל השפוע [ההר] בתים מיהודים, והם יותר מג' מאות בעלי בתים [300 משפחות]. יש בה גם בתי-כנסיות: אחד של ספרדים, ואחד של מורי"סקי [יהודים ילידי-הארץ], ואחד של מערביים קוראים לה 'כנסת של אליהו ז"ל' ... שאליהו ז"ל התפלל בה. העיר מלאה כל טוב ומזונות משובחות ודגן ותירוש ויצהר לרוב מאוד ובזול, לקונה כל דבר בעתו ... מכל מיני פירות טובות נמצאים שם ... ויש הרבה מכל מיני סחורות מיהודים, והם מביאים מדמשק ומוכרים שם [בצפת] ... וארבע מלאכות טובות בכל ארץ-ישראל: האורגים, והצורפים, והאושכפים [רצענים], והבורסקים [מעבדי-עורות]. גם בנאים ... גם החייט ירויח מזונותיו ... יום ג' כ"א מרחשון רפ"ב [1/11/1521] ... הייתי בעין-זיתון, כפר רחוק מצפת מיל, ושם כמו ארבעים בעלי-בתים [כ 40 משפחות] יהודים מוריס"קי כולם. ובית-הכנסת יש בו כ"ו ספרי-תורות ... ובעלות השחר הלכתי לצפת, כי הוא יום השוק שם יום שישי. יום א' כ"ה בו [6/11/1521], רכבתי עם יהודי אחד לעשות סיבוב, לראות כל הגליל-העליון ... יונתן בן-עוזיאל, ציון של אבנים בנוי עליו ... ואילן של שירקה, לא נמצא כמוהו כעוביו וכרוחב ענפיו ויופיו ... משם הלכנו לעלמא, הוא כפר גדול במישור שמן [פורח] מלא כל טוב. וקהל יהודים כמו ע"ו בעלי-בתים [כ 76 משפחות], ובית-הכנסת שם התפללתי בבוקר, ואחר-כך הלכתי על כל קברי הצדיקים אשר שם ... ובראש ההר גבוה יש [קבר] ר' זמרא, עם ציון בנוי עליו. ומן המקום ההוא אדם רואה כל הגליל לרוב גובהו ... אחר-כן הלכנו לכפר ברע"ם והוא כפר גדול ... סמוך לשם בנין חרב, לא נשאר רק שני שערים ... ואמרו לי שעל אבן אחרת שנפלה, היה כתוב: 'אל תתמהו על השלג שבא בניסן – אנחנו ראינוהו בסיון' ... הייתי בעכברא, שם [קבר] רבי ינאי ושני בניו ... ולמעלה בכפר בית-הכנסת חרב, יש עדיין שני כתלים גבוהים, שלושה אמות מאבנים גדולות ...

⁸⁰ יערי, שלוחי, 750.

⁸¹ גאון, יהודי המזרח, א', 223.

⁸² יעקב בן משה ברוך, 1869.

ביום ב' י"א כסלו [21/11/1521] בעלות המנחה, הגעתי לירושלים ... היא בהר אחד וכנגדה הר הזיתים, ועמק צר ביניהם והוא עמק יהושפט ... יש קברי ישראל בשפולי הר הזיתים מלא ... ולמטה מהן מגדל רחב מחודד בראשו, הוא יד-אבשלום ... על ראש הר הזיתים ... חולדה הנביאה בקבר של שיש ... לשעה אחד בלילה הגעתי לחברון ... כי שם חצר, דרים בו ח' או י' בעלי-בתים [כ 10 משפחות] ולהם בית-הכנסת שם ... ואשובה לי לירושלים יום ג' ... ואף כי ירושלים חרבה ושוממה, עדיין ניכר בה מעט מזער מכלל יופי שלה, בבתים נאים ושווקים. יש לה ד' [4] שווקים ... אחד של ישמעאלים מוכרי בגדי-צמר ופשתים, ואחד של יהודים רובם מרצי"רי [סוחרים] בשמים, ואחד של ירקות, ואחד של מיני מאכלים וכל הפירות. ויש שוק אחד נאה מכולם, כולו חנויות של צמר-גפן ... כותל המערבי שנשאר, אינו כל רוח [רווח] מערבי: רק חתיכה אחת, אורכה מ' או נ' אמות [כ 25 מטר] ... הקהל מכל מינים: יש ט"ו [15] בעלי-בתים אשכנזים, וספרדים לרוב, ומסתערים הם מורי"סקים תושבי הארץ מקדם, ומערביים הם שבאו מברברייא [מרוקן]. בין כולם [סה"כ] ג' מאות בעלי-בתים [300 משפחות], מלבד אלמנות שהם יותר מחמש מאות ... אב לכולם הנגיד כמהר"ר יצחק שולל ... כמהר"ר דוד בן-שושן, רופא וראש ישיבה לספרדים ... גם יש אדם נכבד, מלמד הלכה בביתו לנערים והוא סגי-נהור [עיוור] ... כל חכם קורא הרמב"ם, חודש אחד בבית-הכנסת אחר התפילה בבוקר, וכל החברים מקשיבים לקולו, ואחר-כך הולכים לישיבה. ירושלים אורכה מיל ורוחבה חצי-מיל בקירוב [1 ק"מ X 0.5 ק"מ בלבד] ...

טבריה היתה עיר גדולה ... ועתה היא חרבה ושוממה, גלי-אבנים שחורות כאלו היו לשריפת-אש, ואין אדם יכול ללכת שם מסכנת הערביים ... היה רוחב לשם [הכנרת] כמו י"ב מילין [ורוחבה 13 ק"מ] ומימיו טובים לשתיה והם מי-הירדן ... יש שם הרבה אילנות של תמרים. עדיין יש כפר, שם דרים י' או י"ב בתי-ישמעאלים. חמי-טבריה ... יוצא מכותלו מן ההר מים רותחים ונשפכים לארץ ... עמדתי באז [בערך] חצי שעה להזיע [חמאם] ... הבית השני יוצאים מכותלה מים אינם רותחים כל-כך כמו הראשונים והם נכנסים בבריכה גדולה ... ובני-אדם קופצים לתוכה, שוחים מעט ... ואומרים שאלו המרחצאות מבריאם ומחזיקים הגוף ... ביום א' כ"א אייר רפ"ב [28/5/1522], הלכנו כל הקהל כאחד, אנשים ונשים, להתפלל על כל ציוני הצדיקים אשר שם ... ציון רבי יוחנן ... קבר הרמב"ם ... מערת ר' עקיבא ... יש ציון של אבני זקיף במישור, ושם מתקבצים להתפלל ערב ובוקר. אומרים כי שם נקבר אחד ששמו רבי מאיר [בעל-הנס], שנשבע שלא ישב עד כי יבא שילה, ונקבר מעומד [כשהוא עומד] ... כל אבני טבריה שחורות הם [בזלת] ... בחצי שבט רפ"ג [11/2/1523] נסעתי מצפת והלכתי לבארו"ט [ביירות], כי שם היתה אניה גדולה ווניציאה [הנוסעת למוצאו בונציה שבאיטליה] אשר באה טעונה ערמונים, ונכנסתי בה לשוב לביתי בשלום."

ב. תחת שילטון התורכים, החל משנת 1517, היתה צפת אחת מחמש בירות-מחוז (יחד עם מגידו, שכם, עזה וירושלים) והוכפפה לדמשק (ואח"כ לצידון). במחצית השניה של המאה ה 16, היא אף נטלה את הבכורה מירושלים לזמן-מה, כתוצאה ממיספר סיבות: היותה מאוכלסת בפחות קנאים נוצרים ומוסלמים, קירבתה למרכז השילטון בדמשק, אפשרויות המיסחר בה (הרוב עסקו בתעשיית הצמר. האר"י למשל, סחר בתבלינים), קירבתה לציונו של ר' שמעון בר-יוחאי ושאר התנאים, וריחוקה מיהודי ירושלים הותיקים (שהתגלעו ביניהם מחלוקות, בסוף המאה ה 15). הבכורה באה לידי ביטוי במירשם האוכלוסין של שנת 1596, לפיו בירושלים נימנו כ 6,000 תושבים, בעוד שבצפת נימנו כ 9,000 תושבים - כמחציתם יהודים.⁸³

⁸³ שור, תולדות, 202.

ר' יעקב בירב, רב וסוחר ממגורשי-ספרד, הקים בצפת ישיבה שהיתה מרכז לכל הקהלים, כשנים-עשר במספר. בשנת 1538 הוא ביקש לחדש בה את ה"סמיכה", כלומר הרשות להסמיק רבנים ודיינים, פעולה שהיתה נתונה בראשית הספירה בידי הסנהדרין. מפעלו לא הושלם בשל התנגדות רבני ירושלים, אך התעוזה שלו מלמדת כמה רחוק וגבוה כיוון, כדי להפוך את צפת למרכז לאומי. הוא הספיק להסמיק ארבעה רבנים, ביניהם את ר' יוסף קארו, מחבר ה"שולחן ערוך" (נדפס בונציה, שנת 1574). עוד ידועים מהעת ההיא בצפת ר' משה קורדובר (1522 – 1570). מחבר ספר הקבלה "פרדס רימונים"), מורהו ר' שלמה אלקבץ, ר' יצחק לוריא אשכנזי (האר"י, 1534 – 1572) ותלמידו ר' חיים ויטאל (1543 – 1620). במאמרה "מקובלי דרעה",⁸⁴ ציטטה רחל אליאור את דברי ר' משה קורדובר מספרו "אור יקר": "וכן היה במציאות גילויו [של ספר "הזוהר"] נס ופלא שאין מי שידע אודות גילויו, ויש בזה דרכים רבים. יש מי שאומר שמצאו ישמעאלי, עובד-אדמה במערה במירון, ומכרו לבשמים ורוכלים לכרוך התבלים [תבלינים]. ומצאו חכם אחד מתושבי דרעא בארץ-ישראל, בעיר צפת תוב"ב, מפוזר ומפורד וקרוע וקבצו וטרח כמה טרחות ... ואין בזה הכרח ולא ראייה. רק שמצינו [והאמת היא] שבארץ דרעא במדינות המערב [מרוקו], היה עיקר מציאות [התגלה] הספר [הזוהר], ומשם נתפשט אלינו. וכבר חקרו על העניין בימים קדמונים, בידי הר' משה די ליאון ובימי ר' שמואל דמן עכו".⁸⁵ גם טולידנו ציין שבעת ההיא, התקבצו בצפת חכמים ומקובלים מדרום מרוקו, מאזור דרעא.⁸⁶ להלן נתאר אחדים מהם.

• 8. משפחת בן-סוסאן

ממשפחת בן-סוסאן זכור ר' יהודה הכהן אבן-סוסאן מפאס שבמרוקו, שהיה מורהו של הרמב"ם והוצא שם להורג בשנת 1165, על שסרב להמיר את דתו. ר' דוד בן-שושן הוזכר מעלה ביומן המסע של באסולה, כרופא וראש ישיבת הספרדים בירושלים בשנת 1521.

ר' יששכר בן-סוסאן נולד בעיר פאס. בשנת ר"צ 1530 בהיותו נער, עלה עם אביו ר' מרדכי לירושלים, ולמד אצל ר' לוי בן-חביב. אח"כ עבר לצפת, משם יצא לחו"ל וחזר לצפת, בשנת ש"ו 1546. נראה שחי אחרי שנת 1580. בשנת 1579 הודפסה בונציה המהדורה השניה של ספרו "תיקון יששכר", וכך כתב בשער: "ספר עיבור שנים ותקופות, לעולם חלילה חוזרות. משנת הרצ"ט [1579] ליצירה מתחילות, ועד סוף העולם משלימות". בהמשך הציג לוחות שנתיים [דף קי"ד ועוד], המסתיימים בשנת התת"ר (היא **שנת 2240**), וכתב: "עד הנה עזרנו ה'. נשלמו כל שני היצירה. שבח לאל עוטה כשלמה אורה. אשרי המחכה ויגיע לימים". בהקדמה, סיפר את קורות-חיו: "אמר זעירא ... בן לאדוני אבי ... כמה"ר מרדכי ידיע בן-סוסאן נר"ו מערבי. שליו הוית בביתי ורענן בהיכלי, היכל ה' הוא. לשקוד על דלתותיו יום לשמור מזוזות פתחיו [משלי ח' 34], לעבוד עבודתו ולהגות בתורתו יומם ולילה ... להתחמם כנגד אורן של חכמים, לשתות בצמא את דבריהם. וזאת היתה אומנותי, לא דבר אחר, כל ימי היותי על אדמתי. ובפרט בהיותי בארץ החיים, צבי לכל הארצות, בעיר הקדושה החשובה המהוללה, צפת שבגליל-העליון תוב"ב [תבנה ותכונן במהרה בימינו], חלק נפתלי כי שם דירתי. ואומר, בצדקתי החזקתי ולא ארפה. ומאומנותי לא יסור לבבי כל ימי, אף-על-פי שעני ואביון אני ... לכן אמרתי, זאת נחמתי בעוניי, שתהיה תורת אומנותי, ובארץ-ישראל דירתי

⁸⁴ פעמים, מס' 24, ע' 37.

⁸⁵ היו 16 כרכים, ואחד מהם נחתם בשנת 1563 ("שם הגדולים", חלק ב', דף ט').

⁸⁶ נר המערב, 109.

ומה לי עוד. זאת מנוחתי עדי-עד. פה אשב כי אויתיה [תהילים קל"ב 14]. הוא הוזכר בספר "ראשית חכמה הקצר": "ועוד כתב [ר' שלמה אלקבץ] על הר"י בן-שושן ז"ל [הנ"ל], שמימיו לא כעס ... כי לא היה פנוי לכעוס כלל, כי היה טרוד בבקשת חיי הנפש" ("בן-סוסאן" נקרא כאן "בן-שושן" ומכאן שחד הם).⁸⁷

ר' **משה בן-שושן** היה שליחו של ר' יוסף קארו, בעל ה"שולחן ערוך". הוא יצא מצפת לאיטליה יחד עם ר' חיים בן-סרוק, ושם בונציה הביאו לדפוס את ספרו של קארו "בית יוסף", בשנת 1550. הספר נסמך על משנת הר"י (אלפאסי), הרמב"ם ור' אשר בן-יחיאל.⁸⁸ ר' **משה בן-שושן** נוסף, נמצא חתום על תעודה משנת 1623, שזו תמציתה: "להיות שיש הסכמה ... מחכמי ורבני ירושלים ... ומחכמי ורבני צפת ת"ו, שלא יהי רשאי שום אדם ... לעשות שום פרוד בקהילת הקודש ... ח"י לחודש אייר שנת שפ"ג ליצירה [18/5/1623], פה עיר הקודש ירושלים ... [חתומים] ... משה בן-שושן ... יהודה פרץ ... יצחק דנינו".⁸⁹

ר' **יצחק הלוי בן-סוסאן** ור' **אברהם הלוי בן-סוסאן**, חתומים על תעודה משנת 1857, בעניין הקמת ישיבת "בית-יעקב" בטבריה. וזו תמציתה: "הרב הגביר ס' [סניור] ס' יצחק גוויטאע הי"ו [השם יחייהו וישמר] ... ונדבה רוחו ... לקבוע ישיבה בבית מדרשא רבה דטבריא ... 'בית-יעקב' ... ובכן נתחייבנו אנחנו, אלה פה החתומים מטה, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות בישיבה הנזכרת ... ואנחנו משעבדים גופינו ומחייבים את עצמנו ... לימוד ארבע אמות של הלכה ... לא פחות מחמישה שעות ביום [לא כולל זמן התפילות] ... מלבד שבתות וימים טובים ... וגם בימים אשר אנחנו עולים על טהרת הקודש [הקברים של] ... רבן יוחנן בן-זכאי ... רמב"ה [רבי מאיר בעל-הנס], ללמוד בשם כל אחינו בני-ישראל ... פה עיר הקודש טבריא תוב"ב, בחודש תשרי שנת 'כי נר מצוה ותורה אור' [ראשי-תיבות לשנת תרי"ז, 1857. הפסוק ממשלי ו'] ... [בין החותמים]: משה בן סמחון ... יצחק הלוי בן-סוסאן ... יוסף מלכא ... אברהם צבאח ... דוד אסודרי ... שמואל חסין ... אברהם הלוי בן-סוסאן ... מימון בן חמו".⁹⁰ במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים את שניהם בטבריה. כתוב שהרב יצחק בן 60, עלה ארצה מסאלי (מרוקו) בשנת 1850. רעייתו הסניורה (אדונית) שרה. החכם-רב אברהם בן 20, עלה ארצה מסאלי באותה שנה, ורעייתו מרים. טולידנו ציין שר' אברהם הלוי בן-סוסאן בן ר' יצחק, עלה לטבריה מסאלי "בערך תר"ך [שנת 1860]".⁹¹ סביר שאלו יצחק ואברהם הנ"ל, ואם כך, מדובר באב ובנו. אותו ר' אברהם, הוציא לאור בירושלים בשנת 1888, את ספרו "מעשה צדיקים" וכך כתב בהקדמה: "על-כן אמרתי לבוא במגילת ספר כתוב זה [תהילים מ' 8] ... שלימוד מעשה הצדיקים מביא לאדם לרדוף אחר תורה ומצוות, להשיג אורחות-חיים. ואם לא כולו, מקצתו ... מקרוב [לא מזמן] באו בעיר הקודש טבריא ת"ו [תבנה ותכונן], [בשנת תרל"ג 1873] עניינים נפלאים במעשה הרוח ... וידוע קדושת המקום ... שהגאולה מתחלת [תתחיל] מעיר-הקודש טבריא, והמלך המשיח שם יתגלה ... הנה אנוכי ניצב בבית [ת] מדרשא רבא, עיר עוז לנו, ארץ חמד זו טבריא ת"ו". נפטר בטבריה בשנת 1903.

במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, נמצאו בארץ-ישראל שלוש משפחות בן-סוסאן, ועוד שבע משפחות בן-שושן: שלוש ממקנאס (בצפת), אחת מסלוניקי (בירושלים), אחת מאלג'יריה (ביפו), ושתיים ילדות עכו (אחת מהן יושבת בשפרעם).

⁸⁷ ר' פוייטו יעקב, ע"פ ספרו של ר' אליהו די-וידאש משנת 1594, דף ס'.

⁸⁸ יערי, שלוחי, 236.

⁸⁹ גאון, יהודי המזרח, א', 110.

⁹⁰ ר' יוסף חיים ילוז, ילקוט יוסף, 70.

⁹¹ נר המערב, 210.

בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "מצבת קבורת האשה ... [מרים די שושן](#) [נפטרה ביום כ"ג אדר א' תרל"ח [26/2/1878], תנצב"ה [תהא נשמתה צרורה בצרור החיים]". צילום המחבר, 24/8/2011.

בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "זמק [זה מקום קבורת] האיש הכשר ירא וסימ [וסר מרע, משלי י"ד 16] כהר [כבוד הרב] [יעקב סוסאן](#) נע [נשמתו עדן]. ביום ו' חשוון ש"ש [שנת שמיטה] תרס"ג לפק [6/11/1902]. תנצב"ה". צילום המחבר, 18/9/2011.

• 9. משפחת חזן

ר' שלמה חזן, היה ממגורשי-ספרד שעלו לארץ-ישראל. הוא מוזכר כמי שיצא מצפת, בשליחות ר' יעקב בירב, אל ר' לוי בן-חביב בירושלים, בעניין חידוש ה"סמיכה" (מינוי שושלות רבנים).⁹² ר' שלמה חזן נוסף, היה רב העיר אלכסנדריה. במיפקד מונטיפיורי משנת 1840 נרשם שנולד בצפת, ובסתירה לכך, נרשם גם שעלה ארצה בשנת 1831. אבל בספר "מסעי ישראל", כתוב: "שלמה חזן הי"ו נולד בצפת".⁹³ לפי מיפקד זה, הוא בן ארבעים ואחת, ושם אביו יוסף. הוא נפטר במאלטה בשנת תרט"ז 1856, והותיר שני ספרים ידועים: "המעלות לשלמה" (נא-אמון, 1894), ו"שער הקדים" (אלכסנדריה, שנת 1895). בהקדמה לספר השני, כתב ר' אליהו חזן: "שלמה חזן זלה"ה, אשר הרביץ תורה קרוב לעשרים שנה פה העירה אלכסנדריה ... הוא היה דבר אחד לדור, ותהי המישרה על שכמו ... וברוב עסקיו בצורכי ציבור המרובים, היה קובע עיתים לתורה ... דוד חזן הי"ו, בנו יחידו של הרב המחבר ז"ל, אשר הזיל זהב מכיסו, להדפיס ... ספרי ... מר אביו זצוק"ל, שיהיו שפתותיו דובבות בקבר [לפי "דובב שפתי ישנים", שיר השירים ז' 10] ... ולעילוי נשמת מרת אימו הרבנית מרת שרה". בדף ב' כתב חזן: "האדם בא לנטות לכאן או לכאן, לאחד מג' [שלוש] סיבות ... האחד [אחת] - ממה שהושפע לו מפאת מולידיו [הוריו, תורשה] ... והב' [שניה] - מצד הוראת המזל, כי כפי מצב הכוכבים בשעת יצירתו ... והג' [שלישית] - ממה שיקנה מחברת האנשים".

ר' שלמה חזן נוסף, היה רב העיר צפת בשנים 1878 - 1885. הוריו, אלעזר חזן וזוהרה (בת ר' שלמה סבאג), עלו ארצה ממראקש, והתיישבו ביפו.⁹⁴ אביו שהיה רב במראקש כארבעים שנה (!), נפטר ביי"ג חשון תרכ"ו, 1865. לימים, התמנה בנו הנ"ל לאב בית-הדין ביפו, והיה חבר הועד ליישוב ארץ-הקודש. ישראל דב פרומקין, דיווח ב- 12/4/1872 בעיתון "חבצלת", על אוכלוסיית יפו היהודית, וכתב: "שתי מקהלות [קהילות] נמצאות בה - מקהלות הספרדים והמערבים. הראשונה הנה במספר נפשותיה 120, והרב ר' יהודא הלוי בראשה. והשניה היא במספר 200 [הגדולה ביותר ביפו], והרב ר' שלמה חזן, הוא חכם העדה ... מקהלת האשכנזים ... כמו ט"ו [בערך 15] בעלי-בתים [בלבד]".⁹⁵

לאחר שכהן כאב בית-הדין ביפו, מילא ר' שלמה תפקיד זה בירושלים, ואח"כ בצפת במשך שבע שנים. הוא נפטר ונטמן בצידון, בכ"ו אלול תרמ"ו 1885, בדרכו להדפיס את ספריו בחו"ל. רעייתו פריחה, וילדיהם: מירקאדו, אסתר (רעיית ר' משה ממון), ובת-שבע. סיפרו "שולחן הטהור", נדפס בירושלים בשנת תרמ"ו 1886. בהקדמה לספר, ספדו לו רבני צפת, ומהספד ניכר כבודו (וכן לשונם הפיוטית): "וזרועו משלה לו בנבכי ים-התלמוד ... דגול מרבבה, ציץ החוכמה ... ומתנהג בחסידות, מורנו הרב המופלא, בנסתר ובנגלה, כמה"ר שלמה חזן זלה"ה. המחבר האי ספרא ... 'שולחן הטהור' .. פשטים נחמדים ... על ספר התורה ... צוף דבש אמרי-נועם, הספגנין והדובשנין [דבריו שהם כסופגניות ודבש] והלחמניות ... כל חיך שטועמו אומר: לי לי [!]. ויקרא את שמו 'שולחן הזהב' [ספר שני] ... ויתן לו מהלכים בספר המהולל 'שולחן מלכים' [ספר שלישי] ... מקץ שבע שנים למלך שלמה [בכהונתו כרב בצפת], עלה אל השמים חוץ למקומו ... ויבא עד צידון ... ויאחזהו השבץ, שם כרע נפל רבץ ... [נפטר] בכ"ו רחמים [כ"ו חודש אלול], שנת 'כי בא השמ"ש' [תרמ"ו] דר במרומים ... וי לה לארעא דישראל, דחסרא לה גברא, אלוף מגדיאל ... ויספדו עליו כל ההמון, מספד מר כמספד הדרימון בן-טבריון ... החותמים בדמע, והנה דמעת העשוקים העומדים לשרת פה עיר-הקודש צפת

⁹² גאון, יהודי המזרח, ב', 252.

⁹³ ישראל בן-יוסף בנימין, 102.

⁹⁴ גאון, יהודי המזרח, ב', 253. תדהר, אנציקלופדיה, ג', 1474.

⁹⁵ באדיבות עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il

... שנת 'ואשלם נחמים לו ולאבלי' [בגימטריה תרמ"ו, 1886] ... [רבני-צפת החותמים:] אהרון כרסיינטי, משה מאמאן, אברהם חיים עבו, יעקב חי עבו, משה יעקב, גבריאל סתהון, שלמה אדהודי, אברהם חי שאקי, יאודה שבתי רפאל ענתבי".

בנו, **מירקדו חזן**, נולד בירושלים בשנת תרל"ט 1879, ולמד בתלמודי-תורה בירושלים ובצפת. בשנת 1897 התיישב ביפו, והתפרנס מעמל-כפיו כבעל חנות. במקביל, היה פעיל בחברת "עזרת דלים" ובחברה-קדישא. בשנת 1912 יצא למרוקו, במטרה להעלות ארצה את קרובי משפחתו, אך כשפרצה מלחה"ע הראשונה התעכב שם, ושב ארצה רק ב- 1919. נפטר בתל-אביב בט"ו אב תשי"ח, 1958. רעייתו שרה (אלבו), וילדיהם: תמר ושלמה.

חיים חזן נולד בשנת 1883 במרוקו, ועלה ארצה עם משפחתו לירושלים. במלחמה"ע הראשונה התגייס ל"גדוד 40 של קלעי המלך" הבריטי, במטרה להשתתף בהגנה על הארץ, ולסייע לבריטים מול התורכים. ב"ב סיוון תרע"ט, שנת 1919, נפל בעת מילוי תפקידו, ונטמן בבית-העלמין הצבאי-בריטי בדיר-אל-באלאח (עזה).⁹⁶

בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בחיפה: "מצבת קבורת הזקן הכשר, ה"ר [הרב] **שמואל חזן**. נלב"ע ביום ה' לחודש שבט, שנת תרע"ד [1/2/1914]. מנוחתו בגן עדן. תנצב"ה".
צילום המחבר, 27.12.2010

⁹⁶ אתר ההנצחה לחללי מערכות-ישראל Izkor.gov.il

• 10. משפחת חליונה

מן הראשונים במשפחה זו ידוע ר' משה חליונה, ממגורשי-ספרד (שנת 1492) שהתיישב במרוקו. טולידנו הכתיר אותו בתואר: "הגדול שבחכמי המגורשים"⁹⁷. בין המקובלים הידועים מהמאה ה-16 בצפת, היה רב אחד, שרק בעת האחרונה הצטברו ידיעות אודותיו.⁹⁸ זהו ר' יהודה חליונה, יליד פאס, שהתיישב בצפת ופרסם בה בשנת 1545 את ספרו הקבלי "צפנת פענח". הוא היה חשוך-בנים, ושם רעייתו גיאמילה. וכך כתב שם בעניין גילגול-הנשמות: "אני המחבר יהודה בן חלאוה, שבאתי ממדינת פאס לארץ-ישראל ... חקרתי בסוד עונש הנפשות, בשביל שיבא לאדם ספרי זה, אשר שמו 'צפנת פענח'. ומצד קריאתם בו, יקררו רתיחת-יצרם וישובו לנפשם"⁹⁹. הוא הקדים בכשלושים שנה את "חזיונות" מאת ר' חיים ויטאל הנודע, בסיפור השור ש"התגלגל" בו איש; ואת פטירת האדם הסביר כך: "כי הנשמה, כשיוצאת מן הגוף נכנסת בג' [3] עולמות: עולם הדמיון, עולם הציור, עולם השכל. כיצד? אין לך יום קשה לנשמה כאותו יום שתפרד מן הגוף ... 'עזה כמוות אהבה'. ואז ביום המיתה, כל הד' יסודות מריבין זה עם זה, כי כל אחד יהרס וישוב אל יסודו. והנפש קשה לה להניח משכנה, כי צחצוחי החומר דבקים בה, וחושבת בדמיונה שעדיין יושבת בזה העולם, והולכת בדמיונה ממקום למקום. אם היה סוחר, דומה לסוחר שהולך בסחורה ... א"כ [אם כן] עדיין הנשמה הוא בחברת החיים, וזה תעשה כל ז' [7] ימים. ואחרי ז' ימים, תצא מעולם הדמיון ותכנס בעולם הציור. ומציירת הדברים העליונים אשר בגי'ע [גן-עדן], ואיך הנשמות מתענגות שם ומציירות בנפשם זוהר העליון, היורד לגי'ע התחתון. ולזה אנו עושים הספד, כי הנשמה לא תשוב עוד לביתה, והוא צער לכל אנשי משפחתה. אחר עבור החודש, כבר עבר ז' פתחים שיש לה לגי'ע, ואחר עבור החודש, יוצאת מעולם הציור ועולה לעולם השכל. וכל י"ב חודש עולה ויורדת [במהלך השנה], ואחר כלות שנה, נשארת למעלה ואינה יורדת. א"כ ראוי לעשות הספד על פרידתה ממשפחתה מכל וכל, אחד שנה".

ר' אברהם חליונה ממקנאס, יצא לאירופה בשנת 1825 לגיוס תרומות. כשהגיע ללונדון הפצירו בו להשאר, והוא התמנה שם לרב הקהילה הספרדית. אחיו משה חליונה, נרצח בשנת 1826 ע"י שודדים במרוקו, והותיר ספר בשם "פה לאדם" הכולל 58 פיוטים נאים (נדפס בקניגסברג, 1853). וכך כתב בין היתר: "[לט"ו בשבט] **השנה** הזאת חיש תעטר, אכול ושבוע והותר, ובצל כנפיד אסתר, אשר במנוחות שאננות ... **אלי** תבער קוץ ודרדר, ותצמיח פרי עץ-הדר, פרחו גפן פתח סמדר, אשקיף ונראה מחלונות". ופיוט מצמרר בדיעבד: "**אם** לאור יקום רוצח, בתפילה אנצח, ובשיר מזמור למנצח, על איילת-השחר ... **הקם** רגלי סמוך ידי, כי נשפך לבי וכבדי, כל אויבי עומד לנגדי, חרבו בידו שלופה" (בקשה ו'). בהקדמה לספר כתב בנו אהרון: "שלא לכבודי הדפסתי זה ספר השירים, אלא לכבוד בית אבא, כדי שיהיו לו לשם ולזכרון. שבעוונותינו הרבים פגעה בו מידת-הדין ... בשנת תקפ"ו לפ"ק, אחר הסוכות ... היה בא בדרך מכפר אזור לעיר הנזכרת [מקנאס], והיכה אותו הצר הצורר האכזר הפלישתי [ראו מעלה סוף סעיף 1.א']. ... השם ינקום נקמתו ... והניח אותי קטן כבן שלוש שנים ... וגם כן יש לי כמה שירים מהשירים הנזכרים, שלא העליתי אותם על מזבח הדפוס, מצד חסרון ידיעת הנגון שלהם [ומכאן שלכל הפיוטים בספר היה ניגון ידוע] ... שיהיו דבריו אלה עזר וסיוע לנשמתו, להעלותה במעלה עליונה".

⁹⁷ נר המערב, 68.

⁹⁸ אברהם דוד, הקשרים בין יהודי צפון-אפריקה לארץ-ישראל במאות ה'ט"ו וה'ט"ז, "פעמים", מס' 24, ע' 80.

⁹⁹ משה אידל, ר' יהודה חליונה וחיבורו ספר צפנת פענח, בתוך "שלם: מחקרים בתולדות ארץ-ישראל וישובה היהודי", ספר ד'. המקור בכתב-יד בטרניטי קולג' דבלין.

עוד ידוע ר' **אברהם חליונה**, שנולד בירושלים בשנת 1858. הוא היה שד"ר (שליח דרבנן) מטעם קהילות הספרדים והמערביים בירושלים; לסוריה, פרס, עירק, צפון-אפריקה, בולגריה, הונגריה, איטליה ועוד.¹⁰⁰ בשנת 1900, הדפיס בליוורנו את ספרו "בית אברהם". נפטר ב"ט אדר ב' תרפ"ד, 1924 בצרפת. אפשר שזה אותו אברהם חלואה שפרסם מכתב בעיתון "חבצלת", ביום 28/5/1885. שם, חכמי קהילת המערביים בירושלים הציגו סדרים חדשים, לחלוקת הכספים בקהילה. בתמונה מטה, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "מ"ק [מקום קבורת] הזקן ירא [וסר מרע] **יעקב חליונה**. נלקח לבית עולמו ר"ח [בראש-חודש] תשרי תרס"ו [ראש-השנה, יום שבת, 30/9/1905] תנצב"ה". צילום המחבר, 18/9/2011.

• 11. משפחת עלון

ר' **אברהם עלון** בן שלמה, עלה לארץ-ישראל מחבל דרעא שבמרוקו בשנת 1560 לערך, והתיישב בצפת. באמתחתו היו מספר ספרים בכתב-יד, שביקש להציל ולהוציא לאור. ביניהם הביא לדפוס בונציה בשנת 1565, את "דרכי התלמוד" מאת ר' יצחק קאנפנטון. וכך כתב בהקדמה: "בראותי ראייה שכלית, גודל עוצם התועלת הנמשך מהספר המעולה הלז[ה], קטן הכמות ורב האיכות ... יעצוני כליותי העצה הנכבדת הזאת. אני הצעיר שבחבורה הדל באלפי שבטי-ישראל, אברהם, בן לאדוני איש-חיל רב-פעלים. אבי כה"ר [כבוד הרב] שלמה יצ"ו [ישמרהו צורנו ויחייהו] ידידיע עלון. אשר ארץ מולדתי במערב, עיר גדולה של סופרים ושל חכמים, נהר דרעה. והיום הזה נתיישבתי בעיר הקודש צאפת בין רבנן, בין מלכי קדם גאוני-עולם, לחגור אזור הזריזות והחריצות והמריצות, להקריב אל הדפוס הספר הזה עם ספרים אחרים ... אשר נשארו לי מפליטת יתר ספרי ונכסי". להלן שני ציטוטים מחכימים מספרו הנ"ל של ר' קאנפנטון, המכונה "גאון קשטיליא", שר' עלון כה העריץ: "לעולם כשתעיין בשום [באיזה] דרוש או בשום עניין, כשם שתשים מגמת פניך להבין ... יש לך גם כן דרכים להקשות כנגדו ... כי זה יהיה סיבה להעמידך על דבר אמת [סימן ח'] ... לעולם כשתשלול מן הנושא דבר מה, לומר 'אינו זה' - צריך שתשאל 'אם-כן מהו?'. דרך משל, כשתאמר ... 'זה אינו כסף' - אם-כן מהו? זהב או נחושת, או בדיל או עופרת[?]" [סימן י"א].

¹⁰⁰ יערי, שלוחי, 754.

ר' [שלמה עלון](#), היה מראשי עדת המערביים בירושלים, בסוף המאה ה-19. הוא נמצא חתום על מכתב-תודה לרב יש"א, שהתפרסם בעיתון "הצבי" מיום 30/10/1896 (ראו מעלה סעיף 2.ג). בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "מיק [מקום קבורת] [עִישָׁה דִּי עלון](#). נפטר[ה] יום כ"ז תמוז ש' [שנת] תרנ"ג [יום שבת, 1/7/1893] תנצב"ה". צילום המחבר, 24/8/2011.

• 12. [מקובל'ס מחוקו בחקורת האר"י](#)

בתמונה: בית-הכנסת ע"ש אבוהב בצפת, שבו ספר-התורה שכתב ר' אוחנא. צילום המחבר, 12.6.2011.

יש לנו ידיעות על מיספר מקובלים ממרוקו, שהיו בחבורת האר"י בצפת ור' חיים ויטאל (וניתן לשער שהיו יותר).¹⁰¹ ואלו הם: ר' **סולימאן אוחנא** שנולד בפאס. הוא נמנה על רבני צפת והיה סופר סת"ם (הכותב ספרים, תפילין ומזוזות) באומנותו. ר' משה גלאנטי בן המאה ה-17, תארו כך: "רבי שלמה אבוחנא ... והוא רבי סולימאן מערבי ממדינת פאס ... החכם השלם החסיד, דרבה ענוותנותיה [רב צניעות], שהוא דן לכל אדם לכף זכות אפילו שביזוהו ... סופר מהיר, כותב תפילין בכוונות אלוקות. זה כמה שנים שיצאו מתחת ידו יותר מאלף זוגות של תפילין".¹⁰² החיד"א (אזולאי) הזכיר בספרו "מעגל טוב", את התפילין שלו שנכתבו על-ידי אותו ר' אוחנא: "אייר כג' יום ד' [15/5/1754]. מפאדובא [איטליה] נסענו, ובאמצע הדרך ביקשתי [חיפשתי] כיס [תיק] התפילין ואיננו. ונצטערתי מאוד, כי מלבד שהיתה מלאה ספרים יקרי-הערך; עוד בה תפילין של רש"י ז"ל כתובים באצבע הרב הגדול, תלמיד האר"י ז"ל, מוהר"ר סולימאן [אוחנא] ז"ל ... וברוך שם כבודו אשר לא עזב חסדו ... וירכב על סוס אחד [מהמשלחת יצא לחפש את האבדה] ורץ לאחוריו יותר ממיל ... והביא הכל בשלמות".¹⁰³ בבית-הכנסת ע"ש אבובא בצפת (ראו תמונה למעלה) נמצא כיום ספר-תורה שנכתב במו-ידו. בביקורי במקום ביום י' סיון 12/6/2011, סיפר לי המשגיח הקשיש האדיב מר בן-חמו, איך הוצא הספר ברוב הדר וקהל בשבוע שעבר, בחג השבועות. בחוברת למבקרים ראיתי תמונה של קלף הספר המצטיין בכתב הרהוט.

השני, ר' **יוסף בן-טבול** המכונה "המערבי", נמנה על רבני צפת בשנת 1601. חוקר הקבלה גרשום שלום, הניח שמוצאו מדרעא ותאר אותו כך: "אין ספק שאחרי ויטאל [חיים], הוא-הוא התלמיד החשוב ביותר של האר"י. בין שני תלמידים אלה שררה מתיחות לא מועטה, ור' יוסף אבן-טבול היה מתחרהו העיקרי של ר' חיים ויטאל, בהנחלתה של קבלת האר"י ... אם כי לא זכתה דרכו להשפעה המכרעת".¹⁰⁴ ר' ויטאל עצמו, הזכיר אותו בספרו "שער הגלגלים" (הקדמה ל"ט): "ואכתוב עתה את החברים הנכנסים עמנו ללמוד ... אני הצעיר חיים ויטאל ... הר' יוסף בן-טבול". מצפת, עבר ר' בן-טבול לאלכסנדריה שבמצרים, ונפטר שם בשנת 1616. רעייתו היתה בת הר' יוסף-טוב צהלון, ובנו יעקוב בן-טבול, התעשר במצרים ולבסוף נרצח שם. מפיץ תורת הקבלה באירופה, ר' ישראל סרוג, נחשב לאחד מתלמידיו של ר' בן-טבול.¹⁰⁵

השלישי, ר' **אברהם הלוי-ברוכים** בן אליעזר. נולד לפני שנת 1540, ונפטר בירושלים בשנת 1600. הוא מוזכר בספר "ראשית חוכמה הקצר", דף ס': "ואמר החכם, כהר"ר אברהם הלוי זצ"ל, שילמד [אדם] מידת הענוה מהעפר. שהעפר, כל זמן שהוא גס לא יועיל למלאכה, כל שכן לעשות ממנו כלי. וכל יותר שהוא שחוק הוא יותר טוב. כן האדם".¹⁰⁶ הוא והר' **מסעוד אזולאי** (הוא הרביעי וראו אודותיו בהמשך), הוזכרו בספר "קורא הדורות": "וגם מגדולי תלמידיו של הר' יצחק לוריא [האר"י] היו ... הר' יוסף טבול, אביו של הגביר השר כבוד הרב יעקב טבול, שנהרג במצרים על-ידי השר של מצרים. גם מתלמידיו היה ... הר' מסעוד אזולאי. והר' אברהם הלוי, שהיה מזרז את העם בכל ערב שבת על עניין שמירת שבת, שיאפו ויבשלו מבעוד-יום [ויברכו על הנרות בשעות אחה"צ] ולא יבואו לחלל את השבת. והיו קורים אותו [על שום כך] 'הרב ברוכים'".¹⁰⁷ נזכיר כאן ששביב שנת 1690, נמצאו במרוקו שני שליחים [שד"רים] מארץ-ישראל, ממשפחת הלוי-ברוכים.

¹⁰¹ טולידנו, נר המערב, 109.

¹⁰² ר' רפאל אוחנא, טובת מראה, 96.

¹⁰³ ר' חיים יוסף דוד אזולאי, מהדורה בעריכת אהרן פריימן (1934), עמ' 10.

¹⁰⁴ שטר ההתקשרות של תלמידי האר"י, 149.

¹⁰⁵ ר' ישראל וינטרובי, ידיעות אודות ספרי קבלה ומחבריהם, "צפונות" (1990), ע"ג.

¹⁰⁶ ר' פויטו יעקב, ע"פ ספרו של ר' אליהו די-וידאש משנת 1594.

¹⁰⁷ ר' דוד אשכנזי, ונציה 1746, דף מ. וכן "אנציקלופדיה אוצר ישראל", בעריכת יהודה דוד אייזנשטיין, א', 90.

ר' **יעקב הלוי-ברוכים** מקהילת ירושלים, ואחיו הצעיר ר' **אברהם הלוי-ברוכים** מקהילת חברון.¹⁰⁸ הראשון נמצא בשנת 1697 באיטליה, שם מעיד עליו ר' מרדכי אשכנזי, ש"אין לו אמונה בעינייני מלכא משיחא, וכמעט הוא שונא ללומדי חוכמת האמת". סופו היה טראגי, כפי שסיפר ר' אברהם יצחקי: "יצאה שיירא [שיירה] ממצרים ללכת לעה"ק ירושלם תוב', ובתוך אותה שיירא יצאו אנשים עברים וזה שמם: ה"ר אהרן טיפא, וה"ר משה מוראטי ובנו ה"ר דוד, וה"ר יעקב לוי ברוכים, וה"ר יוסף גדיליאי ... מן העיר לא הרחיקו, יצאו אנשים בני-בליעל שחורי-ראש הערביים [בדואים], ושללו ובזזו את השיירא ... וישארו שני האנשים ההמה, ה"ר הלוי [ברוכים] וה"ר גדיליאי, נעים ונדים תעו במדבר בישימון, דרך לא נודע מקומם ... ונשארו נשותיהם אלמנות".¹⁰⁹

שלושה נוספים בחבורתו של ר' חיים ויטאל, הם: ר' **מסעוד הכהן**, ר' **חיים** ור' **מרדכי** שעלו לצפת מדרעא מרוקו, כנראה באותו הזמן.¹¹⁰ ר' מסעוד הגיע לצפת בשנת 1577, והזכיר מקובל וחווה נוסף מדרעא - ר' **אברהם שלום**.

• 13. משפחת אבא

ר' **יצחק צבאט** עלה ממרוקו לירושלים בשנת 1590, והיה בה מלמד ודיין במשך כחמישים שנה, עד שנת 1640, לערך. נפטר בירושלים בשנת 1648. הוא היה, כפי הנראה, נכדו של ר' שמואל צבאט, ממגורשי ספרד שהגיע לפאס והיה אחד מרבניה.¹¹¹ ר' **אברהם צבאט**, נמנה על רבני ישיבת "בית יעקב" בטבריה, בשנת 1857. הוא חתום שם על תעודה, שהצגתי מעלה בסעיף 8. פרטיו מופיעים במיפקד מונטיפיורי משנת 1855: הוא בן 19 (יליד שנת 1836), נולד ברבאט ועלה לטבריה בשנת 1845. שם רעייתו שרה, ותוארו חכם-רב.

חי צבאט, נמנה בין החותמים על המכתב לבקשת-סיוע, ששלחו יהודי שפרעם בשנת 1899, למרדכי אדלמן, מנהל חברת "למען ציון". המכתב התפרסם בעיתון "חבצלת" ביום 19/1/1900, ובו תארו את שממון בית-הכנסת העתיק (נצר לתקופת הסנהדרין מהמאה ה-2), ואת סכנת הכליה המאיימת על הקהילה היהודית, מאז עזב את המקום גבאי הקהילה, ר' יצחק חסאן. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, נמצאו בארץ-ישראל חמש משפחות צבאט / סבאט: אחת מאיזמיר (בירושלים), שלוש מרבאט (בטבריה), ואחת מ"מערב".

¹⁰⁸ יערי, שלוחי, 482, 308.

¹⁰⁹ זרע אברהם, אבן-העזר, דף ט"ו (איזמיר, 1732).

¹¹⁰ טולדנו, נר המערב, 109.

¹¹¹ שם, 79, 110.

• 14. משפחת מאימראן

בהקדמה לספר "חיי משה", כתב רבה הראשי של חיפה יוסף משאש, שפירוש השם "מאימראן", הוא כנראה "מאיי היס" (מראן-Marine). עוד ציין, שהראשון הידוע ממשפחה זו, הוא ר' שמעיה מאימראן ממגורשי ספרד, שעל שמו בית-הכנסת "צלאת רבי שמעיה" במקנאס ("סלא" במרוקאית זה בית-תפילה. "סאלי" - "מתפלל"). בית-הכנסת הזה היה קיים, עד למחצית השנייה של המאה ה-20. בסעיף 1 מעלה, הזכרתי את יוסף מאימראן ממקנאס, שהיה ממונה החצר של מלך מרוקו איסמאעיל (בשנים 1673 - 1727), ושליחו להולנד בשנת 1682. בנו, אברהם מאימראן, היה נגיד כל יהודי מרוקו (נפטר באורח טראגי לאחר שהורעל, ביום ט"ו טבת תפ"ג, 1723).

ממשפחת מאימראן, ידועים לפחות שלושה שד"רים (שלוחי דרבנן/דרחמנא), שיצאו מקהילות ארץ-ישראל לארצות הגולה. ר' מאיר מאימראן שעלה לארץ-ישראל ממרוקו, יצא בשנת 1603 לפאס, בשליחות קהילת ירושלים (יחד עם ר' שלמה בן-חגי). ובשנת 1605 יצא לאלג'יריה, בשליחות קהילת צפת. באגרת שליחותו השנייה, צוין שהוא כבר ישיש, ומכאן שנולד בחצי הראשון של המאה ה-16. ר' אברהם מאימראן יצא בשנת 1771 לאירופה, בשליחות קהילת צפת. ביום כ"א חשוון נמצא בפראג (ע"פ מכתב). ר' דוד מאימראן יצא בסוף המאה ה-18 לתימן ולעיראק, בשליחות קהילת טבריה. בעיראק, יצא בשליחות קהילת בצרה להודו, וכך כתבו שולחיו באגרת-השליחות: "החכם השלם הכולל, שליחא דרחמנא ח"ר דוד מאימראן יצ"ו, היה עומד לבוא למקומכם. וצריך לעשות לו כבוד וליתן לו נדבה הגונה ... ותעשו לו כבוד, לכבוד ארץ-ישראל ולכבוד ר' מאיר בעל-הנס [טבריה] ... והחכם הנזכר מעלה, הוא מבני-טובים וממשפחה רמה".¹¹² עוד מוצאים בירושלים בשנת 1788, את ר' שמואל מאימראן, חתום על ההסכמות לספר "דרך ישרה" (מאת ר' ראובן בן-אברהם).

במוזיאון "חצר הישוב הישן" בירושלים (ברחוב "אור החיים"), מוקדשת למשפחת מאימראן תערוכה נכבדת, המתמקדת בענף צאצאי שלמה מימראן (והכוונה ל"מאימראן", כמובן). הוא ואחיו יעקב מימראן ניצלו בילדותם מרעידת-האדמה שהיתה בצפת, בשנת 1837, והובאו לירושלים. הוריהם עלו ממקנאס שבמרוקו לצפת, בסוף המאה ה-18. שלמה נישא למזל, וילדיהם הם: רחמים, רפאל, פרלה (פנינה), פלור (פרחיה), אסתר ורחל. רחמים נהרג בעת שירותו בצבא הטורקי, במלחמת העולם הראשונה. רפאל (יליד שנת 1870) נישא לאסתר, ויחד הקימו דיר-עזים מתחת לבית-כנסת "החורבה", ליצור ואספקת מוצרי-חלב. ילדיהם: רבקה, בן-ציון (יליד שנת 1906), ואברהם (יליד שנת 1908). האחים בן-ציון ואברהם מימראן, הקימו בעיר העתיקה חנות לאספקת מצרכים, ללקוחות פרטיים ולמוסדות. חשיבות-יתרה נודעה לחנותם, בתקופת המצור על ירושלים במלחמת השחרור. אז חילקו את המצרכים, בתיאום עם מפקד הרובע היהודי משה רוסנק, במשאיות ממוגנות. הבריטים הקצו משוריינים לטובת העברת מוצרי-מזון, והאחים מימראן הקפידו כמובן על ההוראות, והעבירו בחביות-דלק ובכדי-חלב, אמצעי-לחימה ללוחמים הנצורים ... אברהם נפצע במהלך פעילות זו, ושני האחים קיבלו את אות "יקיר ירושלים" על פועלם. על-פי אילן היוחסין שערך משה שרביט, אחד מצאצאי המשפחה, מונים כיום צאצאי הראשונים, שלמה ויעקב מימראן, כ-3000 נפש! במוזיאון מוצגת מחברת-שירים מקורית של אברהם מימראן, משנת 1920, ובה בין היתר, השורות המקסימות הבאות: "אהובתי בואי איתי / יחד נעפילה הרים / שם יש לי כרם / ואני עוד טרם / בצרתי ענבי ביכורים ...".

¹¹² יערי, שלוחי, 246, 459, 636.

את חסרון הספרים ששרדו ממשפחת מאימראן במרוקו, יחס משאש יוסף, בעיקר לפרעות שנעשו ביהודי במקנאס. ובפרט אלו שהתרחשו בשנת 1790, בזמן המלך הצורר יאזיד, שבהן נבזזו ונשרפו אלפי ספרים. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, נמצאו בארץ-ישראל שש משפחות מאימראן: אחת מפאס (בטבריה), אחת מאלג'יר (בירושלים), שלוש ילידות ירושלים (בירושלים), ואחת ילידת עכו (בעכו). בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "מ"ק [מקום קבורת] הזקן הכשר, **שלמה מימראן**, יום כ"ו לח' [חודש] אב ש' [שנת] תר"ן [1890]. תנצב"ה". צילום המחבר, 24.8.2011.

• 15. משפחת בן-צור

מן הראשונים במשפחה זו ידוע ר' **משה בן-צור**, ממגורשי ספרד שהגיע לפאס, ונמנה על חכמיה.¹¹³ בהקדמה לספר "מערות שדה המכפלה", תארו אחד מצאצאיו כך: "צדיק יסוד-עולם... גוזר ים החוכמה לגזרים, חסיד ועניו וקדוש... כמה"ר משה בן-צור... ממגורשי קהילת-קודש קאשטיליא [ספרד]" (בהוצ' מחודשת של ר' יצחק סויסא, ירושלים 1910). ר' **שלמה בן-צור** היה שליח (שד"ר) קהילת צפת לאלג'יריה, בשנת 1604. הוא יצא לשליחותו יחד עם ר' יחיאל אשכנזי, וכך כתבו בין היתר, באגרת ששלחו לנדבנים: "אם אין גליל [צפת] - אין ירושלים, אין חברון, אין טבריה. כי כולם לפני הגליל, ככפר נחשבים". כמאה שנים מאוחר יותר בשנת 1710, נמצא רב נוסף ממשפחה זו בצפת, חתום על תשובה אחת, והוא ר' **אברהם בן-צור**.¹¹⁴ סיפור עליה מעניין, קשור בשמו של ר' **יצחק אבן-צור**: הוא עלה מרבאט שבמרוקו לארץ-ישראל, סביב שנת 1840, הותקף כאן ונשדד, ונאלץ לחזור למרוקו. שם ביקש מר' יעקב בירדוגו ממקנאס, שישתדל עבורו בבקשת סיוע, כדי שיוכל לשוב לארץ ישראל.¹¹⁵ במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים בטבריה את יצחק בן-צור, בן 45, שעלה ארצה מאלג'יר בשנת 1836. הוא סוחר, ולו שתי בנות (שמחה ואסטרליא). בהערות נרשם שניזוק ברעש (האדמה), איבד קניינו ואינו עוד בטבריה. במיפקדים הבאים, לא מוצאים אותו. בשנת תרט"ו 1855, ר' **אברהם חיים אבן-צור**, נמצא חתום על מכתב מטעם רבני קהילת חיפה, בזמן שהיו בה כ-100 יהודים בלבד!¹¹⁶ הוא רשום במיפקד מונטיפיורי משנת 1855: עלה לחיפה מוהראן בשנת 1840, בן 42, נשוי למסעודה, ואב ליצחק, יוסף ורבקה. מתפרנס ממסחר ומהשכרת דירה.

¹¹³ טולדנו, נר המערב, 87.

¹¹⁴ יערי, שלוחי, 246, 261.

¹¹⁵ מי.טולדנו, שריד ופליט, 63.

¹¹⁶ גאון, יהודי המזרח, א', 222.

בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה:
 "ז"ק [זו קבורת] קמירא די אבן צור, נ"ע
 [נשמתה עדן], טבת התרע"ו [1915]. צילום
 המחבר, 18.9.2011.

במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים בצפת את החכם השלם ר' אפרים אבן-צור, שעלה ארצה מוהראן בשנת 1833. הוא בן 60, למדן ונשוי. במיפקד משנת 1849, מוצאים בצפת את האלמנה צולטאנה אבן-צור, ילידת רבאט, ולא מוצאים עוד את ר' אפרים, ואפשר שהתה אלמנתו. עוד ידוע אברהם אבן-צור, שנולד בעכו בשנת 1893, והתחנך בזכרון-יעקב. נמנה על מייסדי כפר-ברוך בשנת 1926, שם עסק בחקלאות, בפעילות ציבורית (בין היתר בקליטת העולים מהקווקז), ובהוראת העברית. פירסם מאמרים בעיתונים "הארץ" ו"דואר היום", ושירים בירחון "הדים".¹¹⁷ בידעה בעיתון "דבר" מיום 2/10/1927, שכותרתה "בעמק", נמסר שנשלח מטעם ועד-הישוב שעל אדמות "וורקני" (לימים כפר-ברוך), אל ארגון "התאחדות הספרדים" לבקשת סיוע לישוב החדש.

• 16. משפחת אזולאי

ר' מסעוד אזולאי נמנה על תלמידי האר"י, כאמור. הוא היה סגי-נהור (עיוור) שעלה מפאס לצפת, ועמד בה בראש ישיבה. נפטר בשנת 1581.¹¹⁸ נציג נוסף ממשפחה זו, ואבי השושלת הארצישראלית המפוארת, הוא ר' אברהם אזולאי. נולד בעיר פאס שבמרוקו בשנת 1570, ובהיותו בן ארבעים וחמש, עלה לארץ-ישראל. בדרכו, ניצלה אונייתו מטביעה, ומאז אימץ לחתימת-ידו הקבועה ציור של אונייה. בשנת 1591 היה רבה הראשי של חברון, ובשנת 1619 עבר לעזה מפני המגיפה.¹¹⁹ שם כתב את ספר הקבלה "חסד לאברהם", וכך כתב בין היתר:

"עיר מולדתי פאס ... עיר של יקרים וחכמים אנשי סגולה ... ויהי כי הקיפו עלי הימים, ראש ולענה ... הרחק יצאתי ממחיצתי ודלתי, וביתי נקי מנכסי. וחמדתי ונדרתי לבא להתגורר בארץ-ישראל, בשינוי מקום, המבדיל בין קודש לחול. לא שלוותי ולא שקטתי ולא נחתי, מיום צאתי עד בואי אל המנוחה ואל הנחלה, עיר קודש קרית-ארבע, היא חברון ... ויהי היום בשנת שע"ט [1619] ... יד ה' הויה בדבר גדול ... ותעצר המגפה מעיר עזתה [עזה] ... ואמלטה שמה ... אז אמרתי, עת לעשות לה' ... קראתי בשם החיבור הנכבד הזה 'חסד לאברהם', לשתי סיבות: ראשונה, לזכור חסדי ה' אשר גמלני ומדבר [המגפה] מלטני. שנית, להורות שכל המעיין בספרי זה, גומל חסד עמי ... לכן ראו, לא עץ מאכל הוא כי אם עץ חיים, תורה ברה. אכנהו בשם 'חסד לאברהם', ופריו הוא דבר שפה ברורה ... [דף א'] אין לעלות בדעת שום מאמין, שימצא שום פעולה, קטנה או גדולה, שיהיה על-ידי מקרה חלילה. אלא הכל בהשגחה עליונה. ולא בהשגחה מכוח-אנושי ומכוחות ... חס וחלילה, אלא הכל בסוד השגחת האין-סוף יתעלה ... הכל לפי החשבון, לא יוסיף ויפחות נקודה, חס וחלילה ... אין שום

¹¹⁷ גאון, יהודי המזרח, ב', 589. וכן חלק א', 222.

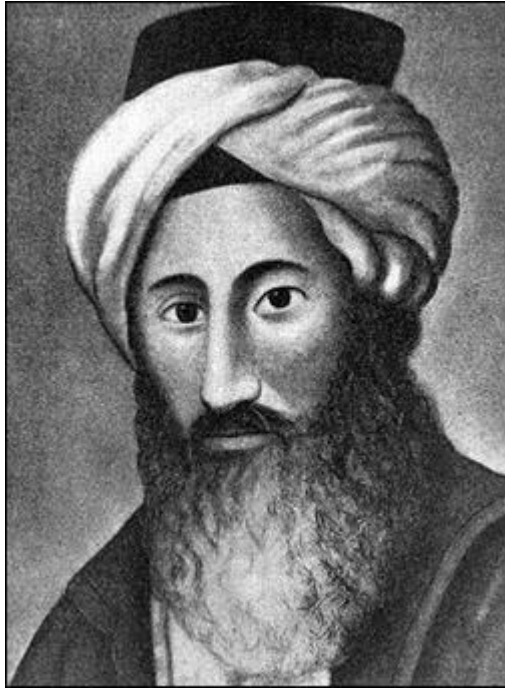
¹¹⁸ יערי, שלוחי, 245.

¹¹⁹ גאון, יהודי המזרח, ב', 27.

הארה, מועטת או מרובה, או פעולה קטנה או גדולה, שלא תהיה מן הארת האין-סוף המתפשטת מלמעלה, עד סוף כל המדרגות ... הוא מחיה כל הויה, ונותן קצבה ושעור ומידה לכל נמצא ... והכל חי ומתקיים ממנו, ונותן מדי יום ביום, ושעה בשעה ורגע ברגע, קצבתם וקיומם".¹²⁰ נפטר בחברון ביום כ"א חשון, שנת 1643.

הנין שלו ר' **יצחק זרחיה אזולאי**, היה משנת 1741, שליח קהילת ירושלים לתורכיה, איטליה וצרפת. נפטר בירושלים ביום כ"ג טבת תקכ"ה שנת 1765.¹²¹ רעייתו שרה בייאלר, ובנם הוא ההמפורסם

ר' חיים יוסף דוד אזולאי

המכונה חיד"א - ר' **חיים יוסף דוד אזולאי** - אשר נולד בירושלים בשנת 1724. למד בישיבת ר' חיים בן-עטר, ובהיותו בן 27 שנים, נשלח מטעם קהילת חברון לחו"ל כשד"ר (שליח דרבנן, לגיוס תרומות ולהפצת אהבת-ציון). ביקר בארצות רבות, שב לחברון ויצא אותה פעמים נוספות, ובכל מסעותיו רשם והנציח את חיי הקהילות ויושביהן. ביומני המסע האלה, הטביע חותמו כנוסע-ארצות, בדומה לבנימין מטודלה. להלן קמצוץ מתחנות מסעותיו וחוויותיו, משנת 1753, כמתואר בספרו "מעגל טוב": "נסענו משם בספינה, ובאנו אחר חצות לפראנקפורט-דמיין [גרמניה] ... והנה בערים שעברתי בהן, לא ראיתי עיר כלילת יופי, מיופה ומשופרה ומנוקה בסדר נבון, כאמשטרדם [הולנד] ... בערב, עם דמדומי-חמה, באנו ללונדריס [לונדון, אנגליה] ... הן

בעודני באמשטרדם, שלחו אלי ראשי שלשלת הקהילות בלונדריס לאמר, שלא אבוא בעיר, כי לא אעשה מאומה [לא אקבל תרומות]. וכבר קדמו שלוחי צפת לבוא פעמים, ויצאו בידים ריקניות ... ביום א' פרשת 'עקב' [דברים ז'], "ב אב [שנת תקט"ו 20/7/1755], נכנסנו לעיר הגדולה פאריז [פריס]. והלכתי אל סי' יעקב רודריגז פירא אשר שם ... ודבר-פלא של חוכמה, סיפר לי סי' יעקב זה, כי בחוכמתו ובתחבולותיו ... עלה בידו לקחת חרש, שדברו בו חכמים שאינו שומע ואינו מדבר מבטן ומהריון, ולהביאו לכלל דיבור ... וכשירצה לדבר אליו, נוטל ידו, ובקלות גדול הוא מנענע קשרי-אצבעותיו הרומזים לאותיות התיבה אשר ברצונו לדבר. והאילם, מרוב ההרגל, תיכף מרגיש בשאלתו ומשיב ... ואהי כמשחק, ואף אני רמזתי לו באצבעות ... וראיתי לנער משתומם על המראה, ומצטער כי לא הבין. אז אמר לו רבו, אל תצטער, כי שלא במתכוון שלח אצבע ... סי' יעקב, בחוכמתו וביגיעתו, הוציא הדבר הזה לאור ... והגיעו הדברים למלך צרפת ... לתת לו בכל שנה מגנזי המלך שמונה מאות פראנקים".

ספריו "**שם הגדולים**" (ליוורנו, 1774), ו"ועד לחכמים" (ליוורנו, 1796), הם מפעלי-הנצחה נדירים לחכמי-ישראל וכתביהם, לאורך הדורות. להלן תיעוד מתוק שצד את עיניי, אודות רבי אברהם מוכר ירקות (ללא מרכאות!): "שמעתי מרב אחד זקן, שקיבל כי בימי מהרש"ל [ר' שלמה לוריא, המאה ה-16, ליטא], תחת בית מדרשו היה חנות לאיש אחד, שהיה מוכר ירקות. ושם היה ישן בחנות ...

¹²⁰ דפוס עמנואל עטיאס, אמשטרדם 1685.

¹²¹ מעגל טוב, בהקדמה.

והיה צנוע, ודבר אין לו עם אדם. ולילה אחד קם מהרש"ל ושמע [אותו] ... לומד סוגיא עמוקה מאוד ... ושלח אחריו ושאל לו שאלה עמוקה ... פתח פיו [מוכר הירקות] והאירו דבריו בחוכמה ... ונמשך כמה זמן שמהרש"ל מפלפל עמו, והיה מוצא קורת-רוח ... וכשנתבקש בישיבה של מעלה [מהרש"ל] ... ציוה לקהל שיקחו לרב [שימנו ליורשו את] לר' אברהם מוכר ירקות, כי אין כמוהו. ואחר-כך בהפצרות ותנאים רבים, נתקיימה צוואת הרב ז"ל. ומי שיש לו לב, יקח מוסר-השכל ... וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים".¹²²

החיד"א היה דיין בירושלים בשנת 1760, ואב בית-הדין בקהיר מצרים, עד שנת 1769. באותה שנה התיישב מספר חודשים בחברון, עירו של אברהם אזולאי הראשון. רעייתו רחל ברכה, וילדיו הם: רפאל ישעיה, אברהם, שרה, שמחה, ובת נוספת נפטרה בילדותה. לאחר שרעייתו הראשונה נפטרה, נישא בשנית לרחל הלוי, בליורנו איטליה. נפטר שם ביי"א באדר תקס"ו 1806, בגיל 83 שנים. בשנת 1960, ביוזמת ר' מרדכי אליהו (לימים הראשון-לציון), הועלו עצמותיו להר-המנוחות בירושלים (ובשנת 2010 נטמן ר' מרדכי אליהו לצדו). בנו, ר' **אברהם אזולאי**, היה שליח קהילת ירושלים לאפריקה-הצפונית בשנים 1783 – 1785. בשנים 1790 – 1794 פקד בשליחותו את פולין, הולנד וטוניס. בשנת 1799 נפטר בירושלים. אחיו הוא ר' **רפאל ישעיה אזולאי**, שהיה שליח קהילת טבריה לאמסטרדם, בשנים 1780 – 1785, ואח"כ רב בעיר אנקונה, איטליה.¹²³

נכדו הוא ר' **נסים זרחיה אזולאי**, שהיה רב ראשי בצפת בשנת 1822, ונספה ברעידת-האדמה הגדולה שהיתה שם, ביום כ"ד טבת תקצ"ז שנת 1837. ר' ישראל משקלוב, דיווח במכתב על האסון הזה: "כי נהפכה צפת וטבריה כמהפכת. נפלו ונהרסו כל הבתים ... ומכולל-ספרדים נהרגו רובם, בעוונותינו הרבים, וגם הרבנים המובהקים מנהיגי הכולל. סוף דבר נהרגו בצפת ... אלפים נפש".¹²⁴ עדות לרעידת-האדמה ההיא ולחיי הקהילה בצפת בימים ההם, נמצאת גם בספר "Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews in 1839". בין-היתר כתוב שם:

"(יולי 12) [יום שישי, 1839] ... הריסות העיירה, מרעידת-האדמה שהתרחשה ב 1/1/1837, נראות בכל מקום ... מאחר והעיירה נבנתה על מדרון תלול ... היהודים שיקמו חלק גדול מהרובע שלהם ... בערב לפני השקיעה, יכולנו להבחין בהכנות לשבת המתרחשות בכל בית יהודי. הנשים הוציאו מהתנור את הלחם שאפו, לחם-חיטה לבן יפהפה ... כל הבתים סודרו, השולחן נערך, והכסאות הוצבו. בכל בית הודלקה מנורת השבת, ולחשיה חרישית נשמעה ... מיד אחר-כך, כולם מיהרו לבית-הכנסת לקבל את השבת ... ביקרנו [בבית-הכנסת האשכנזי] ... ומצאנו אותו מאוד מסודר ונקי, מואר להפליא במנורות שמן-זית ... בתי-הכנסת הספרדים, שניהם בתוך רחבה קטנה, ובה שתולים עצי-תאנה. שניהם ... נקיים, שטופים בלבן ומוארים כהוגן" (273 – 282).¹²⁵

עוד ידוע ר' **מימון אזולאי**, שהיה שליח קהילת ירושלים למרוקו, בשנת 1691. וכן ר' **יהודה זרחיה אזולאי**, יליד מראקש שהתיישב בירושלים בשנת 1812. הוא יצא בשליחות קהילת ירושלים למרוקו, לערים סאלי ומראקש, שלוש פעמים: בשנת 1830, בשנת 1835, ובשנת 1848. נפטר בירושלים בשנת 1871.¹²⁶ וכן ר' **אלעזר דוד אזולאי** יליד פאס, שהתיישב בשנת 1848 בחברון. אח"כ עבר ליפו, ונמנה שם על בכירי הקהילה.

¹²² ועד לחכמים, מערכת א', מ"א.

¹²³ יערי, שלוחי, 389, 630.

¹²⁴ גאון, יהודי המזרח, א', 172.

¹²⁵ תרגום המחבר מאנגלית. מאת Andrew a. Bonar & Robt Murray Mcheyne.

¹²⁶ יערי, שלוחי, 308, 718.

רחוב יעקב אזולאי ברמת-אלון, חיפה.

צילום המחבר, 2011

אחריהם. כהן גם כיו"ר הוועד למען החייל, ונודע בשיבתו על כס המשפט, במשפטו של מרגל האטום פרופ' סיטה (1961). פרש מנשיאות בית-המשפט, ויצא לגמלאות בספטמבר 1969. נפטר בכ"ה ניסן תשמ"ו, 4/5/1986, ונטמן בחיפה. על שמו רחוב בשכונת רמת-אלון בחיפה.

מן העת הקרובה יותר, ידוע השופט יעקב אזולאי בן יצחק אזולאי וחנה אדרעי. נולד בצפת בשנת 1899, ונחשב לאחד מצאצאיו של החיד"א.¹²⁷ למד ב"חדר" ובבית-ספר כי"ח (אליאנס), ועד שנת 1927, שימש בתפקידי פקידות ומתורגמנות בצפת ובטבריה.¹²⁸ למד משפטים באוניברסיטה העברית, וכהן כשופט שלום בחיפה, משנת 1935. לקראת סיום המנדט הבריטי בא"י, הוגש לשר המשפטים מסמך המלצות, להעסקת עובדי-ציבור, והוא קיבל המלצה חיובית בלשון: "שופט פלילי טוב, יודע הליכות הערבים". מספטמבר 1947, שופט בבית-המשפט המחוזי בחיפה, ומינואר שנת 1950 נשיאו. ממקימי ויו"ר העמותה לשיקום האסיר, משנת 1950. בכתבה שהתפרסמה בעיתון "מעריב" ביום 26/10/1961, נשאל האם זה לא מוזר שהוא גם שופט את העבריינים, וגם פוגש אותם אח"כ בתהליך השיקום? דווקא כך, השיב, מתאפשר מעקב

במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים את הרב דוד אזולאי. בן 38 שעלה ארצה מוהראן בשנת 1833, והתיישב ביפו. חייט במקצועו, נשוי לרחל, ואב ליוסף, דונה וסול. סה"כ מוצאים במיפקד זה בארץ-ישראל תשע משפחות אזולאי: שתיים ממראקש (בירושלים ובצפת), אחת מ"מערב" (בירושלים), ארבע מאלג'יריה (בירושלים, טבריה ויפו), אחת מעכו (בעכו), ואחת מטבריה (בטבריה). בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "... הזקן הכשר, מדוכא ביסורין, כהר [כבוד הרב] דוד אזולאי. נלב"ע [נלקח, נאסף לבית עולמו] ח' לאלול התרל"ד [שנת 1874], תנצב"ה [תהא נשמתו צרורה בצרור החיים]". צילום המחבר, 24.8.2011.

¹²⁷ תדהר, אנציקלופדיה, 2786.

¹²⁸ אתר בית-המשפט העליון, "קורות חיים שופטים בדימוס".

• 17. משפחת בן-חיים

ר' **אהרון בן-חיים** נולד בשנת 1560 לערך, בפאס שבמרוקו.¹²⁹ היה חבר בבית-הדין של הר' וידאל הצרפתי, ונמצא חתום על "תקנות פאס" משנת 1600. בשנת 1606 יצא למצרים (שם לימד כשנתיים), ומשם עבר לסלוניקי (יוון), קושטא (איסטנבול) וונציה. בשנת 1609, הדפיס בונציה את ספריו: "לב אהרן", "קורבן אהרן", ועוד. באחרית ימיו עלה לארץ-ישראל, ונפטר בירושלים. וכך כתב בהקדמה לסיפרו "לב אהרן": "לא גבה לבי ולא רמו עיני שכלי ... קמתי ונתעוררתי לבאר את החזון החתום, המה דברי הנבואה ... כל היום, יום יום. כאשר יבא אלי העם, לדרוש ממני לבאר להם דברי הנבואות מקראי-קודש, בקביעות כל לילה ולילה, ומידי שבת בשבתו. רוח ה' נוססה בי, ויעל במצודת שכלי דברים חדשים, נוספים על הביאורים אשר קדמוני. ואהי כמלקט שכלים בספיח קציר, הלא מצער, ומדאגה פן הלקט יעשה שיכחה".

בנו, ר' דוד, נפטר בירושלים. בן נוסף, ר' **אברהם בן-חיים**, היה שליח קהילת חברון לתורכיה בשנת 1650, לערך. ר' בנבנישתי מהעיר טירא בתורכיה, הזכירו בסיפרו משנת 1658: "וברכתי על הלבנה במוצאי תשעה באב. ובעת ובעונה ההיא, נמצא כן [כאן] שליח חברון תוב"ב [תבנה ותכונן במהרה בימינו], החכם כמה"ר אברהם בן-חיים ז"ל, בן הרב כמה"ר אהרן בן-חיים ז"ל. והעיד שכך נוהגין בירושלים תוב"ב ובחברון תוב"ב, וכמדומה לי שכך היינו נוהגין בקונשטנדינא [קושטא]".¹³⁰ מציטוט זה למדים, שבשנת 1658 כבר לא היה בחיים. נפטר בעיר מונסטיר שבמקדוניה.¹³¹ נכדו, **אהרון בן-חיים** נולד בחברון בשנת 1630, לערך. היה דיין בחברון, ויצא אף הוא בשליחות לתורכיה. התמנה לרב באי קיאוס (ים מרמרה), והיה חבר בית-הדין באיזמיר שבתורכיה. הוא נספה ברעידת-האדמה שהתרחשה שם, ביי"ב תמוז התמ"ח, שנת 1688. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בירושלים את **אהרון בן-חיים**, שעלה לירושלים מתורכיה בשנת 1853. הוא בן 65, ורעייתו דייאמנטי (דיאמנט - יהלום). אולי הוא צאצא של אהרון בן-חיים הנ"ל, שנפטר בתורכיה.

¹²⁹ אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, א', 112.

¹³⁰ כנסת הגדולה – אור חיים, דף נ"ח, סימן תכ"ו.

¹³¹ יערי, שלוחי, 464.

• 18. משפחת ביטון

ר' **אברהם ביטון**, נמנה על גדולי הרבנים שהגיעו לפאס עם מגורשי-ספרד, בשנת 1492. הוא נמצא חתום על פסק-דין משנת 1544, לצידו של ר' שמואל חאג'ו. נפטר שם בשנת 1570, לערך.¹³² בשנת 1630 יצא למרוקו ר' **אברהם ביטון**, בשליחות קהילת ירושלים, יחד עם ר' שמואל רימון. שד"ר (שליח דרבנן) נוסף ממשפחה זו, שגם הוא נשא את השם **אברהם ביטון**, יצא לפאס בשנת 1710, בשליחות קהילת האשכנזים (!) בירושלים. בספר "מלכי רבנן", מובא ציטוט המתאר אותו כך: "וכל חוכמה ודעת ומזימה, ימינו רוממה ... מעיין המתגבר וחיילים יגבר" (דף ק').

ר' **חייא אברהם די-בוטון** בן אהרון, היה רב באיזמיר שבתורכיה עד שנת 1672, ואח"כ עלה לירושלים. בשנת 1680 יצא בשליחות קהילת ירושלים לבלגראד וסראייבו. הוא נמצא חתום על הסכמות לספר "שער אפרים", מאת ר' אפרים הכהן, בשנת 1688. ר' אפרים זה, היה אב בית-הדין בעיר בודון, היא "בודה" של בודפשט בירת הונגריה.¹³³ משה מוסק, מנהל גנזך המדינה לשעבר, טען שמקור השם "בוטון" בשם העיר "בודון", במאה ה-14. עוד ידוע ר' **אברהם די-בוטון**, מרבני סלוניקי-יון בראשית המאה ה-16, מחבר הספר "לחם משנה" (ונציה, 1604). מכל מקום, ר' יוסף בן-נאים ור' יעקב משה טולידנו, לא כללו בספריהם לתולדות יהודי מרוקו ("מלכי רבנן" ו"נר המערב"), את משפחת די-בוטון, ונראה שמדובר בפלג קדום שהשתקע בבלקן. שם נוסף שנראה כווריאציה של "ביטון", הוא "בטאן" או "אבטאן", והוא כן היה נפוץ במרוקו. כך ידוע ר' **יצחק אבטאן**, שעלה ממוגדור לטבריה במחצית השניה של המאה ה-19, ונפטר בה.¹³⁴

בשנת תקי"ז 1757, נוסדה בירושלים חבורה קבלית-מיסטית, בראשות הר' שלום שרעבי. בחוזה-היסוד שלה נכתב בין-השאר: "תנאי א'. שכולנו החתומים מטה, שנים-עשר איש כמספר שבטי י"ה, נהיה כולנו אוהבים זה לזה אהבה רבה ... לסייע ולעזור, ולחזק ולאמץ איש את רעהו, לשוב בתשובה ולהוכיחו, ולהשתתף בצרתו בעולם-הזה ובעולם-הבא". בין החותמים נמצאים החיד"א (אזולאי) הידוע, ור' **יעקב ביטון**.¹³⁵ **יצחק ביטון**, נמצא בין החותמים על מכתב-התודה לר' יעקב שאול אלישר, מאת עדת המערביים בירושלים, שהתפרסם בעיתון "הצבי" ביום 30/10/1896.

בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "זמ"ק [זה מקום קבורת] הא' [האדוני?] הזקנה מר' [מרת] מרים די ביטון. נלב"ע ג' לח' [חודש] סיון ש' [שנת] תרנ"ח [מאי 1898]. תנצב"ה". צילום המחבר, 18.9.2011.

¹³² טולידנו, נר המערב, 80. נאים, מלכי רבנן, ע"ג.

¹³³ יערי, שלוחי, 268, 300. "מקור שמות המשפחה של יהודי הבלקן", Wikigenia.org.il.

¹³⁴ נאים, מלכי רבנן, ע"ח. וכן מובן מ"טובת מראה" עמ' 95, ו"אוצר גזרים" עמ' 173.

¹³⁵ אצל גאון, יהודי המזרח, א', 139 - נקרא "בוטון". אבל ב"טובת מראה" עמ' 39 - נקרא "ביטון".

משפחת ביטון נמנית על המשפחות המייסדות ממרוקו, שחידשו את הישוב העברי בחיפה וביפו, במאה ה'19.¹³⁶ במפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בארץ-ישראל שבע משפחות ביטון: שתיים מתורכיה (בירושלים), שלוש מוהראן (ביפו-רמלה), ושתיים מביירות (ביפו-רמלה, והם אחיו הקטנים של שלום ביטון מוהראן). בנוסף, מוצאים שלוש משפחות בוטון מסלוניקי (מתגוררות בירושלים), ושתי משפחות בטאן - אחת ממקנאס (בצפת), ואחת מוהראן (בטבריה). בין תושבי יפו, נזכיר שניים שעלו ארצה מוהראן, בערך באותה השנה: הרב **דוד ביטון** שעלה בשנת 1832, והרב **שלום יאודה ביטון**, שעלה בשנת 1833. האחרון בן 45 שנים, סוחר, נשוי לנג'מא, ושם בנו הקטן –

שאול (בן 8 שנים). בתמונה, מצבה של **שאול ביטון**, בבית-העלמין העתיק ביפו. אם זה אותו אחד, ואינני יודע בודאות, הרי שנפטר בגיל 86 שנים. כתוב: "בקול נהי ומספד מר, נבכה ונתאונן על מות האיש הלזה. רוח הבריות נוחה הימנו. והן בסוף ימיו סבל מכאובים וצרות רבות. הנפטר בשם טוב, שאול ביטון, נ"י [נשמתו עדן]. [נפטר] יום י"ז כסלו התרע"ב [8.12.1911]". צילום המחבר, 24.8.2011. יוסף-אליהו שלוש, הזכיר בסיפרו את משפחת ביטון היפואית: "בזכרוני נשתמרו שלושה בעלי-מקצוע שאברהם מויאל המנוח בא לעזרתם וביסס את עמדתם. הלא הם: מאיר אלכיימיסטר בעל בית-מרקחת 'כוכב הזהב', משה גולדברג בעל מחסן גדול לבגדים, ומשפחת ביטון, שפתח לה בית-מסחר לאתרוגים" ("פרשת חי", פרק ה').

אחד החיפאים ממשפחת ביטון, הוא **אברהם-יעקב ביטון** (ביתון), בן שלמה, שנולד בשנת 1891. היה נוטר בחדרה, ובשנת 1936 בתקופת הפרעות, שמר בשכונת תל-חיים, על גבול ת"א-גבעתיים. בעת ההיא, השכונה הוטרכה ע"י פורעים מהכפר סלאמה הסמוך, ותושביה נטשו. בכ"ט אב תרצ"ח שנת 1938, אברהם-יעקב נרצח שם, בעת מילוי תפקידו. נטמן בבית-העלמין בנחלת-יצחק, בן 47 שנים במותו.¹³⁷ בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בחיפה: "פ"נ [פה נטמן] אבינו היקר, שלמה ב"ר [בן רבי] אברהם בוטון ז"ל. נפטר בשנת תרע"ט [1918], בן 63. ת.נ.צ.ב.ה". צילום המחבר, 27.12.2010. אפשר שאברהם-יעקב הוא בנו של שלמה זה, ונקרא "אברהם" על-שם סבו.

¹³⁶ גאון, יהודי המזרח, א', 223, 231.

¹³⁷ עיתון "דבר", 29/8/1938. וכן אתר יזכור. Izkor.gov.

אברהם ביטון, בן נסים וחנה, היה חבר בכנסת השישית של מדינת-ישראל. נולד בישראל ב-21/2/1923, דור שני לילידי הארץ, ודור שלישי לסבו שעלה ארצה ממרוקו בשנת 1856. כנער היה פעיל ב"הגנה", אח"כ מפקד מחלקה בחי"ש, ובסוף מלחמת-השחרור מפקד-פלוגה בגבעתי, בגדוד מס' 54.¹³⁸ באתר ההנצחה של גדוד 54, באזור הכפר חוליקאת, פוזרות מצבות מתכת, עדות לקרב שהתחולל ב-19-20/10/1948. באחת מהן, מצוטטים דבריו של מפקד מחלקה 1 מפלוגה א', אברהם ביטון: "לפתע הוארו השמים והואדי, באור רקטות מצריות מסנוור. אותה שניה ממש, שמעתי נקישות כלי-נשק, ומיד אחריהן קול גניחות וצעקות של נפגעים. מיד זינק החובש אל הכיתה הנפגעת, רץ מספר צעדים אל מול אש-תופת, ונפל". הערת-אגב: בקרב הזה לחמו באותה הפלוגה, בגדוד 54, שני אחים: יעקב (ג'קוב) ושלוש (שרל) אוהיון. שניהם עלו ממרוקו, והתגייסו להגנת המולדת. ג'קוב נהרג בקרב זה לעיני אחיו, ב-19/10/1948. כאשר באותו היום ממש, נרצחו שלושה אחים נוספים שלהם, בפרעות במרוקו!¹³⁹

אברהם התחיל לעבוד בחברת החשמל בשנת 1947, ובשנת 1965 היה יו"ר המזכירות הארצית של החברה. בשנה זו נבחר לכנסת השישית של מדינת-ישראל, במסגרת מפלגת "מערך". במקום החמישי ברשימה היה בכור-שלום שטרית (ראו בהמשך), במקום ה-41 אברהם ביטון, ומיד אחריו שולמית אלוני. כהן בכנסת מ-22/11/1965 ועד ל-17/11/1969, והיה חבר בוועדות הכספים, העבודה והפנים.¹⁴⁰ בכתבה בעיתון "דבר" מיום 10/9/65, שכותרתה "פנים חדשות במערך", הציג ז. יואלי את חברי המפלגה הצעירים: לובה אליאב, שולמית אלוני, אברהם ביטון, ועוד. אברהם מתואר כיליד הארץ, בן לעולים ממרוקו, בן 41. רב-סרן בתפקיד סמג"ד מילואים בשריון, בכיר בחברת חשמל. נפטר בט' אדר א' תשס"ה, 18/2/2005. אחיו של אברהם, דוד ושלמה, היו שניהם קצינים בצה"ל בדרגת סגן-אלוף, ו"עיברתו" את שם המשפחה "ביטון" ל"בית-און" (כפי שהיה מקובל אז בצה"ל).

סא"ל שלמה אליעזר בית-און (ביטון)

באדיבות אתר יזכור izkor.gov.il

סא"ל שלמה (מומי) אליעזר בית-און (ביטון),

היה מפקד טייסת מטוסי "סופר מייסטר" (סמב"ד) וסגן מפקד בסיס חצור, במלחמת ששת-הימים. נולד בתל-אביב בט"ו חשוון תרצ"ה 24/10/1934. בנעוריו עזב את בית-הספר ועבד בבית-דפוס כשנה, לטובת סיוע בפרנסת המשפחה. אח"כ שב ללימודים, והתגייס לצה"ל בשנת 1952. סיים בהצלחה קורס-טיס, השתתף במערכת סיני כטייס-קרב, ואח"כ שרת כמדריך-טיסה.¹⁴¹ ב-2/11/1956 יצאו שתי רביעיות מטוסים מבסיס חצור, לתקיפת הכוחות המיצריים בראס-נצרני ושארם-א-שייח. באחת מהן, מס' 1 (במערך הטיסה) היה בני פלד (לימים מפקד חיל-האוויר), מס' 2 היה דרור אבנרי, מס' 3 היה רן פקר, ומס' 4 היה שלמה בית-און. ביומן הטייסת מ-14/8/1956, מתועד תדריך של עזר

¹³⁸ עיתון "דבר", 27/9/1961.

¹³⁹ אתר יזכור Izkor.gov.il

¹⁴⁰ עיתון "דבר", 9/11/65, וכן אתר הכנסת knesset.gov.il

¹⁴¹ אתר יזכור, שם.

וויצמן (מפקד חיל האוויר), בו הודיע למיספר טייסים על יציאה לאימונים בצרפת, בינהם שלמה.¹⁴² בשנת 1966, הועלה שלמה לדרגת סגן-אלוף. ביום החמישי למלחמת ששת-הימים, ערב-שבת, א' סיון תשכ"ז 9/6/1967, בשעה 14:03, הוא המריא במטוס סמב"ד מס' 31, לתקיפת עמדות סוריות בצומת וואסט ברמת-הגולן. מטוסו נפגע, ובנסיון לנחות בשטח ישראל, הוא נטש בגובה נמוך מידי, כ-4 ק"מ מזרחית לקיבוץ להבות-הבשן, ונהרג. כותרות העיתונים השיכורים מניצחון בישרו: "הניצחון הגדול", "המיראזים ביצעו גלגול נצחון", "כך הלמו מטוסינו במצרים" ... שמו היה שלמה, ושם החיבה שלו, כמקובל במרוקו לשם זה, היה "מומי" - מומי ביטון. נטמן בבית-העלמין הצבאי בקרית-שאול, בן שלושים ושלוש במוותו. הותיר רעייה, ציפורה, ושני ילדים. רעייתו הוציאה לאור ספר לזכרו בשם "תכלת וארגמן", ביום השנה לפטירתו. באותה העת, נפטר אביו ניסים. חורש לזיכרו ניטע במאי 1969 ביער בן שמן. בין הנוטעים, "בניו [ילדיו] ... מיכל והראל ... נטעו ... [עץ] ארז, שהבטיח להם אביהם לטעת בגינתם – ולא הספיק".¹⁴³ בשנת 1977 הוקם גלעד לזיכרו באותו אתר, בדמות אבן בזלת גדולה מרמת-הגולן.

• 19. משפחת חאגיז

ר' שמואל חאגיז יצא את פאס, והגיע לונציה בשנת 1596, שם הביא לדפוס את ספריו "מבקש ה' " ו"דבר שמואל". אחר-כך עלה לירושלים, ונפטר בה בשנת שצ"ג 1633. בספר "מבקש ה' " הציג שלושה דרושים לכל אחת מפרשות-השבוע, וכך כתב בין היתר: "אחר אשר עוונתי גרשוני מהסתפח בנחלת אבותי, בבית-הכנסת ובבית-המדרש הידועים לאדוני אבי, החכם כמ"הרר יעקב ז"ל, ולאדוני זקני [סבא] החכם השלם כמהר"ר שמואל זלה"ה, במדינת פאס יע"ה. אמרתי לאסוף ולקבץ מכל מה שדרשתי ברוב-עם הדרת-מלך, וממה שהורו לי מן השמים, ג' דרושים על כל פרשה מחמישה חומשי-תורה ... ואני מפיל תחינתי לפני כל קורא ומעיין בחיבור זה, שידין אותי לכף זכות ... כי הייתי מחבר חיבור זה, מבלי ישוב במקום אחד, אלא נע ונד ממקום למקום. ובקצת מהמקומות ... הייתי צריך לספר מספרי רז"ל ... ולא נמצא, והייתי כמתנבא ... [דף קס"ז, פירוש לפרשת 'תרומה'] ראשונה [נימוק ראשון]: כל מי שיתואר שיש לו מקום, המקום מקיף אותו. ואם-כן, יש לו גבול. והנה הקדוש-ברוך-הוא, אין לו גבול. ב' [שנית]: שכל מי שצריך מקום, הוא גשם [גשמי, חומרי]. והגשם מתחלק, וכל מתחלק נפסד. והקב"ה קיים, אם-כן אינו מתחלק, ומאחר שאינו מתחלק, אינו נפסד. ואחר שאינו גשם, אין לו מקום. ג' [שלישית]: שכל מי שיש לו מקום, כשמתנועע ממקומו, נשאר מקומו פנוי, והמקום שהלך לו לשם – מלא. ועל זה אמרו, שכל הדברים שיש להם מקום, יש להם תנועה. והנה אין ראוי לאמר, שיש שום מקום בעולם, פנוי מכבודו יתברך ... כך הקב"ה ישתבח שמו לעד, באמצעות המקבלים שהם ישראל, אמר 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' [שמות כ"ה 8]. לא שיש לו מקום חס וחלילה, אלא כפי הכנת המקבלים".

בנו, ר' יעקב ישראל חאגיז, נולד בפאס בשנת ש"ף 1620. היה מלמד באיטליה (משנת 1646), ובשנת 1657 עלה לירושלים, ועמד בראש ישיבה.¹⁴⁴ נפטר בקושטא (איסטנבול) בשנת 1674. בשנת 1704 הובא לדפוס בונציה סיפרו "הלכות קטנות", ע"י בנו ר' משה. וכך כתב בין היתר: "אמר הצעיר, תולעת יעקב בן לאבי-אדוני כמוה"ר שמואל ... חאגיז ... מזרע המלוכה ומן הפרתמים [ראו דניאל

¹⁴² אתר "מרקיע שחקים" sky-high.co.il

¹⁴³ עיתון "על המשמר", 21/5/1969. עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il

¹⁴⁴ אנציקלופדיה אוצר ישראל, ד', 241.

א' 3]. גלות ירושלים אשר בספרד, אשר גורשו משם, והם יצאו ראשונה לעיר גדולה של חכמים ושל סופרים פיס [פאס] יע"א [יכוננה עליון אמן] ... ראה ראיתי לכתוב מקצת משאלות, שנשאלו בבית מדרשו, המדרש הגדול 'בית יעקב', מדי שבת בשבתו ... קראתי אותם בשם 'הלכות קטנות', כשם כן הם, להיות [שכן] יצאו מקטן הערך כמוני". בהמשך, הציג תשובות לשאלות הלכתיות שנשאל, וכך בין היתר: "שאלה קמ"ח: יש מקומות שנותנין שכר לסופר, כך וכך לכל דף. אם מותר לעשות אותיות גדולות? תשובה: פשוט הוא ... כתיבה בינונית. אלא שהם עושין כרצונם, וגזל הוא בידם ... שאלה קפ"ה: אם יש לומר בארץ-ישראל 'והוליכנו קוממיות בארצנו', בבית [האות ב'], במקום 'לארצנו' כמופיע בברכת 'אהבה רבה'; שכן הם כבר בא"י]. תשובה: כך נוהגים לאומרה. ואם היו אומרים 'לארצנו', לא הפסידו ... שאלה צ"ז [חלק שני]: אם מותר ליקח תרופה מרה ביום התענית. תשובה: כיון דאוכל דבר מר, ושאינו מאכל בני-אדם, פטור ביום-הכפורים. אפשר ומותר משום רפואה ... מה שיהא מותר בשבת משום רפואה, גם ביום-הכפורים". בנו, ר' **משה חאגיז**, נולד בירושלים בשנת 1672, והתייתם מאביו בהיותו בן שנתיים. התחנך בישיבת סבו, ר' משה גלאנטי, "בית יעקב". לימים היה שד"ר, לא בשם קהילת ירושלים עירו, אלא בשם ישיבת סבו, ונודע כשגריר נמרץ למען ירושלים וארץ-ישראל. בשנים 1696 - 1705 גייס תרומות באיטליה, בשנת 1706 פעל בפראג, לייפציג, וערים נוספות. בשנים 1707 - 1713 פעל באמסטרדם, ושם נודע בהתנגדותו הנמרצת לתנועה השבתאית. בשנים 1714 - 1715 פעל בלונדון, ומשנת 1716 עבר לגרמניה, בה שהה 20 שנה בעיר אלטונא (ליד המבורג).¹⁴⁵ בשהותו בחו"ל, הביא לדפוס ספרים של אחרים, וכן מפרי-עטו: "לקט קמח", "שפת אמת", "אלה המצוות", "שבר פושעים" (נגד השבתאי חיון), "משנת חכמים", "פרשת אלה מסעי", ועוד. היה בקי בתורת-הקבלה (חתום על "ההסכמות" לספר "מפתח הזוהר" משנת 1710), אך יצא נגד ר' משה חיים לוצאטו, מחשש להתעוררות השבתאות (משיחי-שקר). בהיותו בן 66 שנים (בשנת 1738), חזר לארץ-ישראל דרך צידון, והתיישב בצפת. נראה שחי עד גיל תשעים, ונטמן בצפת.

סיפרו "שפת אמת" (אמסטרדם, 1706), הוא כתב-סניגוריה על ארץ-ישראל וההתיישבות בה. וכך כתב בין היתר (דף א' - ח'): "וזה לשון השאלה [שהפנו אליו]: 'איך מבין הוא כהיום, הנדר של קדושת ארץ הקדושה, ואם יש איזה שכר טוב לשכון בה ... שהן כל הארצות היא העיר הנזכרת ירושלים]. ושבאיזה מקום שנקרא את ה' יעננו, כמו שמאמת הפסוק [שמות כ' 20: 'בכל-המקום אשר אזכיר את-שמי, אבוא אליך וברכתיך'] ... עוד נאמר לי שהדרים שלה עוררין ציווי השם, אשר גזר היות אותה הארץ שוממה [אומר: אין ליישבה כי נגזר עליה להיות עזובה] .... תשובה [עונה ר' משה חאגיז] ... אז יאמרו בגויים 'על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת' [דברים כ"ט 23] ... וגודל תמיה זו, יביא אותם בהכרח לתשובה מספקת ... הן עוד היום בגלותינו, הארץ לוקה בעבור בניה שבחוצה לארץ [כלומר: אם הצדק עמד, מדוע אין גאולה? שהרי הארץ כבר שוממה] ...

ותאמר ציון: עזבני ה', וה' שכחני זה אלף ותרל"ט שנה, שהיא שכולה וגלמודה [זה משפט נבואי בדיעבד, כי תרל"ט בגימטריא זה 639 שנים. התכוון לאמר שחלפו 1639 שנים מחורבן בית-שני, עד זמנו בשנת 1706. אלא **ששנת התרל"ט בלוח העברי, היא שנת 1879**. ובשנה הזו אכן בא הקץ לעזובת הארץ, ונראו ניצני ההתיישבות בגיא-אוני היא ראש-פינה, ובפתח-תקוה] ... שאלתך אשר שאלת ... כי כל עיר ועיר, מדינה ומדינה אשר גרים בה, הן הנה כהיום אדמת קודש, כערי ישראל ויהודה ... כי זה נמשך להם [חושבים כך] לפי שרואים עצמן יושבים בהשקט ובביטחה, איש תחת גפנו ותאנתו ... לפיכך הם מבקשים ליתן טענת-פטור לעצמן ... לרבות פשט הלע"ז שמלעזים, [כגון]

¹⁴⁵ יערי, שלוחי, 363.

הפסוק שבא בשאלתך 'בכל מקום אשר אזכיר את שמי', כאילו היה כתיב 'בכל מקום אשר תזכיר את שמי' [כלומר: לא אתה תחליט היכן יוזכר שמו, אלא הוא] ... וכל אחד בעירו אומר, שלום יהיה לי, כי זו ירושלים בשבילי. כי אני שקט ושאנן ... מה לי עכשיו בצרת ירושלים ... אך בני גלות בבל היו אומרים 'בת בבל השדודה, אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו' [תהילים קל"ז]. כלומר: גולי-בבל לפחות הכירו בצרתם ושאפו לעלות לארץ-ישראל, ואילו אתם יושבים בגולה שאננים, ומבקשים לפטור עצמכם] ... לפי שהם [גולי בבל] היו יודעים ... כי מקור צינורי השפע ... לא היה ולא יהיה, אלא דווקא דרך ארץ-ישראל!"

בספרו "פרשת אלה מסעי" (אלטונא, 1733), חוה דעתו על אהבת-האחים בין עדות-ישראל, וכתב: "ואין חילוק בין אשכנזים לספרדיים ... כי אחינו בשרינו הוא, ואין הפרש בינו. ובכל צרתם – לנו צר ... ובכן, אנוכי לא ידעתי אם על אלה יתאפק [אם יסלח] ה', הוא ובית דינו ... מי ציוה ... לפרוץ פרץ ולהפריד אלוף בין שני אחים. כי כולנו בני איש אחד נחנו, ואל אחד בראנו ... כי בשלומם של האשכנזים – לנו שלום ... ואני תפילה לאל חיי, חפץ ה' בדינו יצליח, והוא יסור לב האבן מבשרינו, ורוח נכון יחדש בקרבנו. ויקרב אותנו אחד אל אחד ונהיה אחדים, כל בית-ישראל חברים, ולא נהיה עוד לשני גויים [יהודה וישראל]. כי אם גוי אחד, לעבדו שכם אחד" (עמ' י"ג).

רבקה חאגיז היתה הגזברית של אגודת הנשים "בית יעקב", שנוסדה בירושלים בשנת 1897. במודעה בעיתון "המליץ" מ- 17/10/1898, הכריזו נשות הועד על הקמת בית יתומות, שבו ילמדו קרוא וכתוב ומלאכת-כפיים.

• 20. משפחת פרץ

משפחת פרץ, ממגורשי ספרד, התיישבה במרוקו בשטח בלעדי משלה שקנתה ממלך מרוקו, באזור דאדס (Dades, מזרחית למראקש). בני המשפחה מיוחסים לפרץ בן יהודה (בראשית ל"ח 29), ולשבט יהודה שהוגלה מירושלים. באמצע המאה ה-16, יצאו שלושה רבנים עם משפחותיהם ממרוקו, אל ארץ-ישראל, אך לא הגיעו אליה: ר' **אהרון פרץ** (שהשתקע בתוניסיה, והיה רב העיר גרבה), ר' מסעוד אלפאסי, ור' שמעון לביא (שהשתקע בטריפולי, ולו מיוחס הפיוט הנודע "בר-יוחאי").¹⁴⁶

ר' **יהודה פרץ** נמצא חתום על תעודה מיום ח"י אייר שפ"ג, שנת 1623, מטעם חכמי ורבני ירושלים וצפת. הם קראו לאחדות בקהילה, ושלא "לעשות שום פירוד בקהילת הקודש". לצידו חתומים: משה בן שושן, יהודה פרץ, יצחק דנינו, ועוד.¹⁴⁷ ר' **משה פרץ**, יצא בשליחות קהילת חברון למרוקו בשנת 1650. נשמרו מכתבי שאלות ששלח לר' שמואל הצרפתי בפאס.¹⁴⁸ במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, נמצאו בארץ-ישראל עשר משפחות פרץ: שבע ילדות ירושלים, שתיים מתורכיה, ואחת מסלוניקי. כולן בירושלים. עוד יתומה, בת שמונה שנים מדמשק, המתגוררת בטבריה; ואלמנה בת מאה שנים (!), גויה פרץ, ילידת חברון המתגוררת שם.

¹⁴⁶ טולדנו, נר המערב, 69, 88. נאים, מלכי רבנו, כ'.

¹⁴⁷ גאון, יהודי המזרח, א', 110.

¹⁴⁸ יערי, שלוחי, 464.

• 21. משפחת דנינו

ר' שאול בן שלמה דאנינוש, נמנה על רבני פאס, בני הדור הראשון של מגורשי ספרד.¹⁴⁹ ר' יצחק דנינו, נמצא חתום על תעודה בירושלים, משנת 1623 (ראו מעלה, משפחת פרץ). ר' נחמיה דנינו, היה רבה של חברון, סביב שנת 1690. הוא נמצא בין החותמים על ההסכמה לספר "אבק סופרים", מאת ר' אברהם קונקי (אמשטרדם, 1704). וזו לשונה: "אבק סופרים" אשר בעינינו ראינו ובאזנינו שמענו שמועה זו, נאה יפה ... קהילות קדושות אשר בכל גלילות פולין ואשכנז ... נדיבי-עמים נאספו והעניקוהו מגרני צדקתם הרצויה, עולת תמיד ... נאום החותמים, פה קרית-ארבע, היא עיר-הקודש חברון תוב"בא. בסדר ושנת 'מאהבת ה' את"כס' [שנת תס"א 1701] לפ"ק, ברוב עוז ושלום: נחמיה דנינו, ניסים רוזיליו, אברהם זאבי".

משפחת דנינו נמנית על המשפחות המייסדות, שחידשו את הישוב העברי ביפו,¹⁵⁰ באמצע המאה ה-19. דוד דנינו, נמנה על מחדשי הישוב העברי בשכם, בסוף המאה ה-19. ב-25/5/1909, פרסם עיתון "הצבי", מכתב שנשלח למערכת מאת מ.א.דאנינו. הוא סיפר שבהיותו ברחוב יפו (בירושלים), ראה שוטר (תורכי) מכה סבל יהודי. הוא העז לשאול - על מה מכים את המיסכן? - ונענה במכות ובמעצר עד הלילה ... זה אירוע פשוט לכאורה, אך נוגע ללב, ומזכיר את סיפורו של משה (שמות ב').

בתמונה, בית-העלמין העתיק ביפו: "מ"ק [מקום קבורת] הזקני[ה] א' מרים די דנינו. נלב"ע ר"ח [ראש-חודש] אב, שנת התרנ"ב [1892]. ת.נ.צ.ב.ה". צילום המחבר, 24.8.2011.

• 22. משפחת אתאזי

בסעיף 1 מעלה, הזכרנו את אהרון בן משעאל היהודי, מהכפר תאזה במרוקו. כזכור, הוא נשדד ע"י ראשד, שהיה אח"כ סולטאן מרוקו (שנת 1680 לערך). ר' מסעוד אתאזי, מהעיר סאלי במרוקו, נמצא חתום על אגרת משנת 1689. ר' מאיר אתאזי, מאותה העיר, נמצא חתום על פסק-דין משנת 1773.¹⁵¹ ר' עזר אתאזי, יצא בשליחות קהילת ירושלים אל קרפינטראץ (Carpentras) בדרום צרפת, סמוך לשנת 1680.¹⁵²

¹⁴⁹ טולדנו, נר המערב, 81.

¹⁵⁰ גאון, יהודי המזרח, א', 231.

¹⁵¹ טולדנו, נר המערב, 117. נאים, מלכי רבנן, פ"א.

¹⁵² יערי, שלוחי, 294.

• 23. משפחת רוזיליו

ר' ניסים רוזיליו יצא בשנת 1692, בשליחות קהילת חברון וירושלים - לסוריה, יון, תורכיה ופרס. חזר לחברון בשנת 1697, ויצא שוב בשנת 1706 לגליפולי (תורכיה). נפטר בסקופיה שבמקדוניה.¹⁵³ הוא נמצא בין החותמים על ההסכמה לספר "אבק סופרים", משנת 1701, שהזכרתי מעלה (משפחת דנינו).

במיפקדי מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים את עלי רוזיליו, אלמנת משה, שעלתה לירושלים ממראקש בשנת 1851. היא בת 60, ועיסוקה מרדדת-קמח. עוד שתי משפחות בירושלים, שעלו ממראקש, נושאות את השם "רוזייו"; ומשפחה נוספת מ"מערב", נושאת את השם "רוזיל". ונראה שכולם וריאציות של "רוזיליו". באלבום המשפחות של מייסדי ראשון-לציון (באתר gen-mus.co.il) המתייחס לשנים 1882 - 1922, נמצא רוזיליו אברהם. רעייתו רבקה אלקיים (ילידת שנת 1912), וילדיהם: מרגלית, יוסף, אהרון ומאיר.

אברהם רוזיליו, עלה ארצה ממוגדור בשנת 1932, עם שתי בנותיו, והותיר במרוקו נכסים. הוא נפטר בירושלים בשנת 1936, ונכדו שנולד באותה שנה - הסופר הידוע אברהם ב. יהושע - נקרא על שמו. לימים סיפר: "הרבה פעמים, אני מתקשה לשחזר את הניצוץ הראשון שהצית סיפור או רומן. אבל את הניצוץ לכתיבת 'מסע אל תום האלף', אני יכול לזהות, דווקא משום שניצת בביורגריה שלי ... סבי מצד אמי, אברהם רוזיליו, סוחר עשיר מהעיר מוגדור אשר במרוקו; עשה מעשה ציוני יוצא דופן, עוד בתחילת שנות השלושים של המאה העשרים. בלי פרעות, בלי אנטישמיות פעילה, בלי אידיאולוגיה ציונית ... עשה עליה פרטית ואישית לירושלים, ועמו שתי בנותיו הצעירות, אימי ודודתי. ארבע שנים לאחר עלייתו לארץ, ב-1936, הוא נפטר. אני שנולדתי באותה שנה, קרוי על שמו ... כנער צעיר [ב-1950] הוזמנתי עם אימי, אחותי ודודתי, לביקור קיץ של חודשיים במרוקו הקולוניאלית. מירושלים המחולקת והמצולקת לאחר מלחמת-השחרור, ירושלים האפורה של ימי הצנע הקשים, נקלעתי ... למשך קיץ אחד, לעיר ספנים ודייגים ערבית [מוגדור] ... כאורח משפחת אמי הענפה ועתירת נכסים ... בתום הקיץ שבנו באוניה לישראל, והקיץ המרוקאי הקצר הזה, שנטמע ונשכח עד מהרה בהווה הישראלית הסוערת, השאיר כנראה איזה משקע עמוק בלב".¹⁵⁴

¹⁵³ יערי, שלוחי, 483.

¹⁵⁴ אתר האופרה הישראלית ת"א-יפו מפגש עם א.ב. יהושע www.israel-opera.co.il/?CategoryID=170&ArticleID=1072

• 24. מנחת אבות

בסעיף 11 מעלה, הזכרתי את ר' [יוסף בן-טבול](#) "המערבי", שנמנה על רבני צפת בשנת 1601. חוקר הקבלה גרשום שלום, כתב אודותיו: "אין ספק שאחרי ויטאל [חיים], הוא-הוא התלמיד החשוב ביותר של האר"י". בסעיף 6 מעלה, אודות משפחת בן-אליד, הזכרתי את חמשת בני-ישראל ממרוקו, שביקשו לעלות ארצה במאה ה-15. ביניהם היה ר' שמואל בן אביטבול. ר' [לוי אבוטבול](#), עלה ארצה מהכפר דמנאת (מזרחית למראקש), ובחודש אלול שנת תס"ז 1707, יצא למרוקו בשליחות קהילת חברון (שד"ר). כמאה שנים מאוחר יותר, בשנת 1804, יצא ר' [משה אבוטבול](#) בשליחות קהילת צפת, לצפון-אפריקה.¹⁵⁵

ר' [יחיא אביטבול](#) נולד במרוקו בעיר דאדס, והתיישב בצפת במחצית הראשונה של המאה ה-19. ספרו "יקובל האמת", הודפס בצוואתו של הגביר נסים שמאמא משנת 1869, הודפס בליוורנו בשנת 1879, וכך כתב בפתיחה: "וכשאני לעצמי ... ידעתי מיעוט ערכי ... אמרתי, הנה באתי לחוות דעתי הקצרה, כמתלמד לפני גאוני-עולם ... ואם יעלו לרצון דברי אלה לפני כבוד תורתם, מה טוב ומה נעים. ואם לא, הנה כוונתי רצויה לשמים, ועיני לשמיא נטלית, ינחנו במעגלי צדק ... ולא אטה ימין ושמאל ממסלותיה, ואל תצל מפי דבר אמת, כי אתה ה' אלהים אמת". בספר "תעלומות לב" מאת ר' אליהו חזן (ליוורנו, 1879), מובאת תשובתו בעניין שטרות: "דכיון [כיון] שהגיע השטר [חווה] ליד הלוקח, או ליד המקבל, אינם יכולים לחזור בהם – לא המוכר ולא הלוקח, ולא הנותן ולא המקבל ... דאפילו לשון 'מכרתי' או 'נתתי' [אמירה בלבד] הוי שטר קניה" (חושן משפט, ט"ו). ובסוף דבריו חתם: "צעיר המשתלח בשליחותיהו דרבנן [שד"ר], קשישי צפת ... יחייא אביטבול". ואכן ידוע שהיה שליח לטריפולי.¹⁵⁶ שמו הוזכר באגרת ששלח ר' שלמה אבוטבול מהעיר צפרו, לרבני דאדס בשנת 1792 (טרם עלייתו ארצה).¹⁵⁷

במפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בצפת את חכם [יצחק טבול](#), שעלה ארצה מטיטואן (מרוקו) בשנת 1795. עיסוקו "סופר בבית המטבחים", רעייתו אמון, והוא בן 69 (מכאן, שעלה ארצה עם משפחתו, בהיותו בן 9 שנים). במפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים בצידון את חכם [יצחק אבוטבול](#), שנולד בצפת. הוא עלה ארצה בשנת 1833, נשוי ואב ליעקב, ועיסוקו משא-ומתן (מתווך?). במפקד משנת 1855, מוצאים שתי משפחות אבוטבול מווהראן (בטבריה), יתום אחד ממשפחת בוטבול מצפת (בצפת), שלוש משפחות אטבול מאלג'יריה (בצפת), משפחה אחת אביטבול מ"מערב" (בירושלים), ומשפחה אחת אטבול ממקנאס (בירושלים). מתוך כך, מתגלות הוארציות לשם זה, כולל בן-טבול (מחברת האר"י) הנ"ל.

ר' [יעקב אבוטבול](#) נולד בשנת 1810 ברבאט שבמרוקו, ועלה לארץ-ישראל עם משפחתו. עסק ביפו במסחר טקסטיל וביצוא פרי-הדר, והיה מראשוני הבונים מחוץ לחומות.¹⁵⁸ נפטר בשנת תר"מ 1880. כיום, סימטה ביפו קרויה על שמו; וביתו הידוע בשם "חאן אבוטבול", ניצב ברחוב יפת מס' 16 (גם בחיפה נודע, בראשית המאה ה-20, "בית אבוטבול" ברחוב השומר). בניו הם אברהם ושלמה. [אברהם אבוטבול](#) המשיך את דרכו של אביו במסחר. בנו, [דוד אבוטבול](#) יליד שנת 1861, היה פעיל בעסקים ובציבור. בין היתר היה חבר ב"עזרת-ישראל", שיזמה את הקמת שכונת "נוה צדק", ויסד את "בית-כנסת אבוטבול", שהתקיים עד שנת 1914.

¹⁵⁵ יערי, שלוחי, 487, 669.

¹⁵⁶ יערי, שלוחי, 678.

¹⁵⁷ שריד ופליט, 30.

¹⁵⁸ מדרוך הרחובות של תל-אביב, באתר tel-aviv.gov.il

אביו נפטר בשנת תרנ"ג 1893, ונטמן בירושלים. הוא נפטר בתל-אביב בח"י סיון תרפ"ד, 1924. [משה אבוטבול](#) (1863 - 1908) בנו של שלמה, היה חבר ועד העיר יפו. בעיתון "השקפה" מיום 25/1/1907, נמסר שלאחר דיונים וויכוחים שהתקיימו בעברית בלבד (!), נבחרו 11 נציגים לוועד, ביניהם האדון אבוטבול. בשנת 2001 זכה [שלמה אבוטבול](#), מצאצאי אותו שלמה, בפרס יקיר העיר תל-אביב.¹⁵⁹ בתמונה: חלק מחאן אבוטבול, ברחוב יפת 16 ביפו. צילום הממחבר, 25.8.2011.

[מכלוף אבוטבול](#) הוזכר בעיתון "הצבי" מיום 27/9/1895, כאחד מנכבדי העדה בצפת, שנכחו בטכס הבחינות לתלמידי ביה"ס לנערים. בעיתון "השקפה" מיום 18/10/1904, הוזכרה התלמידה החדשה בבית-הספר לבנות ביפו, [מסעודה אבוטבול](#). נמסר שם, שהמנהל קרישבסקי רשם את שמות התלמידות, וכשהגיע לשם אבוטבול מסעודה, אמר שישנה אח"כ את שמה לעברית (הוא-עצמו שינה אח"כ את שמו למרדכי אזרחי). משפחת [אבוטבול](#) נמנית על המשפחות המייסדות ממרוקו, שחידשו את הישוב העברי בחיפה, משנת 1870 לערך; וכן על אלו שחידשו את הישוב העברי ביפו, באמצע המאה ה' 19.¹⁶⁰ טוראי [יעקב אבוטבול](#) (יליד חיפה, 1927), ורב"ט [חיים אבוטבול](#) (יליד יפו, 1926), הם חללי מלחמת-השחרור;¹⁶¹ ונראה שהם צאצאי המשפחות הנ"ל, מחיפה ומיפו.

בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "מ"ק [מקום קבורת] האשה העלובה, בת רבנים. אשת ... מ' [מרת] [ריינא אביטבול](#) ... בי"ד לחודש אב ש' [שנת] תרכ"ה [1865]. ת.נ.צ.ב.ה." צילום המחבר, 24.8.2011.

¹⁵⁹ מדרוך רחובות תל-אביב, באתר tel-aviv.gov.il

¹⁶⁰ גאון, יהודי, א', 223, 231.

¹⁶¹ אתר "יזכור", Izkor.gov.il

בתמונה, מצבה עם כיתוב מצמרר בבית-העלמין העתיק ביפו: "זכרך תאוות נפש, בכתם סליה [?]. שד [שוד] ושבר באו למאירת עיניים. דרכי שאול הלכת ולא תשובי נצח. יומם ולילה נבכה על שוד ורצח. אויה יונת אלם, למי עזבת גוזליך. בניך ובנותיך ואלוף נעוריך. יומם יהמו כיונים, ולילה מר יצרחו. טף ועולל נשאו קול, גזר נזר ויקר. במקום אפריון, מספד ומחגרת שק. ועל [רזה די אביטבול](#), תחת בשם ... לעדן מנוחתה. י"ג טבת התרס"א [1901], לפ"ק. ת.נ.צ.ב.ה". צילום המחבר, 24.8.2011.

• 25. משפחת אביטבול

בפתיחת הספר "נר המערב" מאת יעקב משה טולידאנו, כתב אבי המחבר שמשפחתם גלתה מהעיר טולידא בספרד, ארבעה-עשר דורות קודם זמנו. הספר יצא לאור בשנת תרע"א 1911, ואם נניח שדור הוא כ 30 שנים, אכן נגיע לשנת 1492. זהו ספר-יסוד בחקר תולדות בני-ישראל במרוקו, ומפתיע שהמחבר המוכשר, כתבו בהיותו בן שלושים ואחת בלבד. בסעיף 1 מעלה, הזכרתי את נכבדי משפחת טולידנו במרוקו, בינהם יוסף בן דניאל טולידנו, שהיה שליח המלך להולנד, בשנת 1682. ר' משה ישראל, שליח ירושלים לצפון-אפריקה, דיווח באגרת משנת 1712, על פטירתו בירושלים של ר' [ברוך טולידנו](#), אשר עלה לארץ-ישראל ממקנאס. ר' [שלמה טולידנו](#) נולד במקנאס בשנת 1835, ועלה לטבריה בשנת 1858. היה חבר בית-הדין בטבריה, ובשנת 1876 יצא בשליחות קהילה זו למרוקו.¹⁶² נפטר בעת שליחותו במרוקו, בכפר תאזה, בחודש אלול שנת תרל"ז 1877. ר' [יהודה טולידנו](#) ואחיו ר' [שלמה טולידנו](#), עלו ממקנאס לטבריה בשנת 1862. ר' יהודה היה בן עשרים בבואו לטבריה, ומשנת 1904 ועד פטירתו, היה רב העדה הספרדית בעיר. נפטר בכ"ה אב תרפ"ד 25/8/1924, בן 77 שנים. רעייתו מרים, וילדיו הם: יעקב משה, ברוך, מאיר, ניסים. הוא נמצא בין החותמים על מספר מכתבים, שנשלחו מטעם ראשי העדה בטבריה למערכות העיתונים. אחד מהם, התפרסם בעיתון "חבצלת" ביום 3/6/1898, ובו הפצירו במו"ל שלא ישתמע מפרסומיו חלילה, שיש פלגנות בעדת הספרדים בטבריה (עוד חתומים: יוסף גיגי, דוד אסודרי, אלעזר בהלול). ר' [יעקב משה טולידנו](#) (בנו של יהודה), נולד בטבריה ב"א אלול תרל"ט (9/9/1878), ולמד בישיבת ר' יהודה עבו בטבריה, שאביו ניהלה. בן שבע-עשרה הוסמך לרבנות, וכבר בראשית שנות העשרים לחיו, יסד בטבריה "בית מקרא לעם" להפצת עיתונות עברית, הקשובה להשכלה ולאירועי העולם.¹⁶³ בשנת תרס"ג 1903, התיישב בפקיעין, בשל מחלת הכולירע בטבריה, ושם דאג לשיקום בית-הכנסת העתיק וליסוד בית-ספר עברי ליהודים (שלמדו עד אז בבי"ס נוצרי!), בתמיכת תנועת "חובבי ציון".

¹⁶² יערי, שלוחי, 423, 657.

¹⁶³ לפי יהודי המזרח, ב', 268, וכן תדהר, כרך 3 ע' 1322, נולד בשנת תר"מ. אבל בהקדמה לספרו "יום הגדול", העיד שנולד בשנת תרל"ט.

ר' יעקב משה טולידנו, בשנת 1960. באדיבות

gpophoto.gov.il "אוסף התצלומים הלאומי"

כאשר עלתה על הפרק "הצעת אוגנדה" (באוגוסט 1903), פנה בכתב לתיאודור הרצל, והציע כ"מקלט-לילה" (ארעי) דווקא את מרוקו(!). בשנת 1909 יזם את הקמת גן-הילדים הראשון בטבריה, בתמיכת חברת "עזרה" מגרמניה. בשנים 1909 - 1912, התישב שוב בפקיעין (שוב בגלל הכולירע), ובעת ההיא הוציא לאור את ספרו הנודע "נר המערב". בזמן מלחמה"ע הראשונה, בשנת 1915, הוגלה מהארץ לקורסיקה בשל נתינותו הצרפתית. כיוסף הצדיק, שעשה חיל בכל מקום שאליו נקלע, כך גם הוא: בקורסיקה היה ראש ועד הגולים, ובתום הגלות כעבור 5 שנים, דאג להחזיר את כל הגולים ארצה, באמצעות אוניה שסיפקה חברת כ"ח. עוד לפני מלחמה"ע, בשנת 1913, היה חבר ב"ועד המימוני" (ע"ש הרמב"ם), שפעל להקמת השכונה הראשונה מחוץ לחומות טבריה – היא שכונת מימוניה.

עם חזרתו מקורסיקה, בשנת 1920, החלה השכונה להבנות. הוא השתדל רבות לפיתוחה, ועמד בקשר עם ארתור רופין, קק"ל, קרן "מזכרת משה" ויק"א. כמו"כ רתם את העשיר איגנציו בויר, לבנות מצבה מפוארת על קבר הרמב"ם. בשנת 1921, היה נציג טבריה בוועידת היסוד של הרבנות הראשית לישראל, בירושלים. היה חבר ועד העיר טבריה, ונציג תנועת "המזרחי". בשנת 1926 יצא למרוקו, והיה חבר בבית-הדין הרבני בטאנג'יר. שם ניהל את בית-המדרש לרבנים, הפיץ את העברית והטיף לחיבת-ציון, במשך ארבע שנים. בשנת 1929 עבר לקהיר במצרים, שם התמנה לסגן ראש ביה"ד הרבני לערעורים, ואח"כ התמנה למ"מ הרב הראשי באלכסנדריה. בשנת 1942 התמנה לרב הראשי הספרדי לת"א-יפו. במסגרת תפקידו, יסד בית-דין מיוחד שנועד לתת מענה לשאלת העגונות, שהתעצמה בתקופת השואה (את משנתו בעניין זה כתב בספר "בת עמי", ת"א 1946).

היה חבר בכנסת ישראל וכהן כשר הדתות, מיום 3/12/1958 ועד פטירתו בכ"ד תשרי תשכ"א, 15/10/1960. נפטר מיד לאחר שמחת-תורה, ביום שבת בשעה 8 בבוקר, בדירתו במלון "המלכים" בירושלים. למחרת, יום ראשון, קיימה הממשלה ישיבת-אבל מיוחדת, ותחנת הרדיו "קול ישראל" נמנעה משידור "תוכניות קלות". ביום שני, ראש-הממשלה דוד בן גוריון, שדחף למינויו לשר-הדתות, ספד לו בירושלים. הוא תאר אותו כאיש סובלני, אוהב הבריות, מתנגד לאפליה, מתון, ופעיל – על אף גילו. הוא אף התקנא בהיותו יליד הארץ, וסיכם: "ולא הכרתי ברבנים, אנשים מלאים יותר אהבת-ישראל מהרב טולידאנו שהלך מאתנו" ("דבר", 17/10/1960). עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il. טולידאנו כתב מאמרים בעיתוני-הארץ וחו"ל, וחתם בכינוי "טבריימו"ן ו"המביט". השתתף בכתובת ערכים באנציקלופדיה "אוצר ישראל", בספרי לונץ וגרייבסקי, ועוד. זכה בפרס מוסד הרב קוק לספרות תורנית, לשנת 1955, והוציא לאור ספרים פרי-עטו ושל אחרים: "אפריון" (ירושלים, 1905), "נר המערב" (ירושלים, 1911), "יום הגדול" (קהיר, 1931), "שריד ופליט"

(ת"א, 1946), "אוצר גזים", "טבריה וסביבותיה", ועוד. רעייתו מסעודה שלוש, וילדיהם: אבנר, גימילה (אשת שמעון דהאן, ראש עיריית טבריה עד שנת 1950), אליהו, עליזה, יצחק ויהודית. ביולי 1960 התעוררה סערה ציבורית, כאשר נישא בשנית (לאחר פטירת רעייתו) לבחורה צעירה מאוד, בהיותו ישיש. רחוב בשכונת בבלי בתל-אביב, נושא היום את שמו. [ברוך טולידנו](#) (בנו של יהודה) נולד בפקיעין בכ"ב אלול תרמ"ג, 24/9/1883, ולמד בישיבת ר' יהודה עבו בטבריה, שאביו ניהלה. לפני מלחמה הראשונה, שימש מורה בפקיעין מטעם תנועת "חובבי-ציון". בזמן המלחמה עזב לסוריה, בשל נתינותו הצרפתית, ולאחריה שב לטבריה, והיה מזכיר העדה הספרדית. פרסם מאמרים בעיתון "המליץ". באחד מהם מ- 14/12/1902, דן בשאלת מיקומה הגיאוגרפי של "תל מעון", מערבית לטבריה. בנו הוא [שמואל טולידנו](#). נולד בטבריה ביום 16/1/1921, ולמד בקולג' הסקוטי בצפת. התגייס ל"הגנה" והיה קצין ש"י (שירות ידיעות, מודיעין) משנת 1949. סיים שירותו הצבאי בשנת 1952, בדרגת רב-סרן. בשנת 1953 הצטרף ל"מוסד" המרכזי למודיעין וביטחון, והתקדם בשרשרת הפיקוד, עד לתפקיד סגן ראש "המוסד". פרש בשנת 1965, והתמנה ליועץ ראש-הממשלה לוי אשכול, לענייני ערבים. בשנת 1977 נבחר לכנסת ישראל, מטעם מפלגת ד"ש.¹⁶⁴ כהן כיו"ר הועדה לענייני ביקורת המדינה, והיה חבר בועדת החוץ והביטחון, ובוועדת הכנסת (עד שנת 1981). כיום מתגורר בשכונת רחביה בירושלים.

[ניסים טולידנו](#) (בנו של יהודה), נולד בטבריה בשנת תרמ"ט 1889. נמנה על רבני העדה בטבריה, והיה מזכיר החברה-קדישא. מראשוני השכונה הטבריינית קרית-שמואל, וחבר ועד השכונה. עסק גם במסחר, והיה פעיל ציבורית בועד העיר, ובחברת "עוזר דלים". נפטר בגיל 37 שנים בלבד. בתמונה משמאל, מצבתו בבית-העלמין העתיק בטבריה: "אבן מקיר תזעק" [חבקוק ב' 11]. וי על האי שופרא דבלי בארעא [אוי על המשופר הזה, שבלה על הארץ]. העלוב הנפטר במבחר ימיו, החכם המתעסק בצרכי ציבור, בנשיק [בנם של קדושים], כה"ר [כבוד הרב] נסים טולידנו ז"ל, בשנת השלושים ושבע לימי חייו. יום י"ב שבט, התרפ"ז [1927]. תנצב"ה". צילום המחבר, 18.9.2011.

[מאיר טולידנו](#) (בנו של יהודה), נולד בטבריה בשנת תרנ"ט 1898. בן תשע-עשרה יצא ללימודים בפריז, וכששב ארצה התמנה לגיזבר בעיריית-טבריה. אח"כ למד משפטים והוסמך לעריכת-דין. במאורעות תרפ"ט 1929 התגורר בצפת, ושם פגעו בו הפורעים, ורצחו אותו בכ"ג אב תרפ"ט 29/8/1929. בידעה בעיתון "דבר" מיום 30/10/1929, נמסר שארבעה ערבים, הנאשמים ברצח עו"ד מאיר טולידנו ובפציעת רעייתו מזל ואחיה, הובאו למשפט בחיפה. מזל סיפרה על כ 30 פורעים, שהסתערו עליהם בצעקות כי יהרגו אותם, ואח"כ מצאה את בעלה שותת דם.

¹⁶⁴ אתר הכנסת kneset.gov.il

יעקב טולידנו (לא קשור ישירות למשפחה הנ"ל), דיווח בכתבה שפרסם בעיתון "הצפירה", ביום 21/12/1892, על יסודה של שכונת הדר-הכרמל בחיפה. וכך כתב: "חיפה, י"ב כסלו [1892] ... זה ה' שנים [לפני 5 שנים, בשנת 1887] נתיסדה פה חברה קטנה בת עשרים משפחות, ונשתתפו בפרוטותיהם וקנו חבל אדמה על הר-הכרמל, במרחק י' דקים [10 דקות הליכה] מן העיר [התחתית]. ומידתה כשנים וששים אלף אמה מרובעת [בערך 180 מ' X 180 מ'], ויקראו שם החברה 'הדר הכרמל'. ובדעתם היה לבנות להם בתים למשכנותם, ולצאת מהגיטו של העיר [העתיקה] ... העביר יעבירו לשמם האדמה במלכות, בנימוס בקושאן טאבו, אשר כתוב ע"ש גבאי החברה הנ"ל, והם: האדון שמואל כלפון והאדון יצחק הכהן ארזי ... שמועה נתפשטה בעירנו, כי בקרוב יסולו מסילת הברזל [רכבת] מעירנו, עד חרן למבוא דמשק [המסילה נחנכה בשנת 1905] ... [מאת] יעקב טולידנו" (עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il). הערבים קראו לשכונה "ארד אל יהוד" (אדמת היהודים), והיא נמצאת באזור רחוב יהודה הלוי בימינו, מתחת לרחוב אבן גבירול.

תצפית מרח' אבן-גבירול, אל בתים עתיקים ברח' יהודה הלוי בחיפה. ברקע – הנמל.

צילום המחבר, 30.12.2010

במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים בירושלים את **לונא טולידאנו**, אלמנת יצחק. עיסוקה "כוחלת" והיא בת חמישים. במיפקד שנת 1855, מוצאים אותה שוב בירושלים. עיסוקה "מכחלת עיניים" (קוסמטיקאית של ימינו), והיא עדיין בת חמישים ☺ ...

• 26. מלפחת בן-טטר

רחוב "אור החיים" בעיר העתיקה בירושלים.

צילום המחבר, 3.3.2011

ר' **חיים בן-עטר** נולד בעיר סאלי שבמרוקו, בשנת 1696. בילדותו למד מפי סבו חיים, ב"בית-הכנסת בני-עטר" בסאלי. היה דרשן, סגפן (צם מפעם לפעם), כותב קמעות, ומצוי בקבלה ובפילוסופיה כללית. בהקדמה לספר "מזמור לדוד" יש ביקורת כלפיו, מאת ר' חיים פינטו: "וימחול לנו כבודו ... לומר 'קבלו דעתי כי תורה היא' וכו', וכתר תורה מונח [בעוד הזכות לפרש נתונה] לכל חכם בר-ישראל".¹⁶⁵ חמו, הנגיד משה בן-עטר, היה בעל הון שנקלע לחובות. כשנפטר בשנת 1728, פנו הנושים אל היורשים, ביניהם ר' חיים בן-עטר, והגיעו הדברים לידי כך שאיבד את רכושו ואף נאסר. כאשר המקום לא האיר לו פנים, ובליבו בערה האש לקירוב הגאולה, הוא עזב את מרוקו, והגיע בשנת 1739 לליוורנו. באיטליה צבר חוג אוהדים, הגה הקמת בית-מדרש בשם "כנסת ישראל" בירושלים, וגייס לצורך כך נדבנים. במכתב

במכתב משנת 1741, לרב קהילת כסאלי באיטליה, סיפר על חזונו: "עתה אזרתי עור במותני, ונתעוררתי ואמרתי: עת לעשות לה' ... ירושלים הקדושה והעליונה, עיר היונה ... עלה נעלה את פני ה'".¹⁶⁶ תוכניתו יצאה לפועל, ובראש השנה (תשרי) שנת תק"ב (ספטמבר 1741), הגיע בראש חבורה של כ 30 נפש לחוף עכו (כוונתו היתה להגיע לחוף יפו ומשם להגיע לירושלים, אך רב-החובל שגה בנתיב, וממילא היתה מגיפה ביפו). יש לנו מידע מפורט על שהייתו בארץ-ישראל, הודות לאגרות שנשתמרו ממנו, מר' חיים אבולעאפיה, ומתלמידיו בחבורה, כגון ר' אברהם סגויניטי.¹⁶⁷ את יום-הכפורים (19/9/1741) חגגו במערת אליהו הנביא שליד כפר-חיפה, ולנו במערה בערב ובמוצאי-החג. את חג הסוכות הם חגגו בעכו. את חג הפורים (20/3/1742) חגגו בצפת, בבית המדרש ע"ש ר' יוסף קארו, ואח"כ בקבר ר' שמעון בר-יוחאי. "ולמדנו שם בחשק גדול ובאהבה גדולה ספר הזוהר ... ולא ישננו כי אם ב' שעות [שעתיים], ושבתנו ללמוד", כתב תלמידו.¹⁶⁸

בסוף חודש אדר (28/3/1742), יצא ר' בן-עטר לטבריה, כדי לפגוש את ר' חיים אבולעאפיה, שהתיישב שם עם חבורה משלו, בשנת 1740 (הגיע מאיזמיר שבתורכיה, אך נולד בחברון). ר' אבולעאפיה ניסה לשכנעו לשנות את מיקום בית-המדרש מירושלים, לטבריה, אך ר' בן-עטר טען שהוסכם עם הנדבנים מאיטליה להתיישב בירושלים. ר' אבולעאפיה פנה בכתב לשולחיו של ר' בן-עטר באיטליה, והסביר להם שטבריה היא "טבור העולם". שיש בה ביטחון ופרנסה, מה שאין כן

¹⁶⁵ ר' דוד בן יעקב פארדו, ליוורנו, 1818. וכן טולדנו, נר המערב, 155.¹⁶⁶ פ. גרייבסר, מגנזי ירושלים, חוברת כ"ה (1932).¹⁶⁷ אברהם יערי, אגרות ארץ-ישראל, 250 – 269.¹⁶⁸ "ספר עץ החיים" (1933), אגרת ג'.

בצפת ובירושלים. ר' בן-עטר, מצידו, פנה בכתב לשולחיו באיטליה, והנחה אותם לשלוח אליו שתי תשובות עבור ר' אבולעאפיה. הכתיב להם ממש - אחת חיובית ואחת שלילית. הוא כתב שיתיישב בירושלים שנה אחת, ולאחריה יחליט בין ירושלים לטבריה: "ואני [ר' בן-עטר] אשלח לו [לר' אבולעאפיה] אחת [תשובה] מתאימה, בהגיע אליו הב' תשובות ליד. כפי מה שיראה בעיני לתיקון המדרש אתנהג, ואשלח לו אחת משתיים". עם תום המגיפה, בחודש אב תק"ב, עולה החבורה לירושלים. הם יצאו בסירות מעכו ליפו בקבוצות-קבוצות, "משום עין-הרע בר מינן", כדברי ר' בן-עטר, והגיעו לירושלים בט"ו אלול תק"ב (14/9/1742). בא' חשוון (29/10/1742) חנכו את בית-המדרש "כנסת-ישראל", ובו חגגו את יום-הכפורים ואת חג-הסוכות של השנה ההיא. כיום נמצא הבית ברחוב "אור-החיים" בעיר העתיקה (ראו תמונה מעלה), במבנה "מוזיאון חצר הישוב הישן". הידוע שבבוגרי בית-המדרש הזה הוא החיד"א (אזולאי), שהוזכר מעלה. מעניין לציין שתי גוזמאות משעשעות מהאגרות הנ"ל. האחת, תאורו של ר' אברהם סגויניטי את הר הכרמל: "הר נפלא גדול וגבוה מאד מאד, וראשו מגיע השמימה" ... והשניה, תאורו של ר' בן-עטר: "ונשתטחתי על קברות צדיקים [באזור צפת בלבד] דרך ג' ימים וג' לילות, עד שנשתטחתי על כל הצדיקים שיש בכל ארץ-ישראל כמעט" ... סיפרו של ר' בן-עטר "אור החיים", שנדפס באותה שנה, התחבב דווקא על תנועת החסידות במזרח אירופה, עד כדי כך שהבעש"ט (ר' ישראל בן-אליעזר) אמר: "בכל היכל שאני עולה, אינני מוצא אותו עוד, שכבר עלה להיכל שלמעלה מזה ... שהוא קל ברגליו" ("ליקוטי סיפורים", 18). פחות משנה מעת בואו לירושלים, נפטר ר' חיים בן-עטר, בט"ו תמוז התק"ג 1743, והוא בן ארבעים ושבע. מספרים שבעת פטירתו, אמר הבעש"ט: "כבה נר המערבי". הוא נטמן בהר-הזיתים בירושלים, כשלצידו טמונות שתי רעיותיו: פצויניא (ביתו של משה, שהוריש לו הון וגם צרות), ש"היתה מתעטפת בטלית ולובשת תפילין"¹⁶⁹, ואסתר בת ר' מאיר כפאס.

"מוציא לאור כל תעלומה, הוא זיוה הוא הדרה ... הרב המופלא ... המקובל האלוקי, חסידא קדישא כמוהר"ר חיים בן עטר ז"ל. נתבקש בישיבה של מעלה, יום ט"ו לח' תמוז ש' התק"ג [1743] להנות מזיו השכינה. הוא המחבר ספר חפץ ה' וספרי תאר, וספר אור-החיים וס' ראשון לציון".

ציון ר' חיים בן-עטר זצ"ל בהר-הזיתים בירושלים. צילום המחבר, 3.3.2011

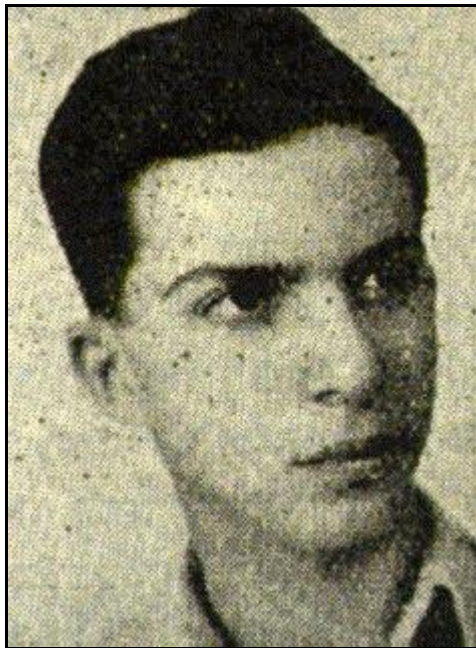
¹⁶⁹ ר' אברהם הלוי בן-סוסאן, מעשה הצדיקים, דף א'.

בהקדמה לסיפרו "אור החיים", כתב: "וקראתי שם החיבור 'ספר אור החיים', כי התורה אור, דכתיב 'כי נר מצוה ותורה אור' [משלי ו' 23] ... שם זה מיוחס לבורא עולם שנקרא חיים, דכתיב וימלך חיים' [משלי טז 15], ולתורה שנקראת חיים, דכתיב 'תורת חכם מקור חיים' [משלי יג 14]. ולצדיקים הנקראים חיים, דכתיב 'ואתם הדבקים וגו'', 'חיים כולם' [דברים ד 4] ... ותשלם מלאכת שמים זו בחודש אב הרחמן, ביום טוב שקבעו ישראל, יום גמר מלאכת עצי-המערכה [זה ט"ו באב, לפי מסכת תענית דף ל"א: 'רבי אליעזר הגדול אומר, מחמישה-עשר באב ואילך, תשש כוחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה'] ... שנת אש"ר [אשר בגימטריא 'תקא' היא 1741] ... בציון [ארץ-ישראל], אשר אנוכי עולה שמה". בהמשך, בפירוש לשמות ג' 10, כתב: "לכה ואשלח וגו'. טעם שהוצרך לומר 'ואשלח' ללא צורך, כי מן הסתם, כשיאמר לו 'לכה' ודאי כי הוא המשלחו [כלומר: אם אמר 'לכה' מדוע הוסיף 'ואשלח']? ... אם אתה חפץ במיצוה זו ללכת, אז אני אשלם חפצך ואשלחך. ומוזה אתה למד, שאם הוא ימאן מהלוך, לא ישלחנו". כלומר: כדי שתתגלה לך השליחות, עליך קודם להתחיל ללכת בעצמך. וכאן אנו עומדים על דרכו של בן-עטר, שבאמת האמין שגאולת-ישראל תלויה ותתחיל, רק כאשר ישוב לארצו. זו היתה דרכו, וכך אכן עשה. כיום, רחובות ברחבי הארץ נושאים את שמו ואת שם סיפרו "אור החיים". תלמודו בארץ-ישראל, יצא לאור בספר "ראשון לציון" (קושטא, 1755): "כי היה ראשית בכוריו על אדמת הקודש ציון" (בהקדמה). הערת-אגב: שמת-לב שביום שנחתם ספר "אור-החיים" (ט"ו באב תק"א), נפטר המלחין הנודע אנטוניו ויואלדי (28/7/1741). הספר נדפס בונציה, עיר הולדתו של ויואלדי, המה גם ש- Vivaldi, זה "חיים" ...

ר' [יעקב בן-עטר](#), המיוחס לר' חיים בן-עטר, עלה עם רעייתו חנה ומשפחתם, מהעיר אזימור שבמרוקו (ליד קזבלנקה) לארץ-ישראל, בשנת 1884. בשנת 1891, יצא בשליחות ישיבת "בית-אל" למרוקו, ובעוברו בליסבון (פורטוגל), השפיע על ישראלי עשיר ממרוקו שהתיישב בברזיל, להקים ישיבה בירושלים. נפטר בא' אב תרפ"ד שנת 1924. בשנה זו יצא לאור בירושלים, סיפרו "בית אלהי יעקב". ב"הסכמות" לספר, כתב הרב הראשי לישראל, הר' קוק: "ספר כתב איש רבי וחכם לב, מוכתר בנימוסין ונהדר בקודש ... מורנו הרב יעקב בן-עטר שליט"א [שיחיה לאורך ימים טובים אמר]. נכתב כחמישה חודשים טרם מותו, ממשפחת רם ... הגאון הקדוש בעל 'אור החיים' [ר' חיים בן-עטר] ... והנני בזה, לחזק את ידי הרב המחבר". בהקדמה, כתב ר' יעקב: "מעתיק, קולי אל ה' אקרא, וכפי פרושות השמים: שיהיו לרצון אמרי-פי והגיון לבי. בכל עבודתי אשר עבדתי את השם ב"ה, ואעמוד עוד, כל ימי היותי על האדמה. חי חיות הנפש, הרוח והנשמה. בבריאות הגוף – כל אבריו, כוחותיו וחושיו – חיצונה ופנימה [גוף ונפש] ... להשלים אילן העליון ואדם העליון, לתקנו ולחבר הדודים יחדיו [מושגים קבליים לתהליך התיקון]". ובהמשך: "וירא אלהים את האור כי טוב". מן האור הזה שברא הקב"ה תחילה, יכול אדם לדעת ולראות באור החוכמה, כל מה שהיה וכל מה שעתיד להיות ... ואור השמש הוא חלק א' [אחד] מששת אלפים וחמש ושבעים חלקים מהאור הנזכר [1: 6075] ... 'ויעש [ה' אלהים] לאדם ולאשתו [כתנות עור וילבישם]'. יש לרמוז בתיבת אד"ם, שהוא ראשי-תיבות א'ישה, ד'ירה, מ'לבוש, מ'לאכה. כל מי שאין לו ד' דברים הללו, אינו אדם. 'על כן יעזוב איש [את אביו ואת אמו ודבק באשתו] ... כי האשה נקראת אבידה ... שאדם מחזיר [מחזר, מחפש] על אבידתו, כי היא נבראת מצלעותיו ונאבדה ממנו, וצריך להחזיר אחריה. ואף-על-פי שאדם חייב בכבוד אביו ... אבידת עצמו-שלו, קודמת לשל אביו, וזה שנאמר: 'על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו' ...

בנו, **חיים בן-עטר**, נולד בירושלים בכ' חשון תרמ"ו 1886. בנעוריו עבד בבית-הדפוס "עזריאל" (נוסד בשנת 1900), ומספרים שקרא כל מה שהובא לדפוס. הוציא לאור ספרים בלאדינו, ועיתון בשם "איל ליבראלי", שהתפרסם במשך כשנה. בשנת 1909 הוציא לאור את המהדורה העברית לעיתון זה, תחת השם "החרות". הוא ערך את העיתון, שהופץ בכ 2000 עותקים במרבית שנות פרסומו, עד שנת 1917. בכותרתו הראשית נכתב בקביעות "עיתון לאומי", והמצע שלו הוכרז בגיליון הראשון: "מגמתנו ... לעזור בכל כוחנו לתחיית השפה העברית ... ותשא ביד רמה ובעוז, את דגל הציונות משאת נפשנו ... בלי משוא פנים לאיש ולמפלגה".¹⁷⁰ במלחה"ע הראשונה, גויס לצבא התורכי ונשלח לחזית בגליפולי (תורכיה). לאחר חזרתו, נפטר ממחלה בכ"ב כסלו תרע"ט 1918. על שמו רחוב "בן-עטר" בשכונת רמות בירושלים.¹⁷¹

יעקב בן-עטר

נכדו של ר' יעקב בן-עטר הנ"ל, הוא **יעקב בן-עטר** (בן שמעון, אחיינו של חיים הנ"ל), שנולד בירושלים ב"ד באדר א' תרפ"ט 1929. היה חבר בתנועת "המכבי הצעיר", ואח"כ סטודנט באוניברסיטה העברית, לימודי ספרות ערבית, היסטוריה ולשון עברית. מספסל הלימודים גויס לפלמ"ח, אל מחלקת הל"ה - שלושים וחמישה הלוחמים שנשלחו לסייע לגוש עציון הנצור, בפיקודו של דני מס. הם התגלו ע"י האויב, ובקרב שהתחולל ב- 16/1/1948 נלחמו בחרוף-נפש, ונהרגו עד האחרון שבהם. המחלקה הזו ידועה בשם "מחלקת ההר", ועל שמה הקיבוץ "נתיב הל"ה". המשורר חיים גורי, הקדיש לה את השיר "הנה מוטלות גופותינו". מצב הגופות שהתגלו היה קשה, ורק 23 מתוכן זוהו. לצורך הכרעת הסוגיא, פנו לרב הראשי לירושלים, והוא ביקש מר' אריה לוי לבצע את מלאכת הזיהוי, לפי טכס קדום. ביום ח' טבת תשי"א

1950, התקיים הטכס בנוכחות שלושה רבנים ושני נציגי משפחות החללים. כשלפניו ספר תנ"ך משנת תס"א (1701), פתח ר' לוי את הספר באופן אקראי, בחיפוש רמז לשם החלל, בפסוק האחרון בעמוד – שבע פעמים לכל שם. בן-עטר זוהה לפי הפסוק: "כָּל-הַנֶּפֶשׁ הַבָּאָה לְיַעֲקֹב" (בראשית מ"ו 26). איתן גאון זוהה לפי: "וְעֵנָה גְאוֹן-יִשְׂרָאֵל בְּפָנָיו" (הושע ז' 10). וכן הלאה. לבסוף נטמנו כל החללים בהר-הרצל בירושלים, ב"חלקת הל"ה". בין העדויות לזכרו של יעקב בן-עטר, במוזיאון הפלמ"ח בתל-אביב, נמצאת עדותו של חניכו ב"המכבי הצעיר", אליהו מוגרבי: "בגישתו החברתית והפשוטה, ידע להתקרב אל כל חניך ... כמהופנטים ישבנו בפעולותיו ... התכוון לכל פעולה ביסודיות ... בערבים ישבנו על מדרגות ביה"ס 'אליאנס', ושרנו ושוחחנו ... לבסוף היה מפקד סניף ירושלים [ב"מכבי הצעיר"] ... הוא ציוה לנו את החיים". בשנת 2007 יצאה לאור אסופת מכתביו, בספר "מכתבי יעקב".¹⁷²

¹⁷⁰ יצחק בצלאל, על יחודו של החרות, "פעמים", גליון 40 (1989).
¹⁷¹ מדריך הרחובות של עיריית ירושלים, באתר: www.jerusalem.muni.il
¹⁷² שמחה רו, איש צדיק היה - מסכת חיו של רבי אריה לוי (1982).

בת נוספת של ר' יעקב בן-עטר הראשון הנ"ל, היא **מרים נבון**. אשת יוסף נבון, ואימם של ויקטור, יצחק ומזל. "יצחק" הוא יצחק נבון, הנשיא החמישי של מדינת-ישראל (משנת 1978). בשנת 2009, הוא סיפר בראיון למקומון מעריב: "אני נולדתי בנחלת-שיבעה וגדלתי שם עד גיל שלוש. אני זוכר את סבא שלי [יעקב בן-עטר], שהיה רב. ואני זוכר שהיה מריח טבק. היה לו פעמון, וכשרצה לשתות היה מצלצל בפעמון, ואחי ואני היינו מתחרים מי יגיש לו את הקפה, את התה או את המים. וזכינו לחיבוק ולנשיקה מסבא מעוטר זקן. הוא היה רב בעיירה במרוקו ושמה אזימוט [אזימור]. הוא חלם חלום בו אליהו הנביא בא אליו, ואמר לו: 'עד מתי תשב כאן בנחת וירושלים בצער?' אז הוא קם כעבור זמן קצר, לקח את סבתא שלי שמה חנה, וילדה בת 4 שנים שלימים הפכה לאימא שלי [מרים], ובאו לירושלים בשנת 1884".¹⁷³

משפחת בן-עטר, בשנת 1925. במרכז חנה, אשת ר' יעקב בן-עטר. מימין, מרים, אימו של יצחק נבון.

gpophoto.gov.il, באדיבות אוסף התצלומים הלאומי,

במפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בטבריה את **שמחה שם טוב בן-עטר**, אלמנת הרב דוד בן-עטר. היא בת חמישים ותשע, שעלתה ארצה מפאס בשנת 1829. עוד מוצאים בירושלים משפחה אחת "עטר", ומשפחה אחת "בן-עטר", שתיהן מרודוס.

¹⁷³ רונית מזרחי ומושיק לין, בגובה העיניים עם יצחק נבון, מקומון מעריב און-ליין, 22/5/2009. באתר: www.makorrishon.co.il/nrg/online/54/ART1/894/230.html

• 27. משפחת אמלאק וחידוש הישוב העברי ביפו

צילום המחבר, 25.8.2011

תל-אביב מכונה "העיר העברית הראשונה", על שום היותה העיר הראשונה בעת החדשה (משנת 1909), שאינה נמנית על "ערי-הקודש" – ירושלים, חברון, טבריה וצפת – שבהן נשמר רצף הישוב הישראלי אלפי שנים. כמובן שקדמו לה מושבות כגון פתח-תקוה (שנת 1878) וראשון לציון (שנת 1882), שהן היום ערים לכל דבר ועניין, אלא שלא הוגדרו מלכתחילה כערים. אם נגדיר "ישוב עירוני עברי" כמקום שאינו נמנה על ארבעת ערי-הקודש, ושפניו אינם להתישבות חקלאית, אלא לחיי מסחר ותרבות עירונית; הרי שאנו מוצאים ישוב כזה ביפו, לפני תל-אביב ולפני מושבות "העליה הראשונה". השכונות הראשונות מחוץ לחומות ירושלים ("משכנות שאננים", "מחנה ישראל" ועוד), נכנסו לימים תחת שם העיר העתיקה "ירושלים". ביפו חל תהליך הפוך: העיר העתיקה יפו, נכנסה לימים תחת שם השכונה "תל-אביב" ("אחוזת בית"). עוד טרם הקמת "אחוזת בית", הוקמו שכונות עבריות מחוץ לחומות יפו, כגון "נוה צדק", "מחנה יוסף" ו"אוהל משה". יעקב שביט וגדעון ביגר כתבו בעניין זה: "עוד טרם יסודה של 'אחוזת בית', פרצו את חומות יפו כ-5,000 יהודים. 'אחוזת בית' לא צמחה איפוא, יש מאין".¹⁷⁴ בתמונה, גל-עד בנמל יפו, עליו חקוק: "זכרון עולם למחדשי הישוב היהודי ביפו, בראשית המאה ה-19 ... ללא הגרעין הראשון של הישוב היהודי ביפו, לא היינו זוכים לראות את תל-אביב הבנויה, ולא את המושבות שבסביבותיה". הציטוט מדברי ר' מאיר חי עוזיאל.

ולא רק בהתישבות העירונית היתה יפו חלוצה, אלא גם באחוות-האחים: בשנת 1891 התרחש בה אירוע יוצא-דופן, גם במושגים של ימינו, כאשר העדה האשכנזית והעדה הספרדית התאחדו והיו לעדה ישראלית אחת! (עיתון "חבצלת", 10/4/1891). מה חלקם של בני-ישראל ממרוקו, בחידוש הישוב העברי ביפו? ובכן, הם נמנו על המייסדים, ולהלן חלק מהעדויות:

גאון הזכיר בסיפרו "יהודי המזרח בא"י" (חלק א', ע' 230), את אוניית העולים ממרוקו, שטבעה מול חיפה בשנת 1830, לערך. חלק מהניצולים התיישבו ביפו, ויסדו בה את הישוב העברי המתחדש. בין המשפחות ש"רובן מעולי מרוקו": אבוטבול, ארואץ, אמזלג, אשולין, בחבוט, חסין, חזן, יקואיל, מויאל, שמש, ועוד. בספר "זכרונות ארץ-ישראל" (בעריכת אברהם יערי), תחת הכותרת: "עולי מרוקו מחדשים את הישוב היהודי ביפו", סיפר שימחה בן-ציון: "והנה הפליגה בימים ההם - לכל המאוחר בשנת תקצ"ח [1838] – ממארוקו ... ספינת-מפרשים מלאה יהודים, אשר נשאם ליבם לעלות לארץ-ישראל על מנת להשתקע. כפי הנראה, היתה דעתם גם הם להשתקע בגליל ... אבל בהגיעם עד לפני הכרמל, קם עליהם סער גדול בים וספינתם נטרפה וגם נשברה. שתיים-עשרה נפש

¹⁷⁴ ההיסטוריה של ת"א. מהאתר: השכונות-היהודיות-הראשונות-מחוץ-ליפו / Ahuzatbait.org.il/blog/2014/01/05/

מהם טבעו ... הם ראו בזה אות, כי מן השמים מעכבים עליהם מלעלות הגלילה, וביקשו לישב בחיפה בסמוך למערת אליהו זכור לטוב. אבל האנשים ... למודי-מיסחר ועסק, וחיפה ... לא היתה אז, בלתי אם כפר עזוב. שמעו על שכם ... ושם גם קברו של יוסף הצדיק ... לא ישרה בעיניהם. הלכו לירושלים ... אבל עסק ומיסחר לא מצאו בה, כי הכל אל [כספי] החלוקה עיניהם נשואות. ולסוף ... לא מצאו להם מקום טוב מיפו. זו – שדמות-בר וגירות-ירק ... סובבים אותה ... [והיא] שער-הארץ [הנמל] לבאים ולשבים ... ואף אם יהודים אין כאן, הלא הם המרוקנים, לא כאילמים יהיו בעיר כי גם הם שפתם ערבית – ופה נושבו" (149). אומנם, יפו לא היתה אחת מארבע ערי-הקודש, אך היתה עיר חשמונאית בעברה, ומכאן שאבו את ההיתר להתגורר בה. ביתם הראשון היה חצרו של אגיימן (יהודי עשיר מתורכיה שרכש את החצר בשנת 1820), ונודעה בשם 'דאר אל יהוד'. יעקב שאול אלישר, הקדים את העלייה הנ"ל בשש שנים, כשכתב: **"בשנת תקצ"ב [1832]** ... באו לפי הנראה האורחים המערביים, שאונייתם נשברה אצל הר הכרמל. ויתאחזו ביפו" (שם, 147). בשנת הת"ר 1840 הוקם בית-העלמין ביפו (כיום, בקצה רחוב יהודה מרגוזה, מס' 54), ומאז לא הצטרכו עוד להוביל את מתייהם עד לירושלים. איטה ילין, שהגיעה ליפו בקיץ שנת 1881, סיפרה שם: **"ביפו של אז ישבו כמאתים משפחות מיהודי המזרח, ששפתם היתה ערבית מרוקנית**. היו גם אי-אלה חלבים [סורים] ומשפחות ספרדיות אחדות ... בעיר יפו, היו אז משפחות אשכנזיות אחדות" (386).

יוסף אליהו שלוש, שנקרא על-שם שני דודיו שהפליגו באוניה הנ"ל וטבעו, הזכיר את האירוע בסיפרו "פרשת חיי: 1870-1930": **"זקנתי [סבתני] אם-אבי שאהבתי מאוד, נפשה נקשרה בי ודבקה בכל עוז אהבתה. ובלילות ישנתי בחיקה, משום שנקראתי 'יוסף אליהו' על שם שני בניה שטבעו בים חיפה, בעלותם עמם לארץ-ישראל ממרוקו, שאחד מהם נקרא 'יוסף' והשני 'אליהו' "** (פרק ג'). ואילו הנוסע יוסף חיים אופלטקא, תאר בספר **"מסעי הירח"**, את יפו של שנת 1876, כך: **"יפו ... בהגיענו שם התפללנו שחרית בבית-הכנסת הישנה אשר בחצר היהודים ... שתי בתי-כנסת ושתי בתי-מדרש לעדת הספרדים, רובם ככולם מהם מערביים - ככל יתר ערי ארץ-הקודש - והם יותר מחמש מאות נפשות. גם בית-מדרש לעדת האשכנזים, שסכומם ערך עשרים משפחות, ונספחים לכוללי ירושלים בכסף חלוקתם"**.

כשאותם מייסדים ממרוקו הגיעו לארץ-ישראל, בשנת 1832, כבר המתינו להם כאן משפחות ממרוקו, שהקדימו אותם. דוגמא למשפחה כזו, היא משפחת אמזלאק (או Amzalak), מצאצאי מגורשי-ספרד שהתיישבו במרוקו, ואח"כ היגרו לגיברלטר.¹⁷⁵ ר' **יצחק אמזלאק**, נולד במרוקו בשנת 1750 לערך, והיגר עם משפחתו לגיברלטר. שני בניו, משה ויוסף, יסדו ענפים מפוארים בפורטוגל ובארץ-ישראל. בנו, ר' **יוסף אמזלאק**, נולד בגיברלטר בשנת 1778, ועלה עם משפחתו לארץ-ישראל בשנת 1816 (תחילה לעכו ואח"כ לירושלים). הוא הגיע כשבידו פירמאן (צו-מלך) זה: **"אל פאר הפקידים והשופטים המנהלים את מחוזות החוף ... תדעו כי בא-כח הצירות האנגלית היושב בקושטא, הגיש להדום כסאנו הנעלה בקשה חתומה, המצהירה כי יוסף אמזלאק, תייר אנגלי הנוסע בלוית שני משרתיו הנאמנים, חפץ לנסוע בים מקונסטנטינופול לעבר דרך א"י ... להגיע לירושלים, ולשוב אח"כ לבירתנו [אבל הוא לא שב!]. הוא מבקש שנתן את פקודתנו הנכבדה, שנסיעתו עם מלווי תתקיים בדיוק ובמהירות, בחופש ובביטחה. ניתן בחצי שעבאן שנת 1231 [יולי 1816]"**.¹⁷⁶ הוא זכה לפירמאן זה בשל קשריו הענפים, עושרו, ונתינותו האנגלית; שעתידים להיות לעזר רב לבנו חיים, ולמושבות הראשונות בא"י, כפי שיתברר מיד.

¹⁷⁵ R.Kark, J.Glass, Sephardi Entrepreneurs in Eretz Israel, The Amzalak Family 1816–1918, p.47.

¹⁷⁶ גאון, יהודי המזרח, ב', 106.

עדות לעושרו, מוצאים בהלוואות שהעניק למוסדות, כגון הכנסיה היוונית-אורתודוקסית. וכן כוללות האשכנזים בירושלים, שמישכנה אצלו בשנת 1838 את חצר "החורבה", ובה בית-הכנסת העתיק ע"ש ר' יהודה החסיד. בשנת 1827, הוא ארח בביתו שבירושלים, את סר משה מונטיפיורי, בביקורו הראשון בארץ-ישראל. בית נוסף שבנה בירושלים, ליד שער יפו, הפך לימים ל"מלון אמדורסקי", והיום "מלון פטרה". ראו בתמונה להלן, צילום המחבר, 3.3.2011.

בהסכמות לספר "דברי שלום" מאת ר' רפאל שרעבי, נכתב: "הלא זה איש צדיק תמים, דין [דיין] הוא, הדר בקודש נהדר. רודף צדקה וחסד, אוהב התורה ולומדיה. הגביר החכם המרומם ... פאר הזמן ... איש ישר ונאמן, כמהר"ר סי' יוסף אמזלג נר"ו ... לכו חזו מפעלות ליוסף, תהילות העומדים בבית ה' בלילות, אף היא נחלקת למשמרות [הוא מימן תלמוד במשמרות] ... החותמים בחודש מנחם התר"ג [אוגוסט 1843]". ממש ליד ציון ר' חיים בן-עטר, בהר-הזיתים, נמצאת מצבתו ועליה כתוב: "מצבת החכם השלם, הדיין המצויין, עצום ורב. כמהר"ר, יוסף אמזלג, זלה"ה". גאון ציטט את הכיתוב הזה בדיוק, והוסיף תאריך שאינו נראה היום על המצבה: "כ"ד כסלו תר"ח [שנת 1848]" (יהודי המזרח, ב', 107). אבל בספר "יזמים ספרדים בא"י", צוין שיוסף נפטר בשנת 1845.¹⁷⁷ אפשר שהכיתוב שגאון ראה היה מטושטש, ובמקום האות ח' היתה ה', כלומר: כ"ד כסלו תר"ה (5/12/1844). צילום המחבר, 3.3.2011.

¹⁷⁷ Kark, Sephardi, p. 46.

לר' יוסף אמזלאג היו שלוש רעיות, וילדיו: יצחק דוד, חיים, שלמה, רפאל ואסתר. **יצחק דוד** נפטר בישראל, ביום ב' אדר תקצ"ב 1832, בהיותו בן שלוש-עשרה שנים בלבד. לבן **רפאל**, מייחסים את מימון ריצוף רחבת הכותל-המערבי. הוא נפטר ביפו, בכ"ז שבט תרל"ד 1874, בהיותו בן שלושים ושש. **אסתר** היא אימו של יוסף ביי נבון, הוגה מסילת הרכבת לירושלים. **שלמה** נמצא בין החותמים על ה"קול קורא" לאיסוף תרומות מחו"ל לארץ-ישראל, שהתפרסם בעיתון "המגיד" ב- 16/2/1870. בנו, **בן-ציון**, היה איש עסקים בתחום ההלבשה, ומראשוני מקימי הביניים בשכונת נוה-שלום. הוא מוזכר בספר "פרשת חיי" : "בעוברי ברחוב [במצרים] נפגשתי את אדון בן-ציון אמזלג ... וביחד אתו קנינו וסדרנו הסחורות בארגזים, ושלחנום ליפו ... ומכרנו לו [ליעקב טגיר] את כל הסחורה, ברווח של מאתים נפוליאון".¹⁷⁸

חיים אמזלאג (בן יוסף), נולד בירושלים בשנת 1820. עסק במסחר ובבנקאות כאביו, ולימים, קיבל מינוי קונסולרי משתי מדינות: בשנת 1871, קונסול פורטוגל בירושלים (בהשפעת קשרי דודו משה, מייסד הענף הפורטוגלי של המשפחה), ובשנת 1872, סגן קונסול בריטניה ביפו. כנציג הבריטי, שלח לבריטניה דיווחים סטטיסטיים מפורטים, כולל מידע אודות המושבות החקלאיות. אחד מדיווחיו צוטט בעיתון "הצפירה" ב- 8/5/1899, לפיו בראשון-לציון הפיקו בשנה ההיא כ- 1,679,146 ליטר יין, ועוד כ- 84,325 ליטר קוניאק. הוא השווה את תוצרת הארץ לזו של צרפת, ואף ציפה לשיפור. על מסירותו בתפקיד סגן הקונסול, זכה לעיטור מוזהב מאת מלכת אנגליה, ויקטוריה. בנוסף, כהן בשנת 1872 כנשיא חברת "כל ישראל חברים" (אליאנס) ביפו. "הבלדה על יואל משה סלומון ושלושת רעייו", מאת יורם טהרלב ("בבוקר לח בשנת תרל"ח ..."), הזכירה את שטמפפר, גוטמן, זרח ברנט, ויואל משה סלומון. אבל טוביה סלומון, בנו של יואל משה סלומון, סיפר בזכרונותיו שלפני שהמכובדים הנ"ל הגיעו לאדמות אומלבים (פתח-תקוה), הם באו תחילה ליפו כדי לפגוש את סגן הקונסול הבריטי חיים אמזלאג.¹⁷⁹ הם ביקשו ממנו לשוחח עם בעל הקרקע, מר טיאן הנוצרי, כדי שיאפשר להם לראות את הקרקע, והוא אכן דאג לכך. בראשון-לציון, הוא היה מעורב אף יותר. ז.ד. לבונטין העיד בזכרונותיו, שהכסף עבור הקרקע נמסר לידי של חיים אמזלאג, כדי שינהל משא-ומתן עם בעל-הקרקע. כשאמזלאג רכש את הקרקע, היא נרשמה על שמו, למניעת הפרעות מצד השילטון התורכי (שם, פרק ל"ח). לבונטין עמד בראש החברה המייסדת "ועד חלוצי יסוד המעלה", וחיים אמזלאג היה נשיא הכבוד שלה.

ביום 8/6/1883, פרסם ועד ראשון-לציון מכתב תודה, בעיתון "חבצלת", בזו הלשון: "אנחנו תושבי ראשון-לציון, אחרי אשר עזרנו ה', ובאנו אל המנוחה ואל הנחלה בארץ הקודש. ואחרי אשר רואים אנחנו כי עלתה בידינו תהילה לאל, לבנות בתים, לחרוש ולזרוע השדות, לנטוע כרמים ... אחרי כל אלה נחשוב לחוב קדוש, להביע תודתנו וברכתנו ממעמקי לבבינו, להאדון הנכבד והנעלה, נודע לשם ולתהילה ס' [האדון] חיים אמזאללאג. ולב"א האברך הנכבד ואוהב עמו ודתו, ס' יוסף נבון [גיסו] הי"ו. אנחנו [מייסדי ראשון-לציון] רק גרים זורים היינו בבואנו לארץ-הקודש, ולא ידענו איך ובאיזה אופן לבחור לנו מקום ולקנות קרקע. ורק בעמל האדונים הנכבדים האלו השגנו מטרתנו, ותודות לאל שמחים אנחנו בחלקנו. בפרט אסירי תודה אנחנו לס' חיים אמזאללאג הי"ו [השם יחייהו וישמרהו], אשר בשמו הנכבד - שם סגן קונסול לממלכת אנגליה ביפו - סתם פי כל אלה המשטינים והמקטרגים. והוא היה בעזרינו, כי עשינו בהמושב כל הדרוש לנו ולא קם שטן נגדינו, תהילה לאל. ה' יברך אותם ואת ביתם, ויזכו לראות בבוא גואל צדק ובשוב ה' את שיבת ציון. [על החתום:] צבי

¹⁷⁸ יוסף אליהו שלוש, פרק ט'.

¹⁷⁹ יערי, זכרונות, פרק כו.

הירש לבונטין, זאב אברומוביץ', לוי אייזנבנד, זלמן דוד לבונטין, יוסף פיינברג" (עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il). סר משה מונטיפיורי, שהתארח אצל אביו בירושלים בשנת 1827, התארח בביתו ביפו בשנת 1875, ותאר זאת כך: "היה זה קרוב לשעה שבע בערב כאשר הגענו. נתקבלנו בסבר פנים יפות על-ידי בעלת הבית, שהיתה מוקפת משפחה צעירה חביבה ביותר ... הוגש לנו משקה מרענן, שהיה מורכב ממי-שקדים וממי-ורדים, וכעבור עשר דקות הוגשה ארוחת-ערב ... מאכלים במיגוון כמעט אין-סופי ... הוגשו על-ידי מלצרים לבושים בסגנון צרפתי, שדיברו צרפתית, איטלקית, ספרדית, גרמנית וערבית. כל הדברים האלה היו עשויים להשכיח מלבנו את העובדה שאנו בארץ-הקודש, אילולא הזכירו לנו זאת מדי פעם, החום המעיק ועקיצת יתוש בלתי-קרוא".¹⁸⁰

בשנת 1914, עת מלחמת העולם הראשונה, גורש חיים אמזלאג מהארץ, בהיותו נתין בריטי. הוא עבר לאלכסנדריה שבמצרים, נפטר שם בח' אדר א' תרע"ו שנת 1916, ונטמן בבית-העלמין הישן בשאטבי, בגיל תשעים ושש! בנוסף לשלל פעילויותיו, היה נציג חברת הביטוח לוידיס Lloyd's הבריטית בארץ-ישראל (תפקיד שעבר בירושה במשפחתו, עד לשנת 1956), ואפילו – מוהל! ילדיו: יוסף, אברהם, בוליסה, רוזה, סולטנה. הבית שלו (בתמונה מימין), הנושא את המספר 20, נמצא היום בתל-אביב, ברחוב הקרוי על שמו. צילום המחבר, 25.8.2011. למטה: יוסף אמזלאג, הבן (מתוך אוסף תמונות מילידי הארץ, בעריכת פ.גרייבסקי).

בנו של חיים, **יוסף אמזלאג**, נולד בשנת 1860 ביפו. בשנת 1882 הצטרף למסעם בישראל, של הנסיכים הבריטיים אלברט וג'ורג' (החמישי. על שמו הרחובות "קינג ג'ורג' " בירושלים ובת"א), והיה ממלווי הדרך שלהם. את רשמי מסעם פירסמו בשנת 1886 בספר "The Cruise of h.m.s Bacchante". ב-7/11/1884 התפרסמה בעיתון "חבצלת" ידיעה, לפיה זכה יוסף למחט-זהב מממשלת בריטניה, על עבודתו המסורה הנ"ל. הוא היה יד ימינו של אביו חיים, וככזה ירש ממנו את נציגות חברת לוידיס. עסק במסחר, והיה גזבר "ועד חלוצי יסוד המעלה". בשנת 1907, השתתף ביסוד "אגודת התפתחות פלשתינה", במטרה לרכוש אדמה להתיישבות יהודית, באיזור הגבול עם מצרים.

¹⁸⁰ אליעזר לווי, יומני מונטיפיורי, ב', 274.

הנווט **אבנר ארנסט אמזלג**, בן מאיר ורחל, הוא צאצא של הקונסול חיים אמזלג.¹⁸¹ נולד בקהיר בא' כסלו תרע"ט 5/11/1918, לאחר שאבותיו גורשו לשם מישראל כאמור, במלחה"ע הראשונה. סיים בהצלחה קורס-טיס בצבא הוד-מלכותה, ושירת כנווט. נפל במדבר ביום ח' אדר תש"ה, 21.2.1945. מקום קבורתו לא נודע. התמונה באדיבות אתר יזכור, izkor.gov.il

ר' **חיים יהודה אמזלג**, היה מתלמידי ר' חיים בן-עטר, שעלה עם חבורתו לארץ-ישראל בשנת 1742. הוא נמצא בין החותמים בהקדמה לספר "ראשון לציון", לר' חיים בן-עטר, משנת 1755.¹⁸² (מסיבה זו, הצבתי את משפחת אמזלג בסעיף זה, מיד לאחר משפחת בן-עטר). ר' **שלמה אמזלג**, נמנה על רבני ירושלים בשנת 1870. הוא חתום על מודעה בעיתון "המגיד" ביום 16/2/1870, הקוראת לשלוח התרומות מחו"ל, רק ע"י השליחים המוסמכים לכך. לצידו חתמו: מרדכי ממן ושמואל עבו מצפת, ואברהם כלפון מטבריה. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בטבריה את האלמנה הישישה **מירה אמזלג**, ואת בנה שלום אמזלג (נשוי, אב למרים וליוסף). הם עלו ארצה מסאלי (מרוקו), בשנת 1852.

¹⁸¹ אתר יזכור, izkor.gov.il. כשכתבתי חיבור זה בשנים 2010 – 2011, באתר יזכור נכתב שתאריך פטירתו הוא ב' טבת תש"א 1.1.1941. אבל כשערכתי הגהה נוספת בשנת 2019, תאריך זה תוקן באתר ל- ח' אדר תש"ה 21.2.1945, בעקבות תחקיר משנת 2017.

¹⁸² ר' יוסף ילוז, ילקוט יוסף, 54.

• 28. משפחת עמאר

משפחת עמאר התיישבה במרוקו, עוד טרם גירוש-ספרד. כך ידוע ר' שלמה עמאר, שיצא מסג'למאסה לספרד עם משפחתו, סביב שנת 1247, עקב פרעות המווחידון. יצחק עמאר, כנראה בנו, נמצא אח"כ בסאוטה (צפון-מרוקו).¹⁸³ ר' **חיים דוד עמאר**, היה מתלמידי ר' חיים בן-עטר, שעלה עם חברתו לארץ-ישראל בשנת 1742. ר' יוסף ילון, ציטט מדבריו בסיפרו "ילקוט יוסף": "ואברך את ה' אשר יעצני, ושם חלקי מיושבי בית-המדרש של הרב המופלא, ר' חיים בן-עטר ז"ל, 'כנסת ישראל'. אשר כוננו מעלת השרים הגבירים אשר בעיר ליוורנו" (51). נפטר ב"ד סיון תקל"ח, 1778.

ר' **שלום עמאר** בן-דוד, נולד במקנאס שבמרוקו, ועלה לטבריה.¹⁸⁴ בשנת 1769, יצא בשליחות קהילת טבריה לעירו מקנאס, ושם הקדיש לו ר' דוד חסין, פיוט זה: "פיוט יסדתי לכבוד ... כה"ה שלום עמאר, שליח טבריא ... אני היום אשירה, לכבוד ספיר יהלום, צרור המור ויקרא, אליו ה' שלום ... וכמו פעם בפעם, קרא תוך רבבות עם, דת דרכיה נועם, ונתיבותיה שלום".¹⁸⁵ בשנים 1775 - 1781 שהה באיטליה. ושם בליוורנו בשנת 1780, הביא לדפוס את הספר "מעשי צדיקים". בהקדמה, כתב כך: "חסדי ה' אזכיר, חסד לאלפים ולרבבות, שגמלני כל טוב ... דעו עלי [הצרות שנפלו עלי] עד בואי לחצר בית המלך, טבור הארץ זו **טבריה** ... ידי לעושיהן פרושות פרוש מרובה, ופי יום ליום אביע אודה, ה' מאד כי הביאני עד הלום ... צבי היא לכל הארצות, אוירא דארעא [אויר ארץ-ישראל] מחכים ... קמתי ואתעודד, קל כנשר, עובר ארחות-ימים ונהרות, ומדבר שמם ... מפחד אויב ומנהמת אריה, תסמר שערות בשרי ... ענני ה' ... הוציאנו מעבדות לחרות ע"י אנשי חיל ... גבירי ומנהיגי עיר תהילה, מתא [עיר] ליוורנו ... גבירי מתא אזמיר ... אנא ה', שלח לנו המלאך הגואל, הוא יגאל אותנו. ושבנו בנים לגבולם, ונחדש שם המלוכה ... נאום הגבר מעפר דל ... שליחא דרבנן אשר בעיר הקודש טבריה, תבנה ותכונן בימינו אמן, הצעיר חיים שלום עמאר". בשנת 1785 נמצא בטבריה, בין החותמים על אגרת השליחות של ר' אברהם אריה.

ר' **יהודה עמאר**, בן דוד, היה גם הוא שליח טבריה לצפון-אפריקה. בשנת 1831 כהן כרב העיר אלג'יר.¹⁸⁶ **יצחק עמאר**, נמנה על חכמי קהילת המערביים בירושלים, החתומים על מכתב שהתפרסם בעיתון "חבצלת" ב- 28/5/1885. הם הציגו שם סדרים חדשים לחלוקת הכספים בקהילה: מינוי שלושה מורשי-חתימה (אלעזר הלוי בן-טובו, יששכר אצראף ומשה מלכא), וחלוקה נפרדת לעניים ולתלמידי-חכמים. עוד חתומים: לוי יפלא, יוסף ארוואץ, חיים סקרן (שוקרון), אהרן אדרעי, יצחק בן מנחם בן ואליד, שלום בוחבוט, דוד אדהאן, יעקב בן קיקי, משה סויסא, חנניה חרוש, אברהם אביכזיר, ועוד. את המכתב למערכת, שלח אברהם חלואה.

במפקדי מונטיפיורי, מוצאים בטבריה בשנת 1839, את ר' **שבתי עמר**. בן שישים, ונמסר שניזוק ברעידת-האדמה (של שנת 1837). בשנת 1855, מוצאים שבע משפחות עמאר בארץ-ישראל: שתיים מסלוניקי (בירושלים), אחת מטהרן (בצפת), אחת מבלגרד (בירושלים), אחת מתורכיה (בירושלים), ושתיים מאלג'יריה (בצפת ובטבריה). **יהודה עמאר**, היה ממחדשי הישוב העברי בשכם, שעלו ממרוקו בשנות ה 80 של המאה ה 19.

¹⁸³ טולדנו, נר המערב, 40.¹⁸⁴ יערי, שלוחי, 518.¹⁸⁵ תהילה לדוד, דף מ'.¹⁸⁶ יערי, שלוחי, 648.

• 29. מלחמת חסאן

ר' דוד חסאן, נולד בעיר סאלי במרוקו. היה בין תלמידי ר' חיים בן-עטר, שעלו עמו לארץ-ישראל בשנת 1742, ונמנה על חברי ישיבת "כנסת-ישראל" בירושלים. הוא נמצא בין החותמים, בהקדמה לספר "ראשון לציון" לר' חיים בן-עטר, משנת 1755. בשנת 1758 יצא בשליחות קהילת ירושלים למרוקו, ושהה שם שש שנים. בזמן שליחותו, נפטרה רעייתו בירושלים. בתום שליחותו, התמנה לרב באלכסנדריה. אח"כ יצא עם בנו ר' שלמה חסאן, לליוורנו (איטליה), בה כיהן כחבר בית-הדין. נפטר שם בשנת 1785. בנו שלמה, יצא בשליחות צפת למערב-אירופה בשנת 1783, ובשנת 1787 נמצא באביניון, צרפת.¹⁸⁷ בשנת 1792 חזר לליוורנו, ושם הביא לדפוס את הספר של אביו "קדשי דוד" (דפוס אליעזר סעדון). בהקדמה כתב כך: "אנוכי בדרך נחני ה', חזקת שליח עושה שליחותו במדבר בערב, בכל המדינות ... הולך אל אנשים ואל קציני-עם ... לדבר דבר ... תחינה ובקשה ... ואל אלהים אשים דברתי, תכון תפילתי, אשובה אראה ... ירושלים הבנויה ... על חומותיך ירושלים, חומת-אש סביב, רשפי-אש, שלהבת-יה, בקיבוץ בניה לתוכן [החומות]. תאומי צביה [ארץ-הצבי], העברי והעבריה, ובא לציון גואל, ינון ואליה [אליהו]". נפטר בירושלים בז' אלול תקנ"ה, 1795. על מצבתו נכתב: "הרב השקדן בתורה, הנפטר במיעוט ימים ושנים. כבוד מורנו הרב שלמה חסאן, זכרוננו לחיי העולם הבא".

לפי רבקה שפק-ליסק, שלושים משפחות יהודיות ממרוקו, התיישבו בשפרעם בשנת 1850, ושתיים-עשרה נוספות ממרוקו, הצטרפו אליהן בשנת 1887. לפי אברהם שטאל, שלושים משפחות הגיעו לשפרעם בשנת 1840, לאחר שחוו סערה בים, סמוך לצידון. ועוד שתיים-עשרה משפחות ממרוקו, הגיעו לשפרעם בסוף המאה ה-19, ועסקו בחקלאות.¹⁸⁸ יצחק חסאן, היה ראש העדה היהודית בשפרעם, בשנת 1886. הממונה על בית-הכנסת והכנסותיו, חזן, ויחד עם חתנו יעקב זאהוט, היה לאמיד שבכפר.¹⁸⁹ הכנסותיו התקבלו מהשכרת שיבעה בתים ושתי חנויות, ועוד 120 עצי-זית מניבים. שאר היהודים עסקו במלאכות כגון: סנדלר, תופר כריות וכסתות, סוחר, ועוד. בשנת 1899, הוא כבר לא נמצא בשפרעם, והתושבים הנותרים פנו בבקשת-סיוע למרדכי אדלמן, מנהל חברת "למען ציון". הם פירסמו את המכתב בעיתון "חבצלת", ובו תארו את שממון בית-הכנסת העתיק (נצר לתקופת הסנהדרין מהמאה ה-2), ואת סכנת הכליה המאיימת על הקהילה היהודית, מאז עזב אותם גבאי הקהילה, יצחק חסאן.

¹⁸⁷ שם, 401, 663.

¹⁸⁸ שפרעם היתה פעם עיר יהודית, באתר E-mago.co.il, 20/1/2010. שטאל, תולדות, 192.

¹⁸⁹ עיתון "חבצלת" מ-30/4/1886, עיתון "חבצלת" מ-19/1/1900.

בית-הכנסת העתיק בשפרעם. צילום המחבר, 10.7.2011

בח' תמוז תשע"א, ביקרתי בבית-הכנסת העתיק בשפרעם. אדמת שפרעם היא אדמת-שלום: מוסלמים, נוצרים, דרוזים, ופעם גרו כאן גם יהודים. על-פני מאה מטרים רבועים, תמצא כנסיה מפוארת, מסגד מרשים, ובית-כנסת דל, עם שורשים עתיקים. גם בתי-עלמין לכל עדה ועדה, ואחד יהודי. נער אחד שאל למעשי. אמרתי: "בית-כנסת", ומיד הציע לי בחום: "קח מפתח מהבית הזה". - "בכל שעה"? שאלתי. - "כן", השיב. גברת אדיבה עם צעיף לראשה, מסרה לי שני מפתחות, והקפידה: "להחזיר לי"! נכנסתי להיכל המיוחס, ניגשתי למדף הספרים, ומשכתי ספר תהילים. פתחתי באופן אקראי, וכרגיל, לא התאכזבתי: "רְצִיתָ יְהוָה אֲרָצְךָ, שָׁבַת שְׁבוּת יַעֲקֹב. נִשְׁאַתָּ עָוֹן עֲמֹךָ, פָּסִיתָ כָּל-חַטָּאתֶם" (מזמור פ"ה). ופעם שניה: "אֵל-הַכְּבוֹד הִרְעִים [כמו שופר - שופר-עם - שפרעם] ... וּבְהִיכָלוֹ פָּלֹ אֱמֹר כְּבוֹד" (מזמור כ"ט). וחשבתי על ענייני המפתח, שבאמת הפליא אותי. כי גם כשביקשתי לבקר בבית-העלמין העתיק ביפו (בכ"ד אב), אמרו לי מיד: "בוא תקח מפתח". אף פעם לא חשבתי שיפול לידי המפתח של בית-הכנסת במשכן הסנהדרין, ולא המפתח של משכן חלוצי ההתיישבות החדשה בארץ-ישראל. ואף-על-פי-כן, כך היה. אם הייתי מבקש מפתח לחדר-כביסה בביניין נטוש, לא היו נותנים לי. אבל את המפתחות למעוזי עם-ישראל בארצו, נתנו לי ככה בקלות. ולא יכולתי שלא לזכור את מפתח בית-המדרש, שמסרו לש"י עגנון בפרהסיא ("אורח נטה ללון", פרק רביעי). גם הוא לא הבין איך מפתח כל-כך יקר, נפל לידי בכזו קלות. במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים שני נציגים ממשפחת חסאן: האחד בשפרעם, יליד שפרעם, יוסף חסאן. והשני בחיפה, יליד ווהראן שעלה ארצה בשנת 1836, רפאל בן חסאן.

• 30. משפחת גבאי

ממגורשי-ספרד שהתיישבו בפאס, ידוע ר' בנימין גבאי. הוא נמצא בין החותמים על תקנה בענייני ירושה, ב"ספר התקנות למגורשי קשטיליה בפאס", מ"ב סיון רנ"ד שנת 1494.¹⁹⁰ ר' שם טוב גבאי, היה מתלמידי ר' חיים בן-עטר, שעלה עם חברתו לארץ-ישראל, בשנת 1742.¹⁹¹ הוא נמצא בין החותמים בהקדמה לספר "ראשון לציון" לר' חיים בן-עטר, משנת 1755. ר' יוסף בן גבאי, יצא בשנת 1815 בשליחות טבריה למרוקו.¹⁹² בשנת 1821, נמצא בין החותמים על אגרת בקשת סיוע, מרבני טבריה למקנאס בלשון: "צרות רבות סבבונו ... לא נדע מאין יבוא עזרנו ... לתת את תרומת ה' בעין יפה ורוח נדיבה ... החותמים פה, עיר הקודש טבריה ת"ו, בחודש שבט שנת 'וכל מעשהו באמונה' [תקפ"א, ינואר 1821] ... יוסף אבן גבאי".¹⁹³

במפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים בטבריה את היתום יוסף גבאי. יליד הארץ, בן חמש. עוד מוצאים, שתי משפחות גבאי ילידות חברון (בחברון ובירושלים), ועוד שלוש משפחות בירושלים (שתיים מתורכיה). מאיר גבאי, נמנה על מחדשי הישוב העברי בעזה, בסוף המאה ה-19.

• 31. משפחת מלכא

נציגים ממשפחת מלכא נמצאו במרוקו, עוד טרם גירוש-ספרד. כך ידוע ר' נסים בן מלכא, שהתגורר בפאס תחת בני-מריין, סביב שנת 1360. הוא עסק בקבלה, וחיבר את הספר "צניף מלוכה". בנו יהודה היה רב, ועסק גם בפילוסופיה.¹⁹⁴ ר' כליפא מלכא מזוהה עם "כליפא החסיד", שנמנה על חכמי ישיבת המקובלים "בית אל" בירושלים, בשנת 1758.¹⁹⁵ נולד באגדיר שבמרוקו, עלה בגיל מבוגר לירושלים, ונפטר בה בשנת תק"כ 1760. כתב ספרים שנשתמרו בכתב-יד, כגון "כף ונקי" ו"רך וטוב". כמאה שנים מאוחר יותר, מוצאים בין רבני ישיבת "בית-אל" בירושלים, את ר' שלום בן מלכא. הוא חתום עמהם על מודעה לגיוס תרומות, עבור אלמנת הרב אליהו פארידיס, שהתפרסמה בעיתון "פרחי חבצלת" ב-9/7/1875.

סיפרו "זרח השמש", הודן במועדי השנה, יצא לאור בירושלים בשנת 1898. רחמים מזרחי, נציג האלמנה והיתומים, כתב כך בהקדמה: "על מות ישרים לא ננעלו שערי דמעה. ויטוש משכן שילו, בישיבתו קהילת-קודש 'בית-אל' ימצאנו, ויעל במעלות בין שרפי קודש ... כמוהר"ר שלום מלכא תנצב"ה, אשר קיים התורה מעוני והשאיר לנו שריד, זה הספר היקר 'זרח השמש' ... מה רב תועלת נעשה בו! ... כי מהות הספר, לזמן הנץ-החמה ולזמן השקיעה". וכך כתב שם המחבר, בין היתר: "זאת תבין ותשכיל שרבותינו ז"ל, אין להם עיקר חוכמת התכונה, אם היא אמת או אינה אמת. אלא העיקר אצלם, הסוד שרצו להלביש בו ... אם יכולת לפרש אותו ולהשוות אותו אל המציאות, הנה מה טוב ומה נעים. ואם לאו - תאמר שכווננו בזה לפנימיות העיניין, אשר נודע להם. ולא תאמר כמו שאמרו קצת מן המפרשים, שרבותינו ז"ל סוברים שהארץ היא שטחית [שטוחה] ... ולפיכך יהי יום אחד לכל שוכני הארץ, וכן הלילה ר"ל [רחמנא ליצנן] ... וידע שהיום, יש בו שלושה-עשר שעות, מן

¹⁹⁰ טולדנו, נר המערב, 78.

¹⁹¹ ילוז, ילקוט, 53.

¹⁹² יערי, שלוחי, 640.

¹⁹³ טולדנו, שריד ופליט, 56.

¹⁹⁴ טולדנו, נר המערב, 41.

¹⁹⁵ שם, 162.

הזריחה עד השקיעה. ואם-כן ידע, שחצי היום היה בשישה-וחצי [אם למשל, הזריחה בשעה 5:30, אזי חצי היום בשעה 12:00] ... וכשיעבור שישה-וחצי מן הלילה, הוא חצי הלילה [תחילת הלילה - 13 שעות מהזריחה, כלומר בשעה 18:30. ואמצע הלילה, אם כך, בשעה 01:00] (דף כ"ב). ר' [יוסף מלכא](#) נמנה על רבני ישיבת "בית-יעקב" בטבריה, בשנת 1857. הוא חתום שם על תעודה, שהצגתי מעלה בסעיף 8. פרטיו מופיעים במיפקד מונטיפיורי משנת 1855: הוא בן חמישים ושתיים, נולד במראקש (בשנת 1803) ועלה לטבריה בשנת 1843. שם רעייתו ריינא, ותוארו כמה"ר (כבוד מורנו הרב). עוד מוצאים במיפקד משנת 1839, את [אברהם מלכא](#) מצפת (עיסוקו מוכר ירקות), ואת [יוסף בן-מלכא](#) מוהראן, בטבריה.

ר' [משה מלכא](#) נולד במקנאס שבמרוקו, עלה לירושלים, והיה בה למלמד, דרשן וחזן. יצא בשליחות קהילת המערבים בירושלים לאירופה, וגייס תרומות שבאמצעותן נבנו בתי מגורים ובתי-כנסת בעיר העתיקה בירושלים. בין השנים 1865 – 1871 פקד את איטליה, צרפת, אוסטריה, הונגריה ותורכיה. בשנת 1873 יצא למצרים, ובשנת 1874 פקד את הולנד, בלגיה, גרמניה, דנמרק, ופולין.¹⁹⁶ ב-27/10/1871, פירסם בעיתון "חבצלת" דו"ח מפורט, לתרומות שאסף בהונגריה (בבדפשט 886 פלורין, בניזון 120 פלורין, וכו'). ב-8/9/1875 פירסמה קהילת אמשטרדם מודעה בשיבחו, בעיתון "הלבנון". עקיבא לעהרן, החתום על המודעה, העיד שמלכא עשה מלאכתו בנאמנות וביושר - עד הפרוטה האחרונה. העידו עליו, שמעולם לא השיב ריקם, פני המבקשים ממנו סיוע.¹⁹⁷ בשנת 1892 התמנה לאב-בית-דין המערבים בעיר. לקראת סוף ימיו, סבל רדיפות, בין היתר מצד עורך עיתון "הצבי" דאז, אליעזר בן-יהודה. נפטר במוצ"ש כ"ד אב תר"ס 1900, ונטמן בירושלים. יוסף אליהו שלוש הזכירו בספר "פרשת חיי", כמי ששידך לו את רעייתו, בשנת 1887. וכך כתב: "באחד מימי חול-המועד פסח, כשהתארח בביתנו הרב המערבי מירושלים הרבי משה מלכא, בסעדנו את ארוחת הצהרים, הללני אבי בפני הרב ... הרב, בשמעו את דברי התהילה, חיך ואמר: 'הגיע השעה לחפש לבנכם כלה בת-טובים'. הורי נתנו את הסכמתם, התחילו לשוחח ביניהם בקטעי מלים שלא יכולתי לתפוס את שיחתם. אחרי הצהרים בשעה חמש לפנות ערב, בא הרב מלכא אל הורי ונכנס אתם בשיחה סודית ... 'החלטנו לשדך אותך עם כלה נעימה בת נכבדים, העלמה פריחה בת המנוח סיניור אברהם מויאלי' " (פרק ה').

מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "מ"ק ... מ' [נת] [פרחא מלכא](#). נפ' [טרה] ה' כסליו ש' [נת] התרע"ו [1916]. ת.נ.צ.ב.ה." צילום המחבר, 18.9.11.

במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים בצפת את [אברהם מלכא](#), מוכר ירקות. בטבריה מוצאים את הרב [יוסף מלכא](#) – במיפקדי השנים 1839, 1849, 1855. במיפקד שנת 1839, צוין שהוא בן שלושים וחמש, שעלה ארצה מוהראן בשנת 1839. במיפקד שנת 1849, צוין שהוא בן ארבעים ושש, שעלה ארצה ממראקש, בשנת 1839. במיפקד שנת 1855, צוין שהוא בן חמישים ושתיים, שעלה ארצה ממראקש, בשנת 1843. זו עדות נוספת לתופעה, לפיה ילידי מרוקו שעלו ארצה דרך ווהראן, יוחסו לעיתים לוהראן ולא למולדתם מרוקו.

¹⁹⁶ יערי, שלוחי, 740.

¹⁹⁷ עיתון "חבצלת", 31/8/1900.

• 32. משפחת בן-מרק'

ממשפחה זו ידוע ר' מאיר מרגי, שהתגורר בפאס בשנת 1745. נמצאה אגרת ששלחו לו רבני פאס בשנת 1755, בעניין רצונו לעלות לא"י, ונראה שלא עלה.¹⁹⁸ ר' דוד בן-מרגי עלה ממרוקו לחברון, ונמצא חתום שם בשנת 1763, על אגרת שליחותם של ר' חיים באג'איו ור' יצחק זאבי. בשנת 1769 יצא בשליחות חברון לטריפולי ולמרוקו. ר' דוד חסין ממקנאס, הקדיש לו פיוט, בו כתב: "פיוט יסדתי לכבוד החכם השלם שד"ר כמה"ר דוד בן-מרגי, שליח חברון תוב"ב ... יום הזה ראינו, אור נוגה עלינו, מעיר עוז לנו, אחינו שרינו, המלך דוד ... קרית-דוד חנה [התגורר בחברון], עיניו תחזינה, כל טוב מכונה, וחיש לנו תנה, חלק בדוד" ("יתהילה לדוד", מ').

• 33. משפחת קוריאט

ר' אשר קוריאט יצא בשליחות צפת, לאזור קורדיסטאן, בשנת 1763.¹⁹⁹ ר' יצחק קוריאט, בן יהודה, עלה לירושלים מטטואן (מרוקו) אחרי שנת תק"נ 1790. נפטר ב"ז כסלו תקס"ה שנת 1805.²⁰⁰ סיפרו "מעשה רק"ם", יצא לאור בפיזה בשנת 1806, וכך נכתב אודותיו בהקדמה: "איש אלקים קדוש הוא, הכולל ענוותן כהלל ... המקובל האלהי כמהר"ר יצחק קוריאט זצ"ל ... יצא ובא לו מארץ מולדתו, שלם בתורתו. ונדבה רוחו אותו, לעלות לעיר הקודש ירושלים תו"בבא. וישב שם על התורה ועל העבודה ... ועשה והצליח ... הוכרח לצאת מעיר-הקודש, לדפוק על שער בת-רבים ... ויהי כבא יצחק לעיר הזאת [פיזה] ... חשקה נפשו להוציא לאור תורה ... 'תוספי הרא"ש' ... חוץ לזמנו וחוץ למקומו, העריב שמשו של רב יצחק, נקרא אל השמים ביום או"י [י"ז] לחודש כסלו, שנת תקס"ה [1805]". והוסיף שם אודות אחיו: "הרב הגדול, מעוז ומגדול בנגלה ובנסתר, כמהר"ר אברהם קוריאט [אחיו של יצחק] ... נשאר לבדו יום וליל בצער ... בחודש אחד הלכו המה למנוחות [שניהם נפטרו בתוך חודש], ועזבו אותנו לאנחות ... ואמנם גדולים צדיקים במיתתן, כי הועילה כפרתן, וישב ה' מחרון אפו ... ותעצר המגפה המחנה העברים". הוא נדד מטיטואן למוגדור, משם לג'יבראלטר, ומשם לליוורנו-איטליה. סיפרו "זכות אבות", יצא לאור בפיזה בשנת 1812.
משה קוריאט היה מורה בבית-הספר "כל ישראל חברים" (אליאנס) ביפו, בשנת תר"ל 1870. זו היתה השנה הראשונה ליסוד ביה"ס, והיו בו תשעה-עשר תלמידים בלבד. בשנת 1873 עמד בראש ועד-המורים, ומיספר התלמידים עמד אז על חמישים ושמונה.²⁰¹

¹⁹⁸ נאים, מלכי רבנן, פ"א.

¹⁹⁹ יערי, שלוחי, 455.

²⁰⁰ טולדנו, נר המערב, 200.

²⁰¹ פרסומי כ"ח בעיתון "המגיד", 4/5/1870; ועיתון ב"לבנון", 30/4/1873.

• 34. משפחת ר'ח ובלאן

משפחת בונאן נמנית על מגורשי ספרד, שהתיישבו במרוקו.²⁰² ר' **אברהם ריוח** ור' **מסעוד בונאן**, יצאו בשנת 1774 בשליחות קהילת צפת, לקרפינטראץ (Carpentras) שבדרום-צרפת. בהסכמות לספר "אוצרות יוסף", מאת ר' יוסף דימיליב מוסקאט, הם כתבו: "שלוחי עיר-הקודש צפת תו"בב. לכונן עיר קודשנו ותפארתנו, החותמים פה קהילת-קודש קארפינטראץ, יע"א [יכוננה עליון אמן], בחודש חשון שנת התק"ל [1774] ... [על החתום] מסעוד בונן, אברהם ריוח". בשנת 1777 שהו בוניה, ובאותה השנה יצאו בנפרד לאיטליה, שם נפגשו עם החיד"א (אזולאי) בעיר טריאסט.²⁰³ ר' דוד בונאן, בעל הספר "אוהל ישרים" (ליוורנו, 1846), ישב בתוניס ונמנה שם על קהילת היהודים מליוורנו, שנקראה גראנה (Grana). אחיו, ר' **אברהם בונאן**, עלה לירושלים בשנת 1863, ונפטר בה בכ"ג חשון תרכ"ו, 1866.²⁰⁴ **מאיר בונאן**, היה בין החותמים על המכתב לבקשת-סיוע, ששלחו יהודי ספרעם בשנת 1899, למרדכי אדלמן, והוזכר מעלה בסעיף 12. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בחיפה שלוש משפחות בונאן, כולן עלו מווהראן בשנת 1834. האחד משכיר דירה, השני רוכל, והשלישי סוחר. במיפקד משנת 1849, מוצאים בצפת את **חיים ויצחק ארוח**, שעלו ממראקש. הראשון בן שישים, צורף במקצועו, נשוי לאסתר מדמשק, ולהם שלושה ילדים. השני בן שלושים וחמש, צורף במקצועו, נשוי לקאדין מפקיעין, ולהם שני ילדים. גאון הזכיר רב ממשפחת ריוח, בין שאר הרבנים הטמונים בחברון, שאת שמם הזכיר שליח-הציבור בלילי יום-הכפורים (יהודי המזרח, א' 182).

²⁰² טולדנו, נר המערב, 75.

²⁰³ יערי, שלוחי, 460.

²⁰⁴ עיתון "הלבנון", 1/3/1867.

• 35. מפתח מאמאן

ר' יוסף מאמאן בן משה, מוכר בקרב יהודי בוכרה בשם "יוסף בן משה ממון אל-מוגרבי". הוא נולד בטטואן או במקנאס (מרוקו) בשנת 1741, ועלה ארצה עם משפחתו שהתיישבה בצפת. בשנת 1793 הגיע לבוכרה, בשליחות קהילת צפת. שם התוודע למצב היהודים, שתואר בשנת 1886 ע"י הנוסע אפרים ניימארק, כך: "סיפרו לי זקניהם [הבוכרים] כי עת בא שמה ר' יוסף ממון, היה מנהגם כמנהג המוחמדים [המוסלמים] ... בגמר דבריהם היו אומרים 'אללה הוא אכבר'. וחכם ממון תקן להם תחת זה, קריאת 'שיר למעלות' ". הוא נבעת מאיבוד הזהות היהודית שם, והחליט לפעול: הזמין סידורי-תפילה מליוורנו ומוילנא, גייס מורים, הזמין סופר לכתוב ספר תורה על קלף, והחל מלמדם תורה והלכות, לפי מנהג יהודי מרוקו. ולא רק תורה לימדם, אלא גם חיבת-ציון. ר' דוד דבית הלל העיד שפגש בבגדד בשנת 1827, אב ובנו מבוכרה העולים לארץ-ישראל, והם מתלמידי ר' מאמאן. הם דיברו עברית שוטפת, והיו בקיאים בספרות ובמנהגי-ישראל. לדבריו, היו אז בבוכרה כ 3,000 משפחות יהודים.²⁰⁵

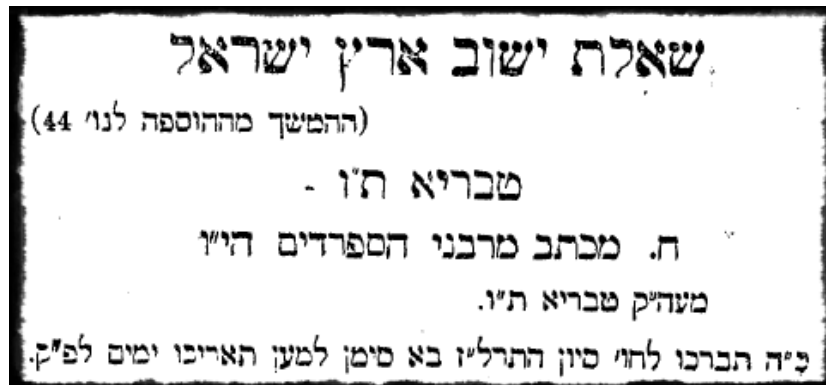
ר' מאמאן שהה בבוכרה שישים ואחת שנים, ונשא שם אישה נוספת. נפטר שם בשנת תקפ"ג 1822, ולפי אתר הקהילה הבוכרית בישראל (bukhara.co.il), יום פטירתו הוא כ"ג בכסלו. ר' רפאל אוחנא, שהיה שליח בבוכרה בשנת 1887, העיד עליו: "בהיותי בערי בוכרא, ראיתי נוהגים כן [כמו] כמערב הפנימי [מרוקו], ועל הרוב כי [וזה בזכות] מעלת הרב ... יוסף מאמאן זצוק"ל. הוא ראה והתקין להם כמנהג המערב". יערי סיכם את פועלו במשפט: "לא מן ההפלגה [ההגזמה] היא לומר, ששליח צפת זה, הציל את יהודי בוכארה מכליה רוחנית" (שלוחי, שם). ר' רפאל מאמאן נולד במקנאס בשנת 1810 לערך, ועלה בנעוריו עם משפחתו, לטבריה. היה דיין, מורה ורב הקהילה בטבריה ובצפת, במשך כארבעים שנה, עד פטירתו בשנת 1880 לערך.²⁰⁶ בשנת 1894 יצא לאור בירושלים, סיפרו "מרפא לנפש". וכך כתבו בהקדמה, שלושת נכדיו: "אנחנו אלה פה, נכדי עטרת ראשנו, המאור הגדול ... המלאך רפאל מאמאן זצוק"ל וזיע"א ... רבות בשנים שפט את ישראל, חוקים ומשפטים צדיקים ... בשתי ארצות החיים: עיר הקודש צפת, ועיר הקודש טבריה ... שהחינו וקיימנו, למען דפוס ספר התורה ... 'מרפא לנפש' ... פסקים וכתבים, דרושים לכל חפציהם, אשר אסף ... אבינו ... שלמה מאמאן [בן ר' רפאל הנ"ל] זלה"ה ... [חתומים: שמואל יאודה מאמאן, נסים אליאזר מאמאן, חיים יוסף מאמאן]."

הספר דן במיקרה עגונה אחת מצפת, ור' רפאל כתב כך: "איש אחד מעיר צור, ושמו משה קרסינטי, בא לגור בעיר הקודש צפת"ו [צפת, תבנה ותכונן]. הוא ואשתו, ושני בניה הסמוכים על שולחנו. והיה נושא ונותן עם המותואלים [המוסלמים] של הכפרים. וכפעם בפעם היה הולך אצלם, ומתאחר שבוע או שתיים למרבה [לכל היותר], ושב לעירו. וכה היה מעשהו בצור, קרוב לעשר שנים. לימים, בא מותואלי לעיר הקודש צפת"ו, למשה הנזכר, ובידו מטבעות זהב למכור ... ואמר לו, תבוא אצלי לכפר ותביא עמך סך [כסף] רב, ואמסור לך הרבה מהם בזול ... והלך הוא [משה] ובנו הגדול לצידון, וקיבצו סך גדול ... וחלף הלך זמן רב, ועקבותיהם לא נודעו ... וכל הקריה הומה על זה, כי לא היה מדרכו להתעכב יותר משבועים, כנזכר. ודנו באומדנא [העריכו] שבוודאי נהרגו, וכל דבר המטבעות וכו' היה עורמה ... ולימים נזדמן כמהר"ר שמואל עבו ז"ל לחנות גוי אחד, ושמו מוסטפא. ומצא שם שוטרי הגויים שנתקבצו לילך ולאסוף ממון העמומיא [פדיון לנרצח, מעיר הרוצח] ... ואמרו להרב:

²⁰⁵ יערי, שלוחי, 664.
²⁰⁶ עיתון "חבצלת", 25/6/1880.

'למה אתם הנהרגים, לא תתנו חלק המגיע עליכם מזה [למה היהודים לא משתתפים בזה]?' והשיב להם בזה הלשון: 'הרי אנחנו, שנפקד מאתנו הר"א אביטבול, שהוכר מי הם הרוצחים, וכמו-כן שגם אחרים שנפקדו מאתנו – תלכו ... ותצילו דמי הדם [שלכם] – ואז נפרע עמכם' ... וכשמוע מוסטפא ... ענה ואמר: 'אמש היה אצלי אחד מתוואלי, וסיפר לי: תשמע כמה הממון יעשה. הנה משה היאודי ובנו, הרגום משום הממון ... אם תרצה, נביא לך המתוואלי ויספר לך סיפור המעשה, ויגיד לך שם הכפר'."

בכ"ה סיון תרל"ז, 27/6/1879 (לפני העליה הראשונה), פירסם ר' רפאל מכתב בעיתון "הלבנון", יחד עם ר' רפאל אברהם כלפון ור' יעקב אבולעפיא. כותרתו "שאלת ישוב ארץ-ישראל", וזו תמציתו: "ובפרט על-פי השנים האלו הקרובים [האחרונות], שנתרבו לרוב, הבאים לשכון כבוד בארצנו. והפרט מפורש [בעיקר] מערי מערב הפנימי [ממרוקו] יע"א ... יש מהם מחיבת אה"ק [ארץ-הקודש] ... ויש מהם מפחד המלכות ... וחלילה לנו מלנעול הדלת בפניהם ... ואם איש עני הוא ... נוטל חלק בקופת-העניים ... ואין הדבר צריך לאומרו, כי כפי ריבוי הבאים מחדש, מתמעטת הכנסת הקודמים [ככל שרבים העולים, קטן תקציב החלוקה]. אבל מה לנו לעשות, כי כך היא חובתנו ... אנחנו כולל הספרדים הי"ו [השם יחינו וישמרנו], לעולם אגודה אחת, ועם ה' כולנו. כיס אחד לכולנו ... אכן, שאר העם שיש להם איזה מיסחר, או הם בעלי-מלאכה הראויה להתפרנס ממנה, אפילו במיעוט דוחק - אין נוטלים שום חלוקה ... מי יתן ... [ונוכל] ללמד ספר [תורה] ואומנות [מלאכה], המחיה את בעליה, כי זה הוא הדרך ... והנה מה טוב ומה נעים, אם יהיה לימוד אומנות ומלאכה ... והמבין יבין כי זו היא שמחתנו: אם ישיגו [יגיעו] למדרגה זו, להשיג פרנסתם מיגיע-כפם".²⁰⁷

בנו, ר' שלמה מאמאן, נולד בטבריה בשנת 1828. בשנת 1869, יצא בשליחות קהילת טבריה לצפון אפריקה, ובשנת 1880 יצא לאיטליה. נפטר בטבריה בשנת 1886. בספר "מרפא לנפש", הביאו ילדיו (נכדי ר' רפאל) מעט מדרושי אביהם. בראשיתם, כתב ר' שלמה: "את אשר חידשתי, בהיותי לומד במערת ר' שמעון בר-יוחאי זיע"א". שכן, שם נהג ללמוד ולשקוד. אחיו, ר' שמואל יהודה מאמאן, נפטר בטבריה בשנת 1896. במיפקד מונטיפיורי משנת 1849, מוצאים את ר' רפאל מאמאן בטבריה, ובמיפקד שנת 1855, מוצאים אותו בצפת. הוא מכונה שם (1855) "מעלת הרב המופלא רפאל מאמאן", ופועלו: "ושפט בצדק דלים, ותורה יבקשו מפיחו". הוא בן חמישים, שעלה ממקנאס לארץ-ישראל בשנת 1820 (לעומת זאת במיפקד שנת 1849, צוין שעלה בשנת 1822, ושגילו ארבעים ואחת). רעייתו הרבנית שימחה, וילדיהם: רחל (בת שמונה-עשרה), ושלמה (בן עשרים) - הוא המוזכר מעלה. רעייתו (של שלמה) היא אסתר (בת חמש-עשרה), ובנם דוד (בן שנתיים). ששת הנפשות הללו מתגוררות יחד, בבית ר' רפאל הנ"ל. במיפקד שנת 1839, מוזכרת האלמנה "אם רפאל

²⁰⁷ הציטוט והתמונה באדיבות עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il

ממאן" (פרטי המיפקדים באדיבות קרן מונטיפיורי, באתר montefioreendowment.org.uk). בנו של ר' שלמה (ונכדו של ר' רפאל), הוא ר' **חיים יוסף מאמאן**, שנולד בטבריה בשנת 1858. בשנת 1898 יצא בשליחות קהילת טבריה למרוקו, ובשנת 1906 היה באלג'יריה, וכחן כרב בוהראן. אח"כ שימש ברבנות בלאראש (צפון-מערב מרוקו), קזבלנקה ותימושינט. שב לטבריה בשנת 1924, ונפטר בה בשנת 1926.²⁰⁸ בזמן שליחותו למרוקו, שלח דיווח לטבריה על מצוקת יהודי צפון-אפריקה, וביקש שיתפללו למענם. הידיעה התפרסמה בעיתון "חבצלת", ביום 20/5/1898.

ר' **אהרון מאמאן**, היה שותף להתיישבות החקלאית-חלוצית בכפר מירון, שהקדימה את ההתיישבות בפתח-תקוה ובראש פינה. מובילת המפעל הזה, היתה **משפחת עבו מצפת**, שבניה החזיקו בתפקיד קונסול צרפת, בעיר. וזו העדות, מתוך מכתבי לורנס אוליפנט וגולדשמידט, שהתפרסמו בעיתון "המגיד", ביום 20/6/1883: "בימים האלו, שבתי ממסעי לצפת וארץ-הגליל ... לפני שישה ירחים נוסדה קולוניא [מושבה]... גיאוני [ראש-פינה, נוסדה בסוף שנת 1882] ... על-ידי כ"ד [24] משפחות מרומעניא, וארבע מרוסיא, מספר כל הנפשות מאה וארבעים... בכפר מירון ... מצאתי גם כן שש משפחות מישראל, אשר הושיבן שם הרב מצפת [עבו] על אדמתו, זה שנים אחדות ... הקולוניסטים [המתיישבים] ההם, היושבים בכפר מירון, הם מאלה היהודים שבאו לארץ-הקודש מטוניס ומאראקא [מרוקו] ...

גם אנוכי [גולדשמידט] הייתי שם במסעי לארץ-הקודש בימים האלה ... הקולוניא מירון נמצאת אצל קברו של ר' שמעון בן יוחאי ... לפני שש שנה [בשנת 1877], קנוה ארבע משפחות מישראל, אשר לוו כסף ... הקולוניסטים כבר נטעו לערך, ב' אלפים [2,000] עצי-זיתים, והשמן מוכרים במחיר טוב. בהקולוניא נמצא מעיין מים גדול, ואצלו נטעו הרבה עצי-תאנים, רימונים, ועוד. שמונה צמדי-בקר להם, והפלאחים הערביאים עובדים את עבודת הקולוניא. מלבדם, עובדות אצלם בשכר גם ארבע משפחות מישראל שבאו מהמערב, והן מתעסקות בעבודת הגנים, שהורגלו בה בארץ מולדתם ... הקולוניא במי-מרום, נוסדה לפני י"א שנה [11 שנים, כלומר בשנת 1872] ע"י יהודים אחדים ספרדים מצפת, אשר גמרו בדעתם להחיות עצמם מעבודת-אדמה. למטרה זו קנו שלושת אלפים דונאם אדמה ... מזה נראה, כי רעיון עבודת-האדמה לא חדש הוא לאחינו בני-ישראל".²⁰⁹

ביום 4/12/1887, פרסמו יצחק מרדכי עבו ואהרון מאמאן, מכתב זה בעיתון "חבצלת": "הנה אנחנו החתומים מטה, ילידי ותושבי ארץ הגליל ... גמרנו בלבנו לעזוב את מקומותינו ... ועזבו את מסחרינו ... ומכרנו את כל אשר לנו. וזה ארבעה ירחים, קנינו לנו כפרת-ארץ גדולה וטובה בהכפר מירון ... על מנת לעבדה ולשמרה [בראשית ב' 15], לעמול וליגע, ולהוציא לחם מן הארץ בעמל-ידיים וזיעת-אפים. אדמתינו היא, כאשר אמרנו, הטובה והמובחרה לחרישה וזריעה, וגם לנטיעת אילנות ... בכל עצי-פרי שונים, וגם עצי-אתרוגים טובים במספר רב, וגם אלף וחמש מאות עצי-פרי הנוהגים יכול כברכת ה'. גם במים ... ארצינו מבורכת, כי שמה שוטף הולך המעיין הגדול ... ותקותינו תעודדינו כי נעשה וגם נצליח ... ביען, כי אנחנו בני-הארץ הננו, אשר ידענו את השפה ואת העם ... גם אורח-החיים הנקל לנו לשאת, רב יתר מאלה החדשים [מהעולים החדשים] ... ואנחנו פה נולדנו, ובארץ-הקודש גודלנו, בעוני ודוחק ... הנקל לנו לחיות חיי-איכר ... אך עתה דאגתנו הגדולה היא, על חסרון בתים ... [סך המתיישבים] שתיים-עשרה משפחות – שהם 46 נפשות ... נאום יצחק מרדכי עבו הי"ו, ונאום אהרון מאמאן הי"ו".²¹⁰

²⁰⁸ יערי, שלוחי, 655, 660.

²⁰⁹ עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il.

²¹⁰ שם.

לא נחתום סעיף זה, מבלי להזכיר עוד מפעלה של משפחת עבו: נשיא הכבוד של ועד המושבה ראש-פינה, בעת הקמתה, היה ר' **יעקב חי עבו**. יותר מעשור, קודם הקמת יסוד-המעלה, הוא רכש את אדמותיה ("מי-מרום", היא "א-זבד" בפי הבדווים). וגם אדמות "משמר-הירדן" היו בתחילה בבעלותו.²¹¹ מתברר שמשפחה זו, היתה מן החלוצות הראשונות, ומן הבולטות בארץ-ישראל בעת החדשה. ונשגב מבינתי – כיצד הפרק אודותיה נשמט מתוכנית לימודי ההיסטוריה בבתי-הספר בישראל, כמו גם פרקים נוספים? ואולם, אף-פעם לא מאוחר לתקן, שהרי מדובר באמיתות היסטוריות. (בשנת 2017, תיקנתי מעט בחיבורי: "כיצד מאפייני 'העלייה-הראשונה' באו לידי ביטוי במושבות הגליל מזה, ובפעילותה של משפחת עבו מזה?". פורסם באתר: ABBO.org).

ר' **מרדכי מאמאן**, נמנה על רבני צפת בשנת 1870. הוא חתום על מכתב שהתפרסם בעיתון "הלבנון" ביום 13/6/1879, ועינינו דומה למכתב שהזכרנו מעלה מאת ר' רפאל מאמאן. חותמי המכתב מדגישים את מעלת מלאכת הכפיים, ומצהירים שכספי-הנדבות מיועדים רק לעניים, לחולים, לתלמוד-תורה ולמצוות הכנסת-כלה. כל מי שמתפרנס מיגיע כפיו, הם אומרים, אינו נשען על הנדבות כלל. הם מעידים ששלחו יותר מעשרה מכתבים לוועד בלונדון, בהם הודיעו שהם מוכנים לקבל בשמחה עבודת-אדמה. כמו"כ פנו למונטיפיורי לממן תלמוד של עשרה יתומים, בבית-הספר בביירות של זאכי כהן. במיפקד מונטיפיורי משנת 1849, מוצאים אותו בטבריה. הוא מכונה שם חכם-רב. בן עשרים שעלה ממקנאס בשנת 1845, ונשוי לרחל. במיפקד משנת 1855, הוא כבר מכונה כמה"ר (כבוד מורנו הרב). עיסוקו מלמד, ולו ולרחל בן בשם אהרון, בן ארבע. ר' שלמה חזן כתב אודותיו בסיפרו "שולחן הטהור", כך: "את זה דרשתי, ביום סילוק [פטירת] הרב כמה"ר מרדכי מאמאן ז"ל, ביום ט"ו לחשוון שנת תרמ"ד [1883]" (דף צ"ג).

ר' **משה מאמאן** בן מרדכי (נראה שלא הנ"ל), היה הרב הראשי בצפת, עד פטירתו בשנת 1909. סיפרו "זכרון משה", יצא לאור בירושלים בשנת 1908, וכך כתב בהקדמה (חלק א'): "עיר מולדתי עיר-הקודש צפת ... ושם מר אבי, החסיד העניו הר' **מרדכי** מאמאן זלה"ה. והקדמתי לרמוז עיר מולדתי ... 'כי בחר ה' בציון, אוה למושב לו' [תהילים קל"ב 13] ... 'כי בחר ה' בציון', שהיא ירושלים. אבל 'אוה' שהיא צפת, למושב לו ... דבארעא דגליל [שבארץ-הגליל] יתגלה מלכא משיחא [מלך המשיח] ... וכן שם אימי מורתי, מרת **מסעודה** ... ואנוכי להבל דמה, עני מדעת, אביון מבינה ... ולעשות בחיבורי זה, מחסה ומגן ממארי דדינא, בעת יאסוף רוחי וגויתי, למען נשמת הצדיקים המובאים בחיבורי ... הם יפרשו כנפיהם עלי, להצילני מבאר שחת ... את ספר-הזכרונות יעלה לפניו יתברך, כהקרבת קורבנות ועוד נשמתי בקרבי, מתנפל ומתחנן מול הדרת נשמת קדוש עליון". מהמשך דבריו, מתברר שפקד את בוכארה, כנראה בשליחות: "אנוכי בדרך נחני ה', בעי"ת שהריסבו יע"א, מסביבות עוב"י בוכארה יע"א. ובבואי לעיר המהוללה...". ובסוף הספר הוסיף: "אנשי העיר הזאת עי"ת שהריסבו יע"א, המה הגיבורים ... אשר היו בעזרי בהדפסת ספר-התורה הזה ... ברכות לראש בני נאמן נטע נעמן ... **שלמה**, ואחיו יוקטן **מרדכי** מאמאן ... ולאחיותיהם, בנותי היקרות ... ולמרת אימם ... מרת **אסתר**, זוגתי תחיה, בת מעלת מוה"ר ... שלמה חזן, בעל המחבר ספר 'שולחן-הטהור' ". ב- 20/3/1907, פרסם מכתב בעיתון "השקפה", ובו הודיע שפרש מהנהגת הקהילה, מפאת זיקנתו. עוד התריע שם על עוני העיר, ומצבה ההולך ומתדרדר. כשנה לאחר מותו, ב- 26/12/1909, פרסם "צפתי" כתבה בעיתון "הצבי", על מצב העיר. בין היתר כתב: "מיום שמת רבנו הרב ממך, אין לנו אחר שימלא את מקומו ... וכמספר תושביה [של צפת], מספר רבניה".²¹²

²¹¹ יוסף שרביט, צרפת בגליל במאה ה-19, "קתדרה" 108 (תמוז תשס"ג).

²¹² עיתונות יהודית היסטורית, www.jpress.org.il.

מצבת ר' משה מאמאן, בבית-העלמין העתיק בצפת (בתוך מערה, ליד ציון ר' קארו): "פה נטמן מעי" [מעלת] הרב הזקן המאושר, המדוכא ביסורין. כמהר"ר [כבוד מורנו הרב רבי] משה מאמאן נ"ע [נשמתו עדן]. ביום ראש חודש שבט, תרס"ט [יום שבת, 23/1/1909] תנצ"בה". צילום המחבר, 12.6.2011. בנו, [אבא מירקאדו מאמאן](#), נולד בצפת ב"ב תמוז תרמ"א, שנת 1881 (מאישתו השניה של ר' משה – חנה). מירקאדו למד בישיבה, ואח"כ בקולג' הצרפתי בבירות. בשובו מלבנון, פתח בית

מיסחר בצפת, ועם פרוץ מלחה"ע הראשונה גויס לצבא התורכי. בשנת 1917, תחת השלטון הבריטי, הועסק כמפקח סניטרי בגליל-העליון, מטעם ההסתדרות הרפואית "הדסה". כן יזם הקמת בית-כנסת בראש-פינה, וועד קהילתי בצפת. נפטר בצפת בח"י שבט תרפ"ח, שנת 1928. רעייתו שרה, וילדיהם: רפאל ומרגלית.

בנו, [רפאל מאמאן](#), נולד בצפת בכ"ה סיון תרס"ד, שנת 1904. עבד כל חייו בשירותי הדואר. החל כפקיד בבית-הדואר בראש-פינה בשנת 1921, וכלה כמנהל בית-הדואר בזכרון-יעקב, בשנת 1930. היה פעיל-ציבור, ובין היתר שימש כיו"ר הוועד למען החייל בעיר. בזמנו, היו בזכרון-יעקב שני בתי-כנסת: אשכנזי וספרדי. האשכנזי היה "ארמון", כדברי רות, ביתו של רפאל, מאחר ומומן ע"י רוטשילד. ואילו הספרדי היה "חדר עלוב".²¹³ נוכח זאת פעל רפאל רבות, יחד עם אליהו מזרחי, להקמת בית-כנסת מפואר. בנר ראשון של חנוכה התשי"ט 1959, נפתחו שערי בית – הכנסת, ורפאל

שימש בו כגבאי וחזן. ביום שבת, ו' חשוון תשמ"ג 1982, ביקש מרעייתו חיה את החליפה היפה ביותר שלו, ויצא לבית-הכנסת. ושם נפטר באותו היום. נטמן בזכרון-יעקב. בתמונה: בית-הכנסת "היכל רפאל" בזכרון-יעקב, על-שמו. צילום המחבר, אוג' 2011.

²¹³ סרטון המשפחה באתר: www.youtube.com/watch?v=0iRcTZKGVJE

טרגדיה איומה ומשולשת, פקדה את שבט מאמאן הצפתי: ר' שלמה מאמאן ובנו בכורו, נרצחו בשנת 1894 ע"י שודדים בעבר-הירדן, לשם הגיעו לצורך מיסחר. בן נוסף שלו, יצחק מאמאן, נרצח בצפת בזמן פרעות תרפ"ט 1929 (ב- 29/8). שלושת רוצחיו נתפשו ונידונו למוות.²¹⁴

יוסף דוד מאמאן, נולד בצפת בח"י סיון תרמ"ה (1/6/1885). לימים יצא לחו"ל, ושהה באנגליה ובצרפת, שם עסק במיסחר ובהוראה. חזר לירושלים בשנת 1934, והיה חבר ועד העדה הספרדית בעיר. בצעירותו פירסם מאמרים בעיתוני הארץ. ב- 11/8/1905, פירסם בעיתון "השקפה" ידיעה-מדעית מעניינת, שיכולה להיות רלוונטית לימינו, כאשר קרנה של סין כמעצמה עולה. הוא כתב שלפי חכמי-הסינים, הם לא יוכלו למשול בעמים אחרים, עד אשר יצליחו למנות את אוכלוסייתם. ומאחר ובשנה ההיא (1905) הצליחו לעשות זאת (מנו 407 מיליון), הציע מאמאן למדינות המערב להשמר ... במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים ביפו את היתום יוסף מאמאן בן מרדכי. יליד טבריה, בן שנים-עשרה. אפשר שזהו ר' יוסף מאמאן, המופיע בדו"ח ועד העדה ביפו, שהתפרסם בעיתון "חבצלת", ביום 27/5/1891. סה"כ נרשמו במיפקד זה, אחת-עשרה משפחות מאמאן: תשע ממקנאס (בטבריה ובצפת), שנים ממראקש (בצפת ובירושלים), ועוד שני יתומים קטנים, בטבריה ובצפת.

²¹⁴ גאון, יהודי המזרח, א', 372. וכן עיתון "דבר", 20/10/1929.

• 36. מלפחת חסין

בסעיף 1 מעלה ("קיצור תולדות בני-ישראל במרוקו"), הזכרנו את המשורר הנודע ממקנאס, ר' דוד חסין (1727-1792), בעל הפיוט: "אוחיל יום יום אשתאה, עיני תמיד צופיה. אעברה נא ואראה, אדמת קודש טבריא" וכו'. אביו, ר' אהרון חסין, יצא ממרוקו לצפת בשנת 1740, במענה לבקשת הקהילה לעמוד בראשה, אך למרבה הצער נפטר בדרך.²¹⁵ ר' [יהודה חסין](#) יצא בשליחות קהילת צפת לאירופה המערבית, בשנת 1795.²¹⁶ ר' [שמואל חסין](#), נמנה על רבני ישיבת "בית יעקב" בטבריה, בשנת 1857. הוא חתום שם על תעודה, שהצגתי מעלה בסעיף 8. ר' [מסעוד חסין](#), נמצא חתום על שטר בירושלים, בשנת תרכ"ג 1864, שלשונו: "וחתמו ותנו לכוללות קהילת-קודש המערבים הי"ו ... מהיום ארבעה ועשרים לאיר שנת ה'תרכ"ג [13/5/1863] ... ולביטחון פרעון החוב ... עיר הקודש ירושלים ת"ו ... [חתומים] חיים אבושדיד ... [מסעוד חסין](#)".²¹⁷

ר' [שלמה חסין](#), נמנה על רבני טבריה בשנת 1901. הוא חתום על מכתב מיום כ"ז כסלו תרס"א (1900), שהתפרסם בעיתון "חבצלת" ב- 1/2/1901, בעניין מינוי ר' אהרון אלחאדיף ל"חכם באשי" בטבריה. משפחת חסין נמנית על המשפחות שחידשו את הישוב העברי ביפו, באמצע המאה ה-19, ועל אלו שחידשו את הישוב העברי בלוד, בסוף המאה ה-19.²¹⁸

במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים חמש משפחות חסין בארץ-ישראל, וכולן עלו ממקנאס: [בנימין לחסין](#) מצפת, בן 20, אופה במקצועו, עלה ארצה בשנת 1840. האלמנה [אסתר בן לחסין](#) מצפת, בת 43, עלתה ארצה בשנת 1834. האלמנה [אסתר חסין](#) מטבריה, בת 52, עלתה ארצה בשנת 1845. [שמואל חסין](#) מטבריה, בן 32, מוכר בחנות, עלה ארצה בשנת 1850. [מסעוד חסין](#) מיפו, בן 42, סוחר, עלה ארצה בשנת 1842 (באדיבות קרן מונטיפיורי montefioreendowment.org.uk). בתמונה: מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "מצבת קבורת האשה הכשרה, מ' [מרת] [יאקות די חסין](#) ... יום שבעה לסיון שנת תרמ"ו [12/4/1886]. תנצב"ה". צילום המחבר, 24.8.2011.

²¹⁵ משה טולידאנו, אוצר גנוזים, 69.

²¹⁶ יערי, שלוחי, 666.

²¹⁷ גרייבסקי, מגנזי ירושלים, חוברת א', י"ד.

²¹⁸ גאון, יהודי המזרח, א', 231.

• 37. משפחת דאגין

ר' חיים דאגין נולד בפאס שבמרוקו, במחצית השניה של המאה ה-15. משם יצא לקסטיליה (ספרד) ללמוד בשיבת ר' יוסף עוזיאל, ובעת גירוש-ספרד, שב עם הגולים לפאס, בערב יום-הכיפורים שנת רנ"ג (אוקטובר 1492). נראה שנפטר אחרי שנת רצ"ה 1535.²¹⁹ כאשר הגיעו מגורשי-ספרד למרוקו, אירעה התנגשות בין שתי מסורות שונות – זו של ספרד מול זו של תושבי מרוקו הקדומים. ר' חיים דאגין, הגן על מסורת תושבי-מרוקו הקדומים, ועדות לכך נמצאת בסיפרו "עץ חיים", שם התנגד לדעת המגורשים בעניין ה"נפילה" (מושג בדיני-שחיטה). בסופו של דבר, התאחדו המגורשים והתושבים הקדומים סביב "ספר התקנות של קהילת-קודש המגורשים וגדוליהם בפאס" (שנת 1494), שהיה במשך שנים רבות ה"שולחן ערוך" של יהודי מרוקו. הספר נכתב בעברית, ונחשב כמקל. בין היתר, הותרה בו אכילת החגבים, והותר לשאת מספר נשים. ואולם, לא כולם סרו לתקנותיו; כגון באזור תפילאלת, ובבית-הכנסת של משפחת אבן-דאגאן בפאס.

ר' חיים אברהם דאגין המכונה אגין, מיוחס לר' חיים דאגין. נולד בקושטא (תורכיה) בשנת 1787, ובילדותו עלה עם משפחתו ארצה.²²⁰ בשנת 1842 מונה ל"חכם באשי" הראשון בארץ-ישראל. ("באש" בתורכית פירושו "ראש"). לצורך המינוי, הוציא הסולטאן עבדול מג'יד בן מחמוד פירמאן (צו-מלך), הכתוב באותיות זהב, על גיליון באורך מטר ורוחב חצי מטר (!). בין היתר, ה"חכם באשי" ריכז את תשלום המיסים לשילטון, והיה רשאי לגבות מיסים מסוימים מהקהילה. שוטרי השילטון לא יכלו לעצור מי מראשי קהילתו, אלא באמצעותו. ואילו אותו - רק "שייח אל איסלאם" היושב באיסטנבול יכל לשפוט. כיתת משמר הוצבה ליד מעונו, והערבים כינוהו "שייח אל יהוד". הוא נפטר בירושלים בכ' אייר תר"ח, שנת 1848. בין ספריו: "חוקי חיים" ו"חיים מירושלים".

נינו, ר' שם טוב דאגין, היה ראש עדת-הספרדים באנגליה, משנת 1920. אח"כ התמנה לראש ישיבת "אוהל משה ויהודית מונטיפיורי" ברמסגייט. נפטר במנצ'סטר ב"ח אב תשי"ג, 30/7/1953, והותיר מספר ספרים פרי-עטו. ביניהם ספר מקסים בשם "פרקי שירה", שיצא לאור בשנת 1937, בו כתב בין-היתר תפילה נבואית, האומרת: "בטל מאחינו שבפולוניה, כל גזרות קשות ורעות ... נתונים בידי עמים אכזרים, וכצאן לטבח יובלו" (ע' 27). בתפילה נוספת לכבוד הצהרת-בלפור כתב: "יי אלהים! מלך רחמן! ... נתת בלב כל הממלכות האדירות, ובראשן ממלכת בריטניה, להשיב לנו את ארצנו החמודה" (ע' 28). ובשירת-החול, כתב בין-היתר: "אין נקב המחט, צר לשני אוהבים. ואין רחב העולם, די לשני שונאים" (ע' 161).

²¹⁹ נאים, מלכי רבנן, ל"ו. טולדנו, נר המערב, 58. אנצ' אוצר ישראל, ג', 224.
²²⁰ גאון, יהודי המזרח, ב', 179. במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, נרשם שנולד בירושלים ואחותו בקושטא.

• 38. משפחת אהרון

בסעיף מס' 6 מעלה, אודות משפחת בן-אליד, הזכרתי את חמשת יהודי ממרוקו שביקשו לעלות במאה ה-15 לארץ-ישראל, ביניהם ר' אהרון בן סמחון (שמחון). ר' יצחק בן סמחון, היה שליח קהילת טבריה לתימן, בשנת 1823. ר' משה בן סמחון עלה ממרוקו לטבריה, בראשית המאה ה-19. בשנת 1820 יצא בשליחות קהילת טבריה לתורכיה, בשנת 1830 יצא למרוקו, ובשנת 1836 יצא בשליחות קהילת צפת לאיטליה.²²¹ בשנת 1857 נמצא בטבריה, חתום על הכרזה להקמת ישיבת "בית-יעקב", שהוזכרה מעלה. ר' גירונדי, תאר אותו כך: "כמוה"ר משה בן סמחון נר"ו, חכם חסיד ומקובל אלדי [אלוקי], מערי מערב הפנימי [מרוקו]. רוח ה' נוססה בו להוסיף קדושה על קדושתו, ולקבוע דירתו בעיר הקודש טבריה תוב"בא. וזה [לפני] עשר שנים שלחוהו רבני עיר הקודש צפת תוב"ב בשליחות מוצה [מצוה], וזכיתי לקבל פניו, פה פאדובא [איטליה], ולהנות מאור תורתו שלושה שבועות. ולמדתי ממנו כמה דברים בתורה ובתלמוד דרך פרד"ס [פשט, רמז, דרש, סוד], והאיש משה עניו מאד ... מצאתיו מלא תורה כאחד האמוראים, תם וישר וירא אלדים [אלקים] ... וכתבתי חידושי בספרי 'לקוטי שושנים' ... ובשאר קונטרסים".²²² במפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים אותו בטבריה. הוא בן 52 (כלומר יליד שנת 1803), שעלה ארצה ממקנאס בשנת 1818. נשוי לריקא, וילדיהם: יאודה (10), שמחה (7) ורחל (1). עיסוקו: דיין וממונה כחכם. עוד מוצאים שם בטבריה את הרב אברהם בן סמחון, בן 52 אף הוא, שעלה ארצה מרבאט בשנת 1820. נשוי למרים, ועוסק בצרכי הציבור. בחיפה מוצאים שתי משפחות בן-שמחון: אחת ילידת הארץ, ואחת מוהראן. בצפת, משפחת סמחון שעלתה מרבאט.

ר' יעקב שמחון עלה ארצה עם משפחתו מפאס, בשנת 1864, ונמנה על מחדשי הישוב העברי ביפו. נפטר בירושלים בשנת 1894. יוסף אליהו שלוש, הזכירו בסיפור "פרשת חיי": "אבי [ר' אהרון שלוש] היה רגיל מדי יום ביומו, משעה שלוש אחרי הצהרים לעזוב את משרדו וללכת הביתה. רוחץ את ראשו, ידי ורגליו ופושט מעליו בגדי-העיר, ועולה לבוש בגדי-הבית, ישר לבית-המדרש שנמצא למעלה מדירתנו והסמוך לבית-הכנסת. שם, היה נפגש עם זקני העדה הקבועים שבאים כרגיל לקרוא ולהתפלל ... הרב הגאון המקובל רבי אליהו מני הרה"ג רבי שלמה בוחבוט ... הרה"ג רבי מרקדו מאיר ... הרה"ג ר' יעקב שמחון ... הרה"ג ר' מאיר המבורגר ... ר' יצחק אשולין [אסולין], רבי מסעוד הכהן, רבי משה צרויה ועוד ... יחד עם הרבנים האלה והחכמים הקבועים, היה אבי הוגה איתם בתורה ומתווכח בענייני הלכה, עד תפילת-מינחה. כתום התפילה, היו מסובים שוב מסביב לשולחן וממשיכים ללמוד כמקודם עד ערבית. שעתים לפני הבוקר היו קמים לתיקון חצות, וקוראים עד עלות-השחר, זמן תפילת-שחרית" (פרק ב'). בנו, ר' יוסף שמחון, נולד בפאס בשנת 1859, ועלה עם הוריו ארצה בהיותו בן חמש שנים. התחנך בישיבת ר' שלמה בוחבוט ביפו, ולימים הקים יחד עם אחיו ר' לוי שמחון, בית-תלמוד תורה ביפו, לספרדים ולאשכנזים כאחד. אחי"כ היה מורה לעברית וללימודי-הקודש, ב"בית לימוד עבודת האדמה של כ"ח ביפו" ("מקוה-ישראל"), במשך כשלושים שנה. עיתון "המליץ" מיום 3/8/1894, דיווח על טכס לציון יום-הולדת שיבעים לזאב ויסוצקי, שערך ועד בתי-הספר ביפו. בין חברי-הועד: ר' יוסף שמחון ואחיו לוי. ר' יוסף פתח בתפילת "אשרי יושבי ביתך". בכתבה בעיתון "הצבי" מיום 17/12/1909, הוא מוזכר כנציג הישוב-העברי, בטכס לבחירת המתגייסים לצבא התורכי. בתקופת מלחמת-העולם הראשונה, הוא גורש ע"י

²²¹ יערי, שלוחי, עמ' 646, 673.²²² מרדכי שמואל גירונדי, תולדות גדולי-ישראל, 240.

התורכים מהארץ למצרים, מאחר והיה נתין צרפתי. באלכסנדריה המשיך ללמד בבי"ס כ"ח, ושם נפטר ביום י' אדר תרע"ט, שנת 1919. ילדיו הם: בן-ציון, רפאל, שלמה ומרדכי.²²³

נכדו, **יוסף שמחון** (בן רפאל ופנינה, הנין של ר' יעקב שמחון), היה **לוחם ומפקד באצ"ל** (ארגון צבאי לאומי). נולד ב- 19/11/1926 בשכונת נוה-צדק בתל-אביב, למד בבי"ס "אליאנס" ו"תחכמוני", והצטרף בנעוריו לתנועת בית"ר. אח"כ הצטרף ליחידת "חיל-הקרב" של האצ"ל, והשתתף בפעולות שונות: פיצוץ משטרת המחוז הבריטית ביפו (27/12/1945), השמדת עשרים מטוסים בריטים בשדה התעופה בקסטינה (27/2/1946), ועוד. ביום 6/3/1946, השתתף בפעולה לגניבת נשק מהמחנה הבריטי "סרפנד" (צריפין). במהלכה נפצע קשה, נעצר והובא למשפט. ביום 13/6/1946, בית הדין הצבאי (הבריטי) בירושלים, דן אותו ואת חברו מיכאל אשבל, למוות. למשמע גזר-הדין, קמו אשבל ושמחון, ושרו את "התיקוה". שמחון אמר במשפטו: "אתם קצינים של העם הבריטי, שהושמו שופטים על בן העם העברי. הקשר שלכם לארץ הזאת הוא קשר של שליטה בכוח הזרוע, ואילו **הקשר ביני לבין הארץ הזאת הוא קשר אלוהי, היסטורי, יהודי**".²²⁴ בסופו של דבר גזר-הדין לא בוצע, מאחר וב- 18/6/1946 חטף האצ"ל חמישה קצינים בריטים, ואיים כי יתלו אם יבוצע גזר-הדין. גזר-הדין בוטל והומר במאסר-עולם; אלא שגם הוא לא מומש, מאחר וב- 16/2/1948, שמחון נמלט מבית-הסוהר המרכזי בירושלים, עם עוד אחד-עשר לוחמי אצ"ל ולח"י. הוא המשיך בפעילות צבאית, בתפקידי פיקוד באצ"ל, במלחמת-השחרור. בראשית שנות ה-50, עבד בחברה שביצעה קידוחי נפט בנגב. הוא נפצע במהלך עבודתו, וכתוצאה מכך נפטר בי' אלול תשט"ו 1955, ונטמן בירושלים.²²⁵

עיתון "מעריב" מיום 30/8/1955, דיווח שחבר-הכנסת מנחם בגין (מפקד האצ"ל לשעבר ולימים ראש-הממשלה), ביקר את יוסף בבית-החולים, מיד לאחר התאונה. רעייתו היא לוחמת האצ"ל דבורה שמחון (לדברג).

שלוש הזכיר בסיפרו הנ"ל, בן נוסף למשפחת שמחון - ר' **ישראל שמחון** - כשכתב: "ביום ד' לחודש תמוז, שנת 1880, יצאתי מתלמוד-תורה והלכתי כרגיל הביתה ... בעוברי בסמטאות העיר, הרגשתי כי אדם אחד רודף אחרי וקורא אותי בשמי. הבטתי לאחורי והכרתי בערבי ... [הוא] הובילני דרך נתיבות ומשעולי כרמים ופרדסים ... התחלתי לחשוד בבן לויתי ... עד שהיה ברור לי, כי נגנבתי ... תפשני בעורפי בשתי ידיו וכבש את ראשי בחולות, עד שטעמתי טעם חניקה ... ובעוד אני הולך אחרי מעני ללא תוחלת, אבוד תקוות, הופיע לפני בן-אדם רוכב על החמור ... שהופיע אלי כאלהו הנביא, כמלאך וכגואל ומושיע, הלא הוא הזקן המנוח **ישראל שמחון** ע"ה [עליו השלום]. בראות הזקן אותי, צעק אלי: 'לאן זה תלך בלילה?' ואני תפשתי בידו: 'קחני אתך'. מבלי להתמהמה אף רגע, ירד מעל החמור ותפשני בזרועותיו החזקות, והושיבני על החמור, ופתח בדברים עם המערבי. הזקן הזה הבין מתוך השיחה את כל הרמאות שבדבר, ונפרד מהמערבי ... רבי שמחון, שחזות פניו, הדרת קומתו הזקופה ואומץ לבו, העידו על גבורתו; ושלא יצא לדרך מבלי היותו מזוין בנשק ובאלות, הטיל את פחדו על המערבי, שלא התנגד כלל לר' שמחון שלקחני אתו ... כיצד הגיע הזקן [שמחון] אל הדרך שהובילתי על-ידי המערבי, יש בזה רוב ענין. באותה תקופה ביקר השר הגדול משה מונטיפיורי, יליד אנגליה, את א"י... ביקורו האחרון היה בשנת 1875, והתאכסן בבית סיניור חיים אמזליג ... כבוד השר דבר לפני הנאספים והודיעם, כי קנה כברת אדמה ורצונו לנטוע עליה פרדס. אבל זקוק הוא לאדם אמיץ לב שישכון בה, והנהו מוכן לבנות לו בית וגם לחפור באר ... אחרי ויכוחים, בחרה

²²³ תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב, כרך 1, ע' 183, 224.

²²⁴ "דבר", 14/6/1946. באדיבות "עיתונות יהודית היסטורית" www.jpress.org.il

²²⁵ תדהר, שם, כרך 7 ע' 2961. וכן באתר ארגון האצ"ל Etzel.org.il

האספה לשני גבאים את רבי יהודה הלוי ומר אבי המנוח, ולשני האנשים שיתעסקו בנטיעות הפרדס, את ר' יעקב שימול ור' ישראל שמחון. ר' יעקב שימול היה חלש בגופו, סרב לקבל עליו את התפקיד. ונשאר יחיד ר' ישראל שמחון, בתור מפקח על פרדס מונטיפיורי, שנמצא על יד המושבה הגרמנית 'שרונה' בדרך פתח-תקוה, והידוע כיום בשם 'שכונת מונטיפיורי'. ר' ישראל שמחון, בתור מפקח על פרדס מונטיפיורי, היה גר בו בקביעות. לעתים רחוקות היה נוהג לרדת העירה [יפו], בכדי לקנות את הצרכים... הוא סיפר... שבאותו היום שנגנבתי על-ידי המערבי ... נעלם החמור [שלן] ... התחיל לחפש אחריו ... [ולאחר שמצא אותו], הלילה הלך והתפשט על אדמת סלמה ... ר' שמחון שירד ועלה על ההרים בחשכה, טעה בדרכו. ברוב עמל ותלאות, הגיע אל הדרך הראשית שבה נפגשנו - וגאלני מידי הערבי" (פרק ב').

משפחת **שמחון** היתה בין המשפחות שחידשו את הישוב העברי בחיפה, בסוף המאה ה 19. **יצחק שמחון**, נמנה על קולטי המתיישבים בשכם, בסוף המאה ה 19 (ראו הסעיף אודות משפחת אלקיים). במפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בחיפה את **אברהם בן-שמחון**: בן 28, שעלה ארצה מוהראן בשנת 1836 (כשהיה בן תשע שנים), ועיסוקו רוכל. רעייתו ריינה, ולהם שני ילדים: ישראל ורחל. בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בחיפה: "מצבת קבורת האשה הכבודה והצנועה, מרת **רינה**, אשת אברהם סמחון. נלב"ע י"ז תמוז שנת תרע"ו [7/2/1912]. תנצב"ה". יתכן וזו היא מצבת ריינה הנ"ל. צילום המחבר, 27.12.2010.

בתמונה למטה, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "אבל כבד זה כל עין ... חמדת עינים נקטף באיבו, בן י"ב [12] שנה, נקי כפיים. וימת **אהרן סמחון**, עלה שמים יום ר"ח [ראש-חודש] טבת התרס"ו [29/12/1905]. בו רפו כל ידים". צילום המחבר, 24.8.2011.

• 39. משפחת חמו

ר' **יחיא בן-חמו** נמנה על בני הדור הראשון למגורשי-ספרד, שהגיעו לפאס. בשנת 1574 הדפיס בונציה את ספרו "הטורים".²²⁶ ר' **מימון בן-חמו**, נולד בשנת 1790 בעיר דמנאת שבמרוקו (מזרחית למראקש), ועלה ארצה בשנת תקפ"ו 1826. במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים אותו בחיפה (כ- 30 שנה לפני הטמפלרים!), והוא מכונה "חכם העיר". במיפקד משנת 1855, מוצאים אותו בטבריה. שם רעייתו פריחה ובנותיהם סעדה ומסעודה. הוא חתום על תעודה משנת 1857, בשם רבני ישיבת "בית-יעקב" בטבריה, שהוזכרה מעלה.

השד"ר ר' **בנימין חמו**, יצא בשליחות קהילת ירושלים למרוקו, בשנת 1878. שמש כרב בעיר לאריסה שביוון, במשך שנתיים, ואח"כ שב ארצה. בשנת 1883 יצא בשנית לבלגרד, ושרת שם כרב במשך שנתיים. בשלישית יצא לעיר קסטוריא שבבולגריה, בשנת 1887, ושב ארצה כעבור שנתיים. נפטר בחיפה בכ"ח שבט תרפ"ה, 1925.

סעדיה חמו חתום על מכתב בקשת-הסיוע, ששלחו יהודי שפרעס בשנת 1899, למרדכי אדלמן, מנהל חברת "למען ציון". המכתב התפרסם בעיתון "חבצלת" ב- 19/1/1900, ובו תארו את שממון בית-הכנסת העתיק (נצר לתקופת הסנהדרין מהמאה ה-2), ואת סכנת הכליה המאיימת על הקהילה היהודית, מאז עזב את המקום גבאי הקהילה ר' יצחק חסאן. במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים אחת-עשרה משפחות חמו / בן-חמו בצפון הארץ (שפרעס, חיפה וטבריה); והן מאלגיריה, מרוקו וסוריה.

• 40. משפחת פינטו

ר' **יצחק פינטו** נמצא בין החותמים על תעודה משנת 1526, בעיר פאס, שזו לשונה: "נקבצו התושבים ועשו זאת ההסכמה ... ביום ד', י"ח סיון ש"ש הרפ"ו [1526], בשביל שיש לנו הסכמה על ה'נפיה' [מחלוקת שהתגלעה בין מגורשי-ספרד לתושבי מרוקו בדיני-שחיטה] ... וחתמנו שמותינו ... יצחק פינטו".²²⁷ ר' **משה פינטו**, בן ר' יצחק ממראקש, עלה ארצה והתיישב בטבריה. בשנת תקפ"ח 1828, יצא בשליחות קהילת טבריה אל ערי מרוקו. גם ר' **חיים יוסף פינטו** יצא בשליחות למרוקו, בשנת 1844, מטעם קהילת צפת.²²⁸ אלא שהוא, לפי מיפקד מונטיפיורי משנת 1839, היה יליד אוסטריה. במיפקד משנת 1855, מוצאים שלוש משפחות פינטו מבוסניה (בירושלים), שתי משפחות מתורכיה (בירושלים), ועוד ארבע משפחות ילידות הארץ, ביניהן: חכם יוסף פינטו מצפת, ור' **ברוך פינטו** מירושלים.

²²⁶ טולדנו, נר המערב, 71.

²²⁷ טולדנו, נר המערב, 63.

²²⁸ נאים, מלכי רבנן, צ"ג, וכן יערי, שלוח, 648, 677.

בתמונה מעלה, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "מצבת קבורת הבחור הנפטר, בקי"ש המודכה ביסורים. כה"ר [כבוד הרב] בן-ציון חיים פינטו. נלב"ע ביום עשרים לחוש [חודש] ניסן, משנת התרס"ט [11/4/1909]". צילום המחבר, 24.8.2011.

• 41. משפחת זרמטי

לתואר "זקן השומרים" בארץ-ישראל, זכה אברהם שפירא, שעמד בראש קבוצת שומרים בפתח-תקוה בשנת 1890. אבל יש לדעת שכאשר הוא היה בן שבע שנים בלבד, כלומר בשנת 1878, היו כבר במושבה פתח-תקוה שזה עתה נוסדה, שלושה שומרים: ראב יהודה, אבו-יוסף דאוד ויעקב זרמטי. בימים ההם, השומר היה "כוחות הביטחון" של המושבה העברית, בלב סביבה עוינת ותחת שילטון זר. זרמטי נולד ביפו בשנת 1838, ולימים עסק בסחר פרדים וסוסים, ממדבר סיני ועד הלבנון. עם הקמת המושבה פתח-תקוה, הצטרף להגנה עליה בתפקידי שמירה, עד שננטשה בשנת 1881. אז חזר ליפו, עסק בסחר אתרוגים, ובשנת 1914 התיישב בעקרון (מזכרת בתיה). נפטר בגיל 90, בכ"ז שבט תרפ"ח 1928 (ביום שבת), ונטמן בתל-אביב. שם רעייתו פרלה, וילדיהם: מימון, יצחק, אסתר, שמחה, רחל, יאקוט, רוזה. זכרו הונצח בארכיון פתח-תקוה כמי שנמנה על המייסדים, ונאמר שם שהכיר את הליכות הערבים, עזר לחלשים ונהג ביושר.²²⁹

אביו, ר' מימון זרמטי, עלה ארצה ממרוקו בשנת 1836.²³⁰ אבל במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, נרשם שעלה ארצה מוהראן. לכאורה סתירה, אך הבהרתי נקודה זו מעלה, בעמוד 30. בנוסף לכך, גם חנה רם ציינה שנולד במרוקו.²³¹ מצוין שנולד במרוקו (ואפשר שאף היא נשענה על האנציקלופדיה הנ"ל). בכל אופן, נרשם שהוא סוחר ביפו, בן 45, נשוי לשמחה ולאסתר (שתי נשים), וילדיהם: מכלוף, יעקב (השומר המוזכר מעלה, יצחק, אברהם, עיישא ויאקוט. במיפקד שנת 1849, נרשם שמו המלא: שלום מימון זארמטי.

²²⁹ באתר: rishonim.org.il/petach-tikva

²³⁰ תדהר, אנציקלופדיה, ד', 1704.

²³¹ "מחלוקת בקרב הנהגת העדה היהודית ביפו", קתדרה, 7/1992.

• 42. משפחת אֶלְדָּאוּדִי

ר' מכלוף אלדאודי

ר' מכלוף אלדאודי בן דוד, נולד במראקש שבמרוקו בשנת 1825. דודו שלום עסק במסחר בפורטוגל, ובהיותו בליסבון, שמע בחלומו ציווי הקורא לו לעלות לארץ-ישראל. כאשר שב לבית-הכנסת במוגדור, קרא למשפחות נוספות להצטרף אליו לאוניה היוצאת לארץ-ישראל, ושם נענו לו חמש משפחות, פרט לאחיו דוד (אבי מכלוף ושלמה). בשנת 1825, הם הגיעו לצפת.²³² ר' מכלוף, שעלה ארצה לאחר מכן, התחנך והוסמך לרבנות בצפת. לימים, נישא לרחל, ביתו של ר' מרדכי עבו (אחי שמואל, סגן קונסול צרפת בצפת ובטבריה). כשהיה בן עשרים, יצא כשד"ר לתורכיה, רומניה, בולגריה, בוכרה, פרס, אפגניסטן, הודו ומצרים. בשנת 1889 מונה ל"חכם באשי" **במחוז עכו** (שכלל את צידון, צפת, טבריה, נצרת, חיפה), ולאחר מכן היה לרבה של חיפה.

נפטר ביום ד' כסלו תר"ע, 1910 ונטמן בצפת. בין תעודותיו הגנוזות, נמצא מכתב-תודה ששלח אליו מרדכי קרניאל, בשנת 1909, על השתדלותו לטובת זכרון-יעקב.²³³ בנו, שלום (סלים) אלדאודי, נולד בצפת בשנת 1870. למד בבית-הספר של זאכי כהן בבירות, ואח"כ היה מורה לעברית וערבית בבתי-הספר של "כל ישראל חברים", ובבתי-ספר נוספים. לימד בישובים רבים ובהם: טבריה, ירושלים, יסוד-המעלה, ראש-פינה, צפת, עקרון, ראשון-לציון, תל-אביב (בגימנסיה "הרצליה"), חיפה (בבית"ס הריאלי), וגם בקהיר ובאלכסנדריה. תרגם לערבית את הספר "אהבת-ציון" מאת אברהם מאפו, כתב בעיתונות המצרית, ורשם יומן-אירועים משנות השמונים למאה ה-19 ועד שנת 1929, תחת השם "התועה בסבך החיים". ביקר פעמיים במרוקו (בשנים 1931, 1933) והטיף שם לעליה לארץ-ישראל. בשנים האחרונות התקיים באוניברסיטת בר-אילן, בהנחיית ד"ר מחמוד כיאל, סמינר-מחקר בנושא: "סלים אלדאודי וראשית פעילות התרגום, מן הספרות העברית החדשה לשפה הערבית". אחיו של ר' מכלוף, ר' שלמה אלדאודי, יצא בשליחות קהילת צפת למרוקו, בשנת 1857.²³⁴ במיפקד מונטיפיורי משנת 1849, הוא נמצא בצפת: בן עשרים ושבע, רעייתו שרה, וביתם חנה.

²³² תדהר, אנציקלופדיה, א', 123. וכן יפה סקלי, פרשה עלומה מפעילותו הציבורית של ר' מכלוף אלדאודי, קתדרה 109.
²³³ י. לוריא, "עכו עיר החומות".
²³⁴ יערי, שלוחי, 677.

• 43. משפחת אלבז

יש לדעת ששמה המקורי של משפחת אבו חצירה הידועה ממרוקו (בין-היתר – "הבאבא סאלי"), הוא אלבז. ר' יצחק אלבז נולד בשנת 1813 בפאס שבמרוקו, ועלה ארצה עם משפחתו ורעייתו זוהרה, בשנת 1838. הקים ביפו אורחן, בית כנסת "אלמגרב" ובית-מדרש. היה סוחר בעל חנויות, שעסק גם במתן הלוואות.²³⁵ נפטר ביפו בא' בסיון תרמ"ט, 31/05/1889. בנו, משה אלבז נולד ביפו בשנת 1880. למד בביירות בבית-הספר "תפארת-ישראל", ולימים עסק במסחר בתחום הסדקית, ועסק בפעילות ציבורית. נפטר בתל-אביב, ב"ט כסלו תרצ"ה 1934. במיפקד מונטיפיורי משנת 1849, מוצאים בירושלים את מרדכי אלבז, שעלה ארצה ממקנאס. בצפת מוצאים את מכלוף ומסעודה אלבז, שעלו ארצה מפאס (הוא בן 60, והיא בת 55).

• 44. משפחת בוחבוט

ר' שלמה בוחבוט נולד ברבאט בשנת 1823, עלה ארצה בצעירותו והתיישב ביפו.²³⁶ לצד עיסוקו במסחר לפרנסתו, היה רב ודרשן שהעמיד תלמידים רבים; ביניהם ר' יוסף שמחון, ר' מסעוד הכהן אלחדאד (שעמד בראש ישיבת "בית-אל" בירושלים), ועוד. בשנת 1889 עבר להתגורר בירושלים, ובה נפטר ב"א תשרי תרס"א 1900. רעייתו אסתר, וילדיהם: שבתאי, יוסף, רוזה, דונה. שלוש הזכירו ב"פרשת חיי", כאחד מהרבנים שהיו מבאי בית אביו, ר' אהרון (פרק ב'). בנו ר' שבת בוחבוט, נולד ביפו בכ"ג שבט תר"ל, 1870. למד בב"ס "כל ישראל חברים" ביפו, וכן לימודי-קודש מפי אביו. למד בירושלים בישיבת חותנו, ר' עזריה די-בוטון, והשתלם בבית-מדרש לרבנים באיסטנבול. בשנת 1906 שב ליפו, והצטרף לחברי בית-הדין הרבני. בתקופת מלחמת-העולם הראשונה (1915), עזב לסוריה ושם כהן כרב עד שנת 1924. בשנה זו עבר ללבנון, והיה לרב העיר ביירות. ביקר בישראל במשך השנים, אך המשיך בתפקידו בביירות, עד פטירתו שם ב"ז ניסן 1948. רעייתו מזל, וילדיהם: בן-ציון, אפרים, ויקטור, צמח, אביגיל, רוזה, חנה. בשנת 1951, הובאו עצמותיו לקבורה בירושלים, ע"י בנו בן-ציון.

בספר "ישכיל עבדי" מאת ר' עובדיה הדאיה (ירושלים 1935), מובאות מס' שאלות שהפנה אליו המחבר, וזו אחת מהן: "ראיתי בחוברת 'קול תורה', תשרי-מרחשון תרצ"ג, מכתב מהגאון... קוק... בעניין שינוי המבטאים בין העדות השונות, שכל-אחד מהעדות אינו רשאי לשנות את מבטאו בתפילותיו וברכותיו... ועוד אני מוסיף להתפלא... מדוע יחסום לנו את הדרך, שלא לתקן שפתינו? ... למבטא האשכנזי... 'אמן' – 'אומאיין' [כך מבטאים], 'ברוך' – 'בוריך'... בתרגום-השבעים... לא נמצא שכתוב 'בוריך' או 'אומאיין' וכו', וזו הוכחה גדולה... ידוע שהישוב הראשון בארץ-ישראל מימי הרמב"ן, הם ספרדים, עד התקופה האחרונה שנתרבו האשכנזים על הספרדים... ואיך כעת, אחרי שנתפשט המנהג אצל האשכנזים, לבטא כמו הספרדים... לבתר [נבחר] את מבטאינו לשטים - בדיבור כמנהג הספרדים, ובנוגע לתפילה במבטא הגלותי? ... האיש יכול ללמוד שפות הרבה, אך לא לבטא שני מבטאים בשפה אחת... הלא בדינו לסול לו את המסילה, אשר בזה תלוי בנין הארץ, והאחדות והשלום לכל המפלגות... [על החתום] שבת בוחבוט, רב ומורה-צדק פה ביירות" (חלק ב', סימן ג').

²³⁵ תדהר, אנציקלופדיה, י', 3612.

²³⁶ שם, י"ד, 4543. וכן גאון, יהודי המזרח, ב', 140.

בן-ציון בוחבוט בנו, נולד בירושלים בי"ח סיון 1897. למד בבית"ס "למל" בירושלים, ואח"כ בגימנסיה העברית "הרצליה" ביפו. כאמור, בשנת 1915 יצא עם הוריו את הארץ, לסוריה. בשנת 1918 התגייס לצבא הבריטי, ושרת בחיל-המודיעין יחד עם אלכסנדר אהרונסון (ממייסדי ניל"י). עם שחרורו יצא לאנגליה, ולמד באוניברסיטת מנצ'סטר כלכלה ופסיכולוגיה. במקביל, כהן כיו"ר תנועת "צעירי ציון" (שממנה צמחה מפלגת "הפועל הצעיר" בא"י). בשנת 1926 יצא לבואנוס איירס ארגנטינה, והקים שם מפעל-טקסטיל. בפעילותו הציבורית כהן כסגן-נשיא אגודת "בני-ברית". היה חבר בוועד הפדרציה הציונית בארגנטינה, חבר בנציגות קק"ל (קרן קיימת לישראל), ועוד. נפטר שם ביי"ג אדר 1956. רעייתו מזל, וילדיהם: שבת ונעמי.

המקובל והמלמד הירושלמי **שלום בוחבוט**, נמנה על חכמי קהילת המערביים בירושלים, החתומים על מכתב שהתפרסם בעיתון "חבצלת" ב- 28/5/1885 (ראו מעלה, סוף סעיף 6). בנו הוא ר' **שמואל בוחבוט**, שיחד עם ר' מסעוד חי בן-שמעון ור' יוסף אלמאליח, יסדו את תלמוד-התורה הראשון בעדת המערביים בירושלים ששפת ההוראה בו היתה עברית.²³⁷ כמו-כן הם יסדו את חברת "חסד ואמת", לסיוע לנזקקים. נפטר בירושלים בה' שבט תרע"ח 1918. הוא חתום על מכתב ששלחו רבני "חברת-חצות" מירושלים, לעיתון "חבצלת" ב- 7/2/1890. החברה נוסדה בשנת 1862 ע"י הר"י אלעזר הלוי בן-טובו, והיא מונה חמשים חברים הקמים בכל חצות-לילה, מקוננים על חורבן בית-המקדש, ולומדים תורה בקבוצות עד אור הבוקר. עוד חתומים שם: יוסף בן גנו (גיינו), מסעוד אוחוננא, מאיר בן דוד, אברהם זעפראני, חיים בן-יאיר, אהרון אדרעי, חיים סקרן, יצחק למסעלי, משה בן-זקן. במיפקד מונטיפיורי משנת 1839, מוצאים חמש משפחות בוחבוט. כולן מוהראן וכולן בחיפה. **יוסף בוחבוט**, נולד בשנת 1905 בעיר-העתיקה בירושלים. בשנת 1946 התגייס ל"הגנה", ושרת בתפקידי שמירה באזור ירושלים. עם פרוץ מלחמת-השחרור הצטרף ל"משמר-העם", ושרת כנהג תובלה, בין היתר בשיירות לגוש-עציון. ב- 20/5/1948 נפגע מהפגזה ירדנית על ירושלים, ונהרג. נטמן בבית-העלמין בגבעת-שאול בירושלים. הניח רעייה (אידה) ושמונה ילדים.

בתמונה מימין, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "מ"ק [מקום קבורת] האישה הזקנה הכשרה, מ' [מרת] יאמנה בוחבוט. נלב"ע כ"ו תשרי ש' [שנת] תרס"ב [9/10/1901]. תנצב"ה". משמאל, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "זמ"ק [זה מקום קבורת] ... מ' [מרת] פירתונא די אבוהבוט, נ"ע [נשמתה-עדן]. נפטר[ה] ביי"ג תמוז העת"ר [20/7/1910]. תנצב"ה". צילומי המחבר, 24.8.11, 18.9.11.

²³⁷ עיתון "הד המזרחי", 20/10/1944.

• 45. משפחת אלקאיים וחידוש הישוב העברי בארץ

ר' **יוס-טוב אלקאיים**, נמנה על רבני חברון, החתומים על הסכם מיום א' תמוז תר"ב 1842. לפי ההסכם, רבני עדת האשכנזים ורבני עדת הספרדים, הסדירו ביניהם את חלוקת ההוצאות הכספיות, לטובת צרכי כלל הישוב.²³⁸

ר' **משה אלקאיים** עלה ממרוקו לירושלים בשנת 1866, עם ילדיו ורעייתו אסתר, ועם אחיו שלמה ומשפחתו. רעייתו היא בת אברהם קורקוס, שהיה קונסול ארה"ב במוגדור בשנת 1862. בנו, ר' **נסים אלקאיים**, שנולד במראקש בכ' כסלו שנת 1864, היה בן שנתיים בהגיעו ארצה וכאן התחנך בישיבת ר' דוד בן-שמעון. זאב ויסוצקי (ההוא ממפעל התה) ממנהיגי "חובבי-ציון", ביקר בארץ בשנת 1885, וקרא להתיישבות עירונית בערים מעורבות-אוכלוסין כדוגמת יפו. ראש "חובבי-ציון" בארץ-ישראל אברהם מויאל (ראו אודותיו בהמשך) ומנהיגי העדה ביפו, נענו לקריאה וגייסו שלושה גרעיני-התיישבות חלוצים. ר' נסים שהיה אז בן עשרים ושנים, היה מראשי החלוצים לעזה, ובשנת הראשונה שם, נשא לאישה את מזל. יצחק בן-צבי שביקר בעזה בשנת 1942, דיווח שאכן הישוב העברי שם התחדש כבר בשנת 1870 או 1872, ע"י יהודים מצפון-אפריקה.²³⁹

על תולדות החלוצים ההם ניתן ללמוד מסיפורו של מרדכי אלקאיים, בנו של ר' נסים, "ארבעים שנות ישוב יהודי בעזה, באר-שבע והקמת חוות רוחמה" (הוצאת המחבר, 1994). לפיו, לכל גרעין-התיישבות קראו החלוצים "מנין", והוא הכיל מספר משפחות. **המנין הראשון יצא ללוד**, הקרובה למרכז ביפו, ונקלט ע"י **סעדיה אלקאיים** שכבר התגורר שם. בין העולים ללוד: מסעוד כהן, אברהם חסין, משה ארווימי, ויוסף אמסלם. הקירבה ליפו היתה להם לרועץ מבחינה כלכלית, מאחר ולא היה להם יתרון משמעותי עליהם. הם שיווקו סבון, שמן-זית וקטניות למושבות הראשונות ולישובים נוספים. **המנין השני יצא לשכם**, בראשות ברוך כרסנטי, ונקלט ע"י יצחק שמחון שכבר התגורר שם. בין העולים לשכם: יצחק עשור, אברהם זגורי, יהודה עמאר, שמעון דרעי, יוסף וקנין, שלמה מויאל, יוסף כלפון, ודוד דנינו. הריחוק מהמרכז המסחרי ביפו היה להם ליתרון, והם הצליחו ליסד בתי-מסחר לאספקת צרכי הישובים בסביבת שכם. בען-היתר: סוכנות לאספקת חומרי-בנין (ע"י משפחת שלוש), שיווק בדים מהיבואנים ביפו, ועוד.

המנין השלישי יצא לעזה, בראשות אברהם חיים שלוש ור' נסים אלקאיים, ומנה שלושים משפחות (עד שנת 1890). ואלה שמות חלק מהחלוצים, ועיסוקם: משה ארוואץ – איש-עסקים. דוד עמוס – איש-עסקים וחלפן. מאיר גבאי – פחח. נסים כהן – חייט. ר' אליהו שמול – מלמד. ציון עגיב – סנדלר. משה פיזנטי – שוחט. ד"ר אברהם פיזנטי – רופא. שמעון מחפוד – איש-עסקים. זליג רבינוביץ – סוחר משקאות. אברהם הרשקוביץ – חייט. יוסף יאיר – איש-עסקים, חזן ושוחט. יוסף אלדהאן – מזרנאי. פניזיל – מזרנאי. המזרנאים יצרו ותיקנו מזרונים ושמיכות, והיה ביקוש למלאכתם. החלפנים נתנו לתושבי הסביבה הערבים הלואות בריבית, ורכשו מוניטין של אנשים הגונים וישרים. הרוכלים מכרו מכולתם בשוק ומבית-לבית (בדים, בגדים, סידקית, וכו').

אנשי-העסקים משה ארוואץ ודוד עמוס, **יצאו שעורה לגלגו** שבסקוטלנד, לתעשיית הבירה, לאחר שהתקשרו עם סוחרים יהודים מטריפולי. בנוסף, הם עסקו **ביצוא הפרי הקרוי חנדל (Citrullus Colocynthis)**, לתעשיית התרופות בגרמניה. זהו פרי דמוי אבטיח קטן, בעל טעם מר, המכיל מרכיבים לטיפול בבעיות מעיים ובכינים. בענפי-מסחר אלה עסק גם ר' נסים אלקאיים. בהמשך הכתבה הנ"ל, הזכיר יצחק בן-צבי את אליהו אבנטוב (ממייסדי רוחמה), שהתגורר בעזה בשנת

²³⁸ גאון, יהודי המזרח, א', 185.

²³⁹ עיתון "דבר", 25/11/1942.

1911. אותו אליהו התלוצץ על תושבי המבורג הגרמנים, שתושבי עזה שולחים להם מר (פרי החנדל), והם מחזירים להם מתוק (כסף) ... הוא העיד שהסוחרים היהודים בעזה, חיו אז ברווחה גדולה. ענפי-מסחר נוספים, שבהם עסקו: שיווק גרעיני-אבטיחים לירושלים, ושקדים מחאן-יונס ליפו. עיתונאי "דבר" א.ח. אלחנני, נפגש עם משה אלקאיים, ופרסם ב- 31.8.1967 כתבה שכותרתה "האיש משה אלקאיים – סופו של הישוב היהודי בעזה". וכך כתב: "משה אלקאיים איש עזה ... האחרון מנוטשי עזה היהודים היה, מחמת מאורעות תרפ"ט [1929]. לאחר שהוא ואביו, ר' נסים ראש העדה ... נתערו בחיי תושביה, סחרו ... פתח משה אלקאיים וסיפר ... 'לא הכרת את חכם **דוד עמוס** מעזה? הבה ואספר מה אמיד היה האיש, ואדמותיו השתרעו על יותר ממאה אלף דונם. שעורה שגידל, שיווקה לגלסגאו ... [הוא] חילץ תדיר יחידים ומוסדות ממצוקה כספית, [כולל] העירייה ... [ונפטר] בן מאה וארבע ... לא שמעת על **אליהו ארוואס** ... בעל נתינות אנגלית, תלמיד חכם, לאומי נאמן ... [הוא] זכה לתודה מארמון באקינגהאם ובחתימת המלך [על שדרש בשלומו כשחלה] ... הממשלה האנגלית הציעה למנות את בנו ... משה, לקונסול שלה בעזה ... שני בתי-כנסת היו בעזה, וגם 'חדר'. יד המיסיון החלה בימים ההם לפרוש כפיה ... חרד ר' נסים אלקאיים ... פנה אל ועד חובבי-ציון, ועד מהרה נענה ושלחו לעזה שני מורים לעברית ... משל היה ... בימים ההם: ירושלים יפה ל'זיירה' לעליה-לרגל פולחני; ואילו עזה יפה ל'תגירה', למסחר ... האוכלוסיה היהודית מנתה כמאתיים משפחה. עיקר עיסוקם היה במסחר, ביחוד בשעורה ... הם שבנו את הנמל בעזה ... דרכו שלחו מדי שנה מיליון וחצי כלה [יחידת-מידה] שעורה ... עוד ענף חקלאי ... החינדל ... פרי-פרא הגדל במדבר סיני ... שלושה או ארבעה חודשים בשנה, עסקו היהודים בשעורה ובחינדל, ויתר הזמן חיו כמו 'מלכים' ... משה אלקאיים ... במלחמת העולם השנייה (1942) קיים [הקים] האיש בית [מפעל] לתעשיית גבינה, במגדל אל-שמש [מגדל-שמש שברמת-הגולן] ... 'עם יסוד המושבה רוחמה [בשנת 1913, מספר משה], נמנו גם כשלושים פועלים מעולי-רוסיה. ובכללם ארבע פועלות [בהן ציפורה זייד] וכן בחורים ספרדים, כולם ילידי עזה' ²⁴⁰.

בקהילת עזה הישראלית, נשיא העדה היה משה ארוואץ, המוכתר היה ר' נסים אלקאיים (משנת 1908), רב הקהילה היה נסים אוחנא, ועל ראשי העדה נמנו דוד עמוס, יוסף יאיר ואברהם חיים שלוש. היו בתי-כנסת, בית-מרחץ, ובית-ספר עברי שזכה לביקורו של אליעזר בן-יהודה בשנת 1912. ר' נסים אלקאיים העריץ את פועלו של בן-יהודה, אך הסתייג מהתואר "מחיה השפה העברית", והעדיף את "מחדש השפה העברית". זאת משום שלדבריו, העברית לא מתה מעולם! ²⁴¹ בראשית שנת 1913, אף נפתח בעזה סניף בנק אפ"ק (בנק אנגלו פלשתינה), בניהולו של אברהם אלמליח. בשנת 1900, הקימו התורכים בנגב את העיר באר-שבע. ראש העיר הראשון היה שייח עלי אל-עטאונה, והוא היה מקורבו של ר' נסים אלקאיים. נכדו של השייח, מוסה אל-עטאונה, כתב כך לימים: "היתה גרה בעזה משפחה יהודית, והיה גר שם גם הסבא שלי, שייח עלי אל-עטאונה ... המשפחה היהודית, קוראים לה אלקאיים. היא קיימת עד עכשיו, ויש בה אנשים נכבדים כמו השופט אלקאיים בבאר-שבע [שלמה אלקאיים] ... אלקאיים וסבא שלי היו גרים יחד. אלקאיים זה, היה אדם חכם גדול מאוד, והרבה אנשים מוסלמים באו אל אלקאיים ושואלים 'מה כתוב בקוראן, או בתורה?'. אם אנשים לא חושבים אותן מחשבות, אחד חושב ימינה, אחד חושב שמאלה - הם באים אל אלקאיים [היה בורר]". ²⁴²

²⁴⁰ עיתון "דבר", 31/8/1967. באדיבות "עיתונות יהודית היסטורית" jpress.org.il

²⁴¹ אלקאיים, ארבעים שנות, 100.

²⁴² "עדות: שלושה פרקים על היחסים בין שבט אל עטאונה ובין המתיישבים", באתר: Beduin.snunit.org.il/arti/book421.html

כאשר חסאן, בנו של השייח אל-עטאונה התחתן, היה ר' נסים בין המוזמנים המכובדים. במהלך האירוע, העיר מושל באר-שבע, שרק הבדואים זוכרים את שושלת אבותיהם. בתגובה, ביקש ר' נסים רשות למנות את אבותיו, ואמר: **"אני נסים אלקיים, בן משה, בן עזיז, בן אברהים, בן דהוד [דוד], בן בידוך [מרדכי], בן נסים, בן סלימן [שלמה], בן מוסה [משה], בן גדעון, בן עמרם, בן מוסה"**.²⁴³ כך מנה שנים-עשר דורות, שהם כ- 360 שנה, עד שנת 1550 לערך! מי מכם זוכר היום את שם אבי-סבו? משפחת אלקאיים עברה להתגורר בבאר-שבע לצרכי-מסחר, משנת 1906. חצי שנה גרו בבאר-שבע באוהלים, וחצי שנה בעזה. בשנת 1908 התמנה ר' נסים לחבר בוועדה הצבאית למחוז עזה, ובמסגרת זו היתה לו הסמכות לאשר או לפטור מועמדים, משירות בצבא התורכי. בשנת 1920 רכש יחד עם שמעון בן-צבי, 120 דונם אדמה בבאר-שבע, עליו נבנתה בשנת 1963, שכונה ב'.

בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "וי להאי שופרא ... אבד חסיד מן הארץ. מר אקונן כמרה, בסילוק אנשי האמונה. שאו על שפילן קינה ... היום בצורה, זעם ועברה. אל השמים עלה ליהנות מזיו השכינה ... משמויא נפק כתוב עליו ... אביר בתורה, זקן ונשוא פנים. יהללוהו בשמים, גבר בגוברין מדוכה ביסורין קשים ... **משה אלקאיים** ... יום כ"ב לחודש אינ[ר] שנת התרס"ד [שבת, 7/5/1904] תנצב"ה". צילום המחבר, 24.8.2011.

בחג החנוכה שנת 1912, הוקם הישוב החקלאי רוחמה. ד"ר רופין, מנהל "המשרד הארצישראלי", וצבי הירשפלד מנהל החווה, ביקשו מר' נסים להיות עוזרו של צבי. הוא התלבט קשות, בין דרכם של העולים מרוסיה, לבין מצוות ישוב הארץ, ולבסוף נעתר לבקשה. הוא סייע ברכישת האדמות ובביניין רוחמה, דחף את בני קהילתו להתגייס להקמתה, ופעל לשחרור בני-רוחמה מעול הגיוס לצבא התורכי. התוצאה היתה מיזוג-גלויות, המשתקף גם ברשימת המייסדים של הישוב: ציפורה ואלכסנדר זייד (שומרים), שושנה מירון ורינה ארוואץ (טבחיות), יהודה ויינר, שלמה אלקאיים, עזרא כהן פרחיה (פועלים), ועוד. רוחמה יכלה להיות בקלות "תל-חי". ברוחמה פעל ארגון "השומר" כבר מסוף שנת 1916, ופעילותו הופסקה ע"י צבי הירשפלד, בשל חיכוחים עם השכנים. במקומו נשכרו שרותי "המגן", וגם פעילותו הופסקה מאותה הסיבה. ללא ההתערבות של אלקאיים והירשפלד, יכלה להתפתח בקלות תקרית אומללה, שבה מגיני רוחמה היו הופכים לסמל העוז והגבורה. בהקשר זה, אליהו כנעני כתב שהנחת-היסוד של "השומר" ו"המגן", היתה שהיהודים הם "אדוני-הארץ" והערבים הם "ילידים".²⁴⁴ ב- 30/10/1917, מעט לפני כיבוש הארץ ע"י הבריטים מידי התורכים, נאסרו תושבי רוחמה בעוון ריגול (אנשי נ"לי המעטים שהיתגוררו בה, אכן עסקו בריגול). במאורעות שנת 1929 נשרפו חנויותיו של ר' נסים אלקאיים בעזה, והוא נחלץ בקושי עם משפחתו לעיר רחובות. בכך, ירד המסך על ההתישבות החלוצית שלהם בעזה.

²⁴³ אלקאיים, שם, 177.

²⁴⁴ "רוחמה - הישוב היהודי הראשון בנגב (1912 – 1917, בתוך "ישובי הנגב: 1900-1960", ע' 24.

בנו של ר' נסים, סגן-אלוף **מרדכי אלקאיים**, נולד בעזה בשנת 1910. היה חבר ב"הגנה", ובמלחמת השחרור פיקד על נפת נתניה. שימש כסגן המושל הצבאי ברצועת עזה בשנת 1956, מנהל מרחב קליטה בסוכנות היהודית בשנים 1956-1967, ואח"כ מושל צבאי ביריחו. יקיר העיר נתניה, ומראשוני אבן-יהודה. מחבר הספרים "יפו-נוה צדק, ראשיתה של תל-אביב", ו"ארבעים שנות ישוב יהודי בעזה, באר-שבע והקמת חוות רוחמה". בספרו השני תאר בערגה את ילדותו בעזה, באופן שנראה הזוי לחלוטין לקורא הישראלי בשנת 2010: נערים יהודים רוכבים להנאתם על סוסים, פרדסי תפוחים ושקדים, משפחות נופשות בחולות נבי-רובין הסמוך לחוף, מרוצי-סוסים, נדנדות-שעשועים, מופע מספרי-סיפורים עם "תמונות-קסמים", ועוד.²⁴⁵

בנו הבכור של ר' נסים, **אברהם אלקאיים**, נולד בעזה ב-1/4/1891. בהיותו בן עשרים וארבע, התגייס ל"גדוד נהגי הפרדות" במצרים, ונפצע בקרבות גליפולי. לאחר מכן התמנה לקצין ב"לייבור קורפס" בצבא הבריטי, שעסקו בפרישת קווי הרכבות. בשנת 1920 השתחרר משרותו הצבאי, והיה מראשוני המתגוררים בשכונת-התקווה בתל-אביב (שנת 1935). שם החזיק בחנות, והיה המוכתר של השכונה. הוא סייע לתושבים בעינייני הרשויות, היה מקובל על הבריטים, ושרת את ה"הגנה" וכן את ה"אצ"ל". בנו מרדכי טבע בים, בהיותו בן שלוש-עשרה בלבד (שנת 1938), עת יצא לסייע למעפילי האוניה "טייגר היל". הוא נטמן בבית-העלמין "נחלת-יצחק". בשנת 1950 ירד אברהם דרומה, והקים משק סמוך לבאר-שבע. ב-4/8/1950 הוא נרצח שם, על רקע שוד או סכסוך. נטמן בבית העלמין בקרית-שאול.

השופט **שלמה אלקאיים**, אחיינו של ר' נסים אלקאיים, התמנה לנשיא הראשון בבית-המשפט המחוזי בבאר-שבע, ב-13/1/1965. נולד ביפו בשנת 1912, והתחנך בביה"ס "תחכמוני" ו"כל ישראל חברים". למד באוניברסיטה האמריקאית בביירות, וסיים לימודי משפט בארץ, בשנת 1936. עבד כעו"ד במשרדו של פיליפ ג'וזף כעשר שנים, וייצג פעמים רבות חברי "הגנה". בשנת 1947 שימש כתובע הצבאי של חטיבת גבעתי, בהיותו בדרגת סרן. שימש כיועץ משפטי של התאחדות עולי צפון-אפריקה, וכן של עיריית רמלה. בשנת 1961 מונה כשופט בבית-המשפט המחוזי בירושלים. רחוב "השופט אלקאיים" בבאר-שבע, נושא היום את שמו; ורחוב סמוך לו, נושא את שמו של ר' נסים אלקאיים.

באלבום המשפחות של מייסדי ראשון-לציון (באתר gen-mus.co.il), מוצאים את **אהרון אלקאיים**. הוא נולד בשנת 1883 בקזבלנקה, ועלה ארצה עם משפחתו בשנת 1887, בהיותו בן ארבע. בשנת 1906 הגיע למושבה, ושימש כאב-הבית בבית-הספר. נפטר בשנת 1929, ונטמן בראשון-לציון. רעייתו היא שושנה צירנוב, וילדיהם: רבקה, אסתר, רחמים, ירחמיאל, עליזה, ויקטוריה, אליהו, לאה, אברהם-מאיר.

²⁴⁵ שם, 50, 101, 109.

סעדיה אלקאיים עלה ארצה ממראקש, שם שימש יועץ לסולטאן.²⁴⁶ הוא התיישב בלוד, וכאמור מעלה, קלט את גרעין ההתיישבות בלוד, בשנת 1886. בנו **אליהו אלקאיים** נולד בלוד, והמשיך את עסקי אביו. הערבים כינוהו בחיבה "חאדר אפנדי". הוא נישא לאסתר, ונולדו להם שיבעה ילדים. בנו, **סרן סעדיה אלקאיים המכונה "סופפו"**, נולד בתל-אביב בכ"ב כסלו תר"ץ, 24/12/1929. למד בגימנסיה העברית "הרצליה" ואח"כ בכפר-הנוער בן-שמן. בכפר נמשך למכונות חקלאיות ולמכונאות, והיה מפרק מנועים עד לרמת השסתומים ("סופאפים") – ומכאן דבק בו הכינוי הנ"ל. בשנת 1947 התגייס לפלמ"ח, ולחם בשורות הגדוד השלישי בחטיבת "יפתח". הוא היה הראשון לפוצץ את הגדר במשטרת נבי-יושע, השתתף בקרב לטרון שם נפצע בביטון, השתתף בקרבות לשחרור הנגב וגם שם נפצע.²⁴⁷ בתום מלחמת-השחרור, סיים בהצלחה קורס קצינים בצה"ל, ולאחר-מכן התנדב ל"יחידה 101" המהוללת (גדוד צנחנים 890), בפיקודו של אריאל שרון.

סעדיה אלקאיים "סופפו"

הוא קיבל את הפיקוד על פלוגה א', בדרגת סרן, וסגנו היה משה ינוקא. בשנת 1967, ינוקא הוציא לאור את סיפרו "מקיביה עד המיתלה", ותאר את אלקאיים כך: "סופפו: סרן, גובה בינוני, עיניים כחולות, שיער מתולתל. בעל מיבנה גוף בריא, אמיץ יתר על המידה. דגל בדיסטאנס, ונטה יותר מאחרים לכפות את רצונו על-ידי פקודות. בעל תפיסה טקטית מעולה, ובה-בשעה, טיפל אפילו בפרטים הקטנים ביותר של חייליו. חי השדה היו כל חיו. בז לנוחיות האישיות, ונטה לקבל על עצמו את המשימות הקשות ביותר. בעת מילוי תפקידו – קשוח ונמרץ, אך בעל הנשמה היפה והרגישה ביותר בה נתקלתי, במשך כל שירותי בצה"ל. בעל כושר-גופני וסבילות שלא יאמנו. לעולם לא אצליח להסביר, כיצד למרות קשיחותו, אהבוהו חייליו, בה-במידה שפחדו ממנו. בעת הקרב נהג לפרוץ קדימה ... נפצע מיספר פעמים בפעולות התגמול".²⁴⁸

בפלוגה א' של סעדיה, הוכשרו מפקדי-הכיתות הראשונים של חטיבת הצנחנים. מפקד פלוגה ד' בגדוד, היה מוטה גור, ומפקד פלוגה ה' היה רפאל איתן (שניהם רמטכ"לים, לימים). ב-11/7/1954 פיקד אריק שרון על פעולת כיסופים, לכיבוש מוצב מיצרי בגבול עזה. בשטח פעלה פלוגה א', בפיקודו של סעדיה, ופלוגת הסיירת בפיקודו של מאיר הר-ציון. הפעולה צלחה, אך המג"ד אריק שרון והמ"פ סעדיה נפצעו.

ב-28/2/1955 ו' אדר תשט"ו, פרץ סעדיה בראש כוח ובשיתוף כוחות מהגדוד, לכיבוש מחנה צבאי מצרי בעזה. כתוצאה מטעות בתצלום האויר, תקף סעדיה את המחנה מכיוון שונה מהמתוכנן, ואפקט ההפתעה נמוג. בחילופי היריות, פגע כדור בראשו והוא נפל במקום.²⁴⁹ עוזי עילם (לימים, מנכ"ל הועדה לאנרגיה אטומית) שהיה מ"כ בפלוגה, פינה את גופתו משטח-האש. סעדיה נטמן

²⁴⁶ עיתון "מעריב", 7/3/1955.

²⁴⁷ באתר הגבורה: www.gvura.org

²⁴⁸ הוצאת ביתן, 1967. עמ' 45.

²⁴⁹ באתר הצנחנים: www.202.org.il

בבית-העלמין הצבאי בקרית-שאול. הותיר רעיה – מרים, ובת בגיל שנה וחצי – חגית. על תיפקודו בפעולה זו, קיבל ציון לשבח מהרמטכ"ל, ובשנת 1973 זכה לעיטור העוז, בזו הלשון: "סרן אלקיים סעדיה ז"ל, מ.א. [מס' אישי] 41022, גילה גבורה במילוי תפקיד קרבי, תוך חירוף נפש, במבצע 'חץ שחור'. תיאור המעשה: ביום ה- 28 בפברואר 1955, בקרב עזה, פקד סרן סעדיה אלקיים ז"ל, על חלק מהכוחות. הוא פרץ בראש חייליו, כבש מחנה צבאי מצרי מוגן, והמשיך בראש החוליה הפורצת למחנה שני. התנגדות האויב הייתה נמרצת. סרן סעדיה אלקיים ז"ל הסתער והתקדם בראש אנשיו, גלוי לאש האויב, עד נפלו. התנהגותו הנועזת בקרב והסתערותו ללא חת, הדביקה ברוחה את חייליו אשר המשיכו בקרב, התגברו על האויב, וכבשו את המחנה. על מעשה זה הוענק לו עיטור העוז ... [על החתום] דוד אלעזר, רב אלוף, ראש המטה הכללי. ניסן תשל"ג, אפריל 1973". ב- 31/8/1955, ביצעו הצנחנים פעולת-תגמול, שבה פיצצו את משטרת חאן-יונס. השם שניתן למבצע הוא "מבצע אלקיים", על-שם סעדיה.

• 46. ביבאס יהודה – אפשר הצ'ינות הראשון

בנימין זאב הרצל, "חוזה מדינת היהודים", החל את דרכו הציונית בשנת 1894, עת סקר כעיתונאי את "פרשת דרייפוס". משה הס הקדים אותו, כאשר פרסם בשנת 1862 את ספרו "רומי וירושלים", וכתב: "אנו עומדים אור ליום השבת של ההיסטוריה ... כל זמן שהיהודי יוסיף להתכחש ללאומיותו ... יוסיף מצבו להיות קשה מיום ליום ... ובבוא היום, ומאורעות העולם העתידיים להתרחש במזרח, יתנו מקום לראשית-מעשה בביניין המדינה היהודית". ר' יהודה אלקלעי, שהיה רב קהילת זמלין בסרייבו, הקדים אותו, כאשר פרסם בשנת 1842 את ספרו "מנחת יהודה", וכתב: "וכן רמוז בכתוב 'הנצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע, וקול התר נשמע בארצנו' [שיר השירים, ב' 12] ... שנת הת"ר [היא שנת 1840] ... הקדוש-ברוך-הוא מבקש זכות לגאול את ישראל ... כי התשועה הזאת היא התחלתה דגאולה בלי ספק, בעזרת השם יתברך ... והדבר הגדול הזה, צריך בקשה מאת מלכי הארץ" (סעיף י'). והוסיף בסיפרו "מעודד ענוים" (שנת 1864): "אמרו בזוהר הקדוש, פרשת וירא ד' ... סוף הקץ הוא שנת ת"ר [1840] ... כי שנת ת"ר היתה עת לעשות לה' ... כי שנת ת"ר, היתה ארצנו הקדושה בין גברא לגברא, ומלכות נוגעת בחברתא [כאשר איברהים פחה המצרי, כבש שטחים בארץ מידי התורכים] ... כדי שלא יאמרו, כאשר באוזני שמעתי, כי יותר טוב הוא לעשות הקאלאניא באמריקא [מושבה באמריקה], ולא בארץ ציה וצלמוות ... אבל הגאולה, יודעים שתהיה [רק] בארץ נחלת אבותינו ... ורשיון המלכות הוא ראשית כל בכורי-כל. ולפי רוח הזמן הזה, שמלכי האירופא הם מלכי חסד ורחמים ... מהם נשיג את הרשיון תחילה ... וההתחלה היא, לבקש מאת מלכי-הארץ בקשה כללית בעד עמינו ובעד הרי אלוהינו, והוא יתברך ישלים ויטה את לבם לעשות את בקשתם ... אז יבקע כשחר אורנו". במכתב שפרסם בעיתון "החבצלת" ב- 19/3/1871, קרא לעלות לארץ-ישראל, להקים מושבות ולעבוד את האדמה. הוא התקנא במושבת הטמפלרים בחיפה, והאמין בכל מאודו, שגאולת ישראל תביא בסופו של דבר, גם לגאולת העולם.

הרב יהודה ביבאס (Bivas) השפיע עמוקות על אלקלעי, ואף היה זה שסימן לו את הדרך. הוא נפגש עימו בסרביה בשנת 1839, ובעקבות הפגישה ההיא, כתב אלקלעי בסיפרו "דרכי נועם", כך: "ואין אני יכול להתאמץ ולהסתיר דברי מוסר-השכל, אשר שמעתי מפי איש-אלוהים קדוש, הרב המופלא וכבוד ה' מלא, המקובל האלוהי, כבוד הרב-רבי יהודה ביבאס הי"ל [ה' ישמרהו לנצח] ... נוראים מאוד-מאוד דברי לקחו של ביבאס, אשר הרעידו את לבי וברכי כשלו". ופרט בהמשך את דברי-

הלך של ר' ביבאס: "אנחנו בני-ישראל פשענו ביוצרנו. בכל ארצות תבל, נעים ונדים אנו מעיר לעיר לבקש מחייתנו, ואין אנו הולכים לארץ-ישראל ... ידוע שההתעוררות למעלה תלויה בהתעוררות מלמטה, ככתוב 'שובו אליי ואשובה אליכם' [מלאכי ג' 7]". ועוד כתב אלקלעי בסיפרו "מנחת יהודה": "ושמעתי מפי קדוש, הרב הגדול מעוז ומגדול, הרב-רבי יהודה ביבאס, שזהו שנאמר במלאכי 'שובה אלי ואשובה אליכם'. רוצה לאמר: שישבו ישראל להסתופף בצילו בארץ-ישראל, ואחר-כך, ישרה שכינתו בינו [סעיף י"ח] ... שובו אלי להסתופף בביתי, וכדברי מורנו הרב יהודה ביבאס הנזכר למעלה [סעיף כ"א]". למרבה הצער, המידע אודות ר' יהודה ביבאס, מועט. אולי בגלל שריפת ספרייתו בחברון, שכללה כ- 1,500 כתבים, במאורעות שנת 1929. מעט אור שפך יצחק ר. מולכו, אשר הוציא בשנת 1957, במלאות מאה שנה להסתלקותו של ביבאס, סיפרון בשם: "הרב יהודה בן שמואל ביבאס, **אבי-אבות הציונות המדינית**" (הוצ' "התאחדות קהילות הספרדים בישראל").

ר' **חיים ביבאס** מפאס, יצא בשנת 1530 לעיר טטואן (בצפון מרוקו), כדי לשרת שם כרב הקהילה. בתטואן היה לבני-המשפחה מונופול על שרותי-השחיטה, ובית-כנסת משלהם, שנחרב בשנת 1665. בשנת 1790 הם עברו מפאת הפרעות - לג'יברלטר - שהיתה תחת חסות בריטית. ר' יהודה ביבאס נולד בשנת 1789, והתחנך שם ובאיטליה. כשבגר, נשא לאישה את רחל, מצאצאי ר' חיים בן-עטר. בשנת 1830 התמנה לרב קהילת קורפו (אי במערב יוון, מול "העקב האיטלקי"), שאף היא היתה תחת שילטון בריטי. קהילה זו היתה ידועה ביצוא האתרוגים לרחבי העולם, כולל לישראל (עיתון "דבר" דיווח ב- 18/5/1933, שבשנת 1932 ענף האתרוגים בישראל כמעט וקרס; בין היתר, בגלל התחרות הקשה עם אתרוגי קורפו). לאחר מות רעייתו רחל, ביום ו' שבט תר"י 1850, עזב את מישורתו כרב הקהילה, עלה לארץ-ישראל והתיישב בחברון. בה היה לרב הקהילה, עד פטירתו ביום י"ז ניסן תרי"ז, 1857.²⁵⁰ "הרב ביבאס חיבר שירים, פיוטים ותפילות, ואף השאיר פסקי-הלכה הרשומים בפנקס הקהילה בקורפו".²⁵¹ אך כאמור, כל אלה נשרפו בחברון במאורעות שנת 1929. תעודות אחרות, אם נותרו בקורפו, הושמדו במלחמת-העולם השנייה (ב- 9/6/1944 נשלחו 1,700 יהודי קורפו, מתוך כ- 2000 נפש, למחנה ההשמדה בירקנאו שבפולין).

עדות נדירה וממקור ראשון אודות ר' יהודה ביבאס וקהילתו, ניתן לשאוב מרשמי-מסע של שני צליינים. הם אנדרו בונאר ורוברט מקיין, שליחי הכנסייה הסקוטית, שפירסמו את רשמיהם בספר: "Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews in 1839" (רשמי-מסע לחקר היהודים בשנת 1839. הוצ' פילדלפיה, שנת 1845). להלן הדברים, בתרגום המחבר לעברית: "יש שם [בקורפו] מספר עצום של חייטים. הבגדים לעיר ולמדינה, מיוצרים על-ידם ... הרב הראשי, מוצאו מג'יברלטר, והוא רואה עצמו כ'אנגלי'. שמו ביבאס [יהודה]. הוא ... שומר באדיקות את החוקה היהודית [תורת ישראל]" (עמ' 525). בהגיעם לאיבראילה (כיום במזרח רומניה), הם שומעים עדות זו: "אז הוא סיפר לנו אודות הרב ביבאס מקורפו, אותו הוא מכנה 'רב גדול', שלאחרונה עבר דרך איבראילה בדרכו לבוקרשט, במסעו לחיפוש התיקון לאחיו [היהודים]. הוא הטיף ליהודים כאן על הרוח הנחה על המשיח, לפי ישעיהו י"א 1 - 5 [יוצא חוטר מגזע ישי], ואמר כך: 'כשאדם בריא, אם יקח תרופה היא תזיק לו. אבל אם הוא חולה, עליו להניח בצד את הלחם, ולקחת את התרופה מיד. החוקה [תורת-ישראל] היא הלחם, אבל היהודים חולים, נחשלים ומושפלים. לכן, אתה מוכרח להניח בצד את לימודי החוקה, ולקחת את התרופה שהיא שבע החוכמות, או המדעים [נדקדוק,

²⁵⁰ גאון, יהודי המזרח, ב', 182.

²⁵¹ מולכו, הרב יהודה, 23.

לוגיקה, רטוריקה, גיאומטריה, אריתמטיקה, מוסיקה, אסטרונומיה]. הרב הזה הותיר רושם עמוק על היהודים כאן, ובמקומות נוספים. הבחור הצעיר דיבר בהערצה גדולה [על ביבאס] ... במיוחד בנוגע לרעיון [שהטיפף לו], לפיו **על היהודים להתאמן במדעים ובנשק, והם יכולים לשחרר את אדמת פלסטינה מהתורכים** בהנהגת המשיח, כפי שהיוונים שיחררו את ארצם" (עמ' 380).

ביבאס, שהיה תושב קורפו-יוון, נשבה בקסם מלחמת-השחרור היוונית, שבה הם זכו לעצמאות מידי התורכים (ב- 7/5/1832, ב"הסכם קונסטנטינופול"). הוא העז להבין כבר בשנת 1839, שמה שנכון לגבי היוונים, יכול להיות נכון, גם היהודים בארץ-ישראל! ויש לשים-לב לכך, שכאשר אמר "משיח", לא התכוון לדמות ערטילאית מעולם אחר; אלא "כפי שהיוונים שחררו את ארצם", כלומר באמצעות אנשים בשר-ודם. וכן דברי הרמב"ם: "אל יעלה על הלב שבימות-המשיח, יבטל דבר ממנהגו של עולם ... אלא עולם כמנהגו הולך" (הלכות מלכים ומלחמות, י"ב ב 1).

בהמשך, שני הצליינים פוגשים את ר' יהודה ביבאס, בעת שהותו בבוקרשט (אז בנסיכות וולאשיה), ורשמים כך: "10 לספטמבר [1839] ... הרב ביבאס קיבל אותנו בנימוס. הוא דיבר אנגלית רהוטה ... קהילה של 4,000 איש תחת השגחתו בקורפו ... מיד התחיל לדבר על המצב בארץ-המובטחת, ושאל אותנו: מדוע בחר האל בישראל לעמו, ובחלקת האדמה הזו לארצו? ... כשניסנו מפעם לפעם לחמוק ... הוא עצר אותנו, תוך שכנוע הגיוני מדויק להפליא, ומיקד אותנו בעיקר ... הוא שלל את הרעיון, לפיו האל התכוון אי-פעם, להפריד את היהודים משאר האומות; וטען שיעד אותם להאיר את העולם כולו, חובה שעדיין עליהם למלא ככל יכולתם. אם היה מנהגם כשל האנגלים, ודאי היו שולחים מיסיונרים [כמותכם]. כאשר תלינו את סיבת הבחירה של עם-ישראל כעם הנבחר, ברצון האל להפגין את ריבונו, הוא דחה זאת באומרו, שריבונו היתה ידועה כבר לעובדי-האלילים. הוא המליץ לנו לבחון זאת, לאור סודות-האל הגנוזים. ואז הוא פתח פתאום, בשאלה מתגרה נוספת: 'היכן נמצא עדן, ואיך ארבעת הנהרות שתאר משה היו קיימים, שהרי אינם נמצא כעת' ... אחרי זה, הוא סימן לנו שהגיעה שעת-התפילה, ושעלינו לסלוח לו ... הוא גילה ערמוניות ומיומנות יוצאת מן הכלל, בהגבלת השיחה, שלא תגלוש לנושאים דתיים-חוויתיים; שכן, זו היתה מטרתו ללא-ספק. בקומנו לעזוב, ובהזכירו את אהבתנו לישראל שהביאתנו לבקרו, הוא הצהיר ש ... אף נוצרי לא אוהב את היהודים, יותר משהוא [ר' ביבאס] את הנוצרים. הוא אמר שהוא נוסע למען אחיו המושפלים ... והיה להוט לפגוש את סר משה מונטיפיורי, בחזרתו [ממסעו] מהארץ הקדושה. הוא לא קיבל את פרשנותו לכתבי-הקודש ...

(11 לספטמבר) ... ביקרנו שוב את ידידנו, הרב ביבאס ... הוא ביקש להראות לנו, שהמשיח חייב להיות אדם מהשורה, והפנה אותנו לתאור של יחזקאל למקדש [מ"ו 16: 'כי יתן הנשיא מתנה לאיש מבניו'], היכן שמוזכרים 'הנסיך ובניו'. הסברנו, שלא המשיח דיבר אלא נסיך-ישראל, הכפוף לו... 'או [השיב ר' ביבאס], אז אתם מציעים שני מנהיגים!'. הוא הודה שמצב עמו כעת ירוד ... התרופה הראשונה היא להסיר את הבורות. הוא היה מקבץ ומחנך את היהודים בבתי-ספר ... **הוא גרס שהתרומות לארץ-הקודש [ל'כוללים'] צריכות להיפסק, ושהיהודים שם צריכים להיות מחויבים לעבוד, אפילו אם יהיה צורך לעמוד על המשמר עם נשק [Bayonet במקור - רובה שעליו מורכבת חרב].** תוכניתו של סר משה מונטיפיורי לרכוש עבורם אדמה בפלסטינה, חסרת-ערך, כל עוד לא יהיה שם ביטחון לרכוש. העם מוכרח להיות קודם-כל משכיל, וללמוד מדעים. הוא האמין בכתוב בזכריה י"ד 14, ותרגם: 'גם יהודה תלחם בירושלים' " (עמוד 391 - 396). בהסכמה לכך, עם או בלי הכרת דברי ר' ביבאס, כתבה יהודית מונטיפיורי באותה השנה כך: " 18 מאי [1839], צפת ... חשב מונטיפיורי בליבו, ליעץ להם [ליהודי ארץ-ישראל] ללמד מלאכה את בני-הנעורים, אשר אינם

מוכשרים לעבודת-הקודש. גם עבודת-האדמה היתה טובה לפניהם - אם היו בטוחים כי עמל ידיהם יהיה שמור בידם - ולא היתה תחת השודדים".²⁵²

ר' יוסף הכהן הוציא לאור בירושלים, בשנת 1880, את הספר "שארית יעקב", מאת מורו ורבו, **יעקב ביבאס**. בהקדמה כתב: "הרב המובהק, מאיר כפרק ... יעקב ביבאס זצוק"ל, תלמיד מובהק לעטרת-ראשינו [הרב דוד בן-שמעון] ... השאיר אחריו [ביבאס] בן, ידיד נפשי ... **רפאל ביבאס** יצ"ו. ובת בתולה, בחיק ירא-אלוקים תנתן, מרת **מסעודה [ביבאס]**". במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים בירושלים את **משה ביבאס**: חייט בן שלושים וחמש, שעלה עם משפחתו מסלוניקי, בשנת 1850 (שהיא גם שנת עלייתו של ר' יהודה ביבאס).

בתמונה מימין, מצבה בבית-העלמין העתיק ביפו: "**יצחק ביבס**. בן ... שלמה ... שטבע בים, ערב יום כיפור, שנת התרע"ד [יום שישי, ערב-כיפור, ט' תשרי, 10/10/1913]. תנצב"ה". משמאל, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "זמ"ק [זה מקום קבורת] האשה הזקנה, מרת **עסלה ביבס**, נ"ע [נשמתה-עדן]. ביום ח' אדר תרס"ד [24/2/1904], תנצב"ה". צילומי המחבר, 24.8.2011, 18.9.2011.

²⁵² י.ד. איזנשטיין, אוצר מסעות, 309.

• 47. משה אסולין

ר' מכלוף בן-אסולין, היה סופר בית-הדין בפאס, בשנת 1570 לערך. ר' יצחק אסולין נולד בשנת 1837, בכפר נטיפה שבחבל דמנאת במרוקו (מזרחית למראקש).²⁵³ בשנת 1852 עלה ארצה, והיה משגיח-הכשרות והשוחרט של קהילת-יפו, במשך ארבעים וחמש שנים. הוא חתום על מכתב-ברכה שהתפרסם בעיתון "חבצלת" ב- 4/6/1905, מאת מנהיגי הקהילה ביפו, ליו"ר ועד הקהילה, שמעון רוקח (אחיו הצעיר של אליעזר רוקח, שהיה מזכירו של אברהם מויאל). במודעה שהתפרסמה בעיתון "הצבי" ב- 17/4/1896, הוא חתום לצד יוסף ויזמאן ויאודה אזוגרי (זוגרי), על דו"ח חלוקת קמחא דפסחא לעדת המערביים ביפו. נפטר בח"י ניסן תרע"ב 1912, ונטמן בבית העלמין העתיק ביפו. שלוש הזכירו בסיפור "פרשת חיי", בפרק ב' (ראו מעלה ע' 99).

על שם בנו משה אסולין, נקראה **השכונה "אוהל משה"** (כיום אזור רחוב פינס בתל-אביב).²⁵⁴ היא הוקמה בשנת 1907 מחוץ לחומות יפו, שנתיים לפני שכונת "אחוזה בית" (תל-אביב). הוא נולד ביפו בז' טבת תרמ"א, 1880. למד בתלמוד-תורה של ר' לוי-הכהן (לימים נישא לביתו), ובבית-הספר "כל ישראל חברים". בתום לימודיו, עבד מספר שנים בבית-החרושת של ליאון שטיין בנוה-צדק (שנחשב לחלוץ התעשייה החדשה בארץ-ישראל), ואח"כ במשרדו של עורך-הדין דוד מויאל, בתחום המקרקעין. היה שותף בהקמת השכונות "מחנה יוסף", "כרם התימנים", "ברנר", ו"אוהל משה". חבר באגודת "המגן" ו"ואהבת לרעך כמוך", והוא שכתב את הערך אודות ראשוני עדת המערביים ביפו, בסדרת החוברות של פנחס גרייבסקי ("ספר זכרון לחובבים הראשונים", 1936). כמו"כ השתתף באיסוף השאלונים והתמונות, לכרך הראשון של ה"אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו" של תדהר. נפטר בתל-אביב בז' אדר ב' תשי"ט, 1959.

נכדו של ר' שמעון אסולין, שעלה ארצה ממרוקו, הוא אהרון חיים כהן (מצד אימו בכורה), שנולד בשנת 1906.²⁵⁵ היה פעיל במחלקה הערבית של "הסוכנות היהודית", אשר הניחה את היסודות לשירותי-המודיעין של ישראל, כבר בשנות ה-30 של המאה ה-20. פעל לצד חיים ארלוזורוב ומשה שרת, ואף התלווה לארלוזורוב בפגישתו בירדן עם המלך עבדאללה. בתקופת מלחמת-העולם השנייה, היה איש-הקשר בין ה"הגנה" למודיעין הבריטי; ועם הקמת צה"ל, מנהל משרד הביטחון ומרכז הגיוס בירושלים. נפטר בירושלים בכ"ח אייר תשכ"ב, 1962.

²⁵³ טולדנו, נר המערב, 104. תדהר, אנציקלופדיה, א', 191.

²⁵⁴ פנחס בן שחר, "בתי יפו-תל-אביב מספרים: תולדותיה של העיר העברית הראשונה".

²⁵⁵ תדהר, אנציקלופדיה, ד', 1641.

במפקדי מונטיפיורי מהשנים 1849, 1855, מוצאים בטבריה ובירושלים מיספר משפחות אסולין, שהגיעו ארצה ממראקש, תפילאלת וטנג'יר. בין-היתר, מוצאים ביפו את הגביר [יאודה אסולין](#), העוסק במיסחר השמן והחיטה. ובטבריה מוצאים את היתומה [שמחה אסולין](#): בת שלוש-עשרה הלומדת תפירה (באדיבות אתר קרן מונטיפיורי). בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "זמ"ק [זה מקום קבורת] האש[נה] ה"כ [הכבודה] וה"צ [והצדקת]. הזקנה, א' [אשת] חיל מ' [רת] [פריחה די אסולין](#) נ"ע [נשמתה-עדן]. נלב"ע ביום שב"ק [שבת-קודש], ר"ח [ראש-חודש] סיון, שנת תרס"ו [25/5/1906], תנצב"ה". צילום המחבר, 18.9.2011.

• 48. משפחת מויאל אברהם - ראש "חובבי ציון" בישראל

ר' **אהרון מויאל** בן משה, נולד ברבאט (מרוקו) בשנת 1813. הוא היה איש-עסקים נכבד שבשנת 1853, בהיותו בן ארבעים, עלה ארצה עם משפחתו. תחילה התיישבו בחיפה, ואחרי שלוש שנים עברו ליפו. ביפו עסק במסחר ובנדל"ן, והיה מראשוני הבונים והמתישבים, מחוץ לחומות העיר. בביתו יסד בית-כנסת, תלמוד-תורה, ומקוה-טהרה ללא תשלום. לעת-זיקנה עבר לירושלים לשכונת נחלת-שיבעה, וגם שם הקים "כולל". נפטר בשנת תרנ"ז, 1897. שם רעייתו סעדה, וילדיהם: יוסף, אברהם, שלום ואליהו.²⁵⁶ בנו **אברהם מויאל, היה ראש תנועת "חובבי-ציון" הראשון בישראל.**²⁵⁷ הוא נולד ברבאט בשנת 1850, ועלה ארצה עם הוריו, כשהיה בן שלוש. לימים, עסק במסחר ובבנקאות, והיה בעל קשרים ענפים, ביחוד עם הקונסוליה הצרפתית בהיותו נתין צרפתי. לאחר קבלת המינוי ליו"ר "חובבי-ציון" בארץ-ישראל, בחודש יולי 1885, כתב לויסוצקי: "הנה אנוכי הרהבתי בנפשי עוז, לתת את משא העם הזה עלי, אשר עיני תהיינה פקוחות להשכיל ולהטיב ... אש תוקד בקרבי, אש אהבת ה' ותורתו ועמו".²⁵⁸ במכתב נוסף ששלח לליאון פינסקר (מחבר ה"אוטואמנסיפציה"), כתב: "מאד מאד אבקש מכבודו, כי ישים לב לדברי מכתבי אשר הנני שולח. יען רבים מהם אינם כתובים בדיו, כי אם בדם לבבי, ודם איננו מים".

זלמן פוחצבסקי, מחלוצי ראשון-לציון, היה אחד מששת החלוצים שנשלחו מרוסיה לארץ-ישראל בשנת 1885, ביוזמת הברון רוטשילד. הם הוכשרו לעבודת-האדמה ע"י פקידי הברון בזכרון-יעקב, ואח"כ הדריכו את מייסדי מושבות "העליה הראשונה". שמותיהם: פוחצבסקי, משה ורהפטיג-אמתי, איגלי, יצחק אפשטיין, ג.הורביץ, ואברהם הלפרן. פוחצבסקי סיפר בזיכרונותיו, שנדרשו להתייצב מיד עם בואם ארצה אצל מויאל ביפו, לקבלת הנחיות. הוא תאר אולמות בביתו של מויאל, המוארים ומרוצפים שיש בוהק. מויאל ישב ישיבה-מזרחית, תרבוש אדום לראשו, וקיבל אותם בחמימות. הוא דיבר אליהם עברית, והם נזקקו לתרגומו של מזכירו אליעזר רוקח. במעמד זה הודיע להם מויאל, להמתין ביפו לשאר חבריהם, ואז ישלחו לזכרון-יעקב.²⁵⁹

מויאל סייע רבות לבינין המושבות הראשונות, לתנועת "חובבי-ציון", לבארוך רוטשילד, ולחברת כ"ח ("כל ישראל חברים"). הוא רכש את קרקע המושבה עקרון, מטעם שמואל הירש (נציגו של הברון רוטשילד), ואת קרקע המושבה באר-טוביה (קסטינה). בבאר-טוביה נקט בתחבולה, להקמת בתי-מגורים במהירות, שהקדימה בעשרות שנים את פרויקט "חומה ומגדל": את הצריפים בנו ביפו, בצורה מודולרית חלקים-חלקים, וכשהביאו אותם לישוב, הקימו אותם במהירות הבזק. תושייתו היתה לעזר גם בגדרה, מושבת הביל"ויים. מאחר והחוק העותמאני אסר להרוס מיבנה שיש לו גג, הוא יעץ להם לחפור בור גדול, ומיד לבנות מעליו גג. וראו זה פלא, מיד הופיעו שוטרים תורכיים וסתמו את הבור. מויאל הנחה את הביל"ויים להזמין את השייחים מקטרה אליו, ולהזכיר לקצין התורכי, שהוא חייב לו (למויאל) 200 לירות ... השייחים והשוטרים התרככו מייד, ובנובמבר שנת 1885, הושלם המיבנה.²⁶⁰ בבור שכנו החמור, הסוסים, ושלושה רווקים; ועל הגג התגוררו יעקב חנקין (אח של יהושע) ורעייתו. האתר הזה ידוע כיום בשם "בור הביל"ויים", והוא שוקם בשנת 2005. בכתבה בעיתון "הצבי" מ-9/10/1885, הודיעו חברי ביל"ו מגדרה, שאברהם מויאל הבטיח לכל פועל: סוס ומחרשה, כלי-עבודה, ואוהלים.

²⁵⁶ חנה רם, קתדרה, מס' 64 (7/1992).

²⁵⁷ תדהר, אנציקלופדיה, ג', 1185.

²⁵⁸ גאון, יהודי המזרח, ב', 379.

²⁵⁹ יערי, זכרונות, א', 578 – 588.

²⁶⁰ המוזיאון לתולדות גדרה והביל"ויים, באתר: gedera-m.org

ב- 10/7/1885, התפרסמו בעיתון "הצבי" דברי-השבח האלה: "ראוי הוא ה' [האדון] מויאל, לתודה ולתהילה מאת כל איש אשר ליבו לציון. הוא-הוא אשר יעמוד למגן ולמחסה ליושבי המושבות כפעם בפעם, וכל הדבר הקשה יביאו אליו, וינחם ברוח חוכמתו ובעצתו. הוא עמל הרבה מאד בהיוסדה המושבה עקרון [מזכרת-ביתיה], אשר הוא יסדה והוא גם הציב דלתיה ... וכל העובר על-פני עקרון, וראה גנים, פרדסים ובתים ... יזכור את האיש הנכבד הזה, את ה' אברהם מויאל". ביי"ב טבת תרמ"ו, 20/12/1885, נפטר מויאל כתוצאה ממחלה, והוא בן שלושים ושש בלבד. במהדורת סוף-השבוע של עיתון "חבצלת" (25/12/1885), בעמוד הראשון, נכתב: "אבל כבד התאבלה עדת-ישראל בעה"ק [בעיר-הקודש] יפו, בהוביל לקברות בראשון [ביום א'] לשבוע הזה, את הגביר הנכבד ומרומם, הנודע לשם מ' אברהם מויאל ז"ל. מילידי מאראקא [מרוקו] ... הוא הרבה עשות טוב וחסד בעמו, ויהי אהוב ורצוי לבני-עדתו. מעת החלה הקאלאניזאציה [מושבות 'העליה הראשונה'] העברית באה"ק [בארץ-הקודש], עשה את אשר ביכולתו להובילה קדימה ... היה סוכן [נציג] 'חובבי-ציון', ופקיד הקאלאניען [המושבות] פתח-תקוה, גדרה ויסוד-המעלה. וימלא בצדק ויושר את חובתו ... כאב [כמו אבא] את בניו, התהלך [הנהיג] את הקאלאניסטים [המתישבים] ... אבידה גדולה אבדו

בו חובבי-ציון, וכל החפצים ברעיון ישוב ארצנו הקדושה"²⁶¹.

בנוסף לשלל עיסוקיו, היה מויאל גם מוהל! שם רעייתו זינבול (בת ר' יוסף בן-נון), וילדיהם: רחל, פרח, ציונה, שרה (שרינה), ושמואל. פרח נישאה ליוסף-אליהו שלוש הנודע, מחבר הספר "פרשת חיי", אשר הקדיש לחמו פרק שלם (ה') בסיפרו. וזו תמציתו: "משפחת אברהם מויאל, היא משפחה אמידה שמוצאה ממרוקו, וגרו ביפו. ראש המשפחה הזאת היה הישיש המנוח ר' אהרן מויאל ... בחייו התחבב סיניור אברהם מויאל על כל התושבים ... הרבה סייע בידי בעלי מקצוע מחוסרי-אמצעים להתבסס ולחיות בכבוד בארץ-אבות, מלבד לא לעזוב את ארץ-ישראל ... בזכרוננו נשתמרו שלושה בעלי-מקצוע שאברהם מויאל המנוח, בא לעזרתם ובסס את עמדתם. הלא הם: מאיר אלכמיסיסטר בעל בית-מרקחת 'כוכב הזהב', משה גולדברג בעל מחסן גדול לבגדים, ומשפחת ביטון, שפתח לה בית-מסחר לאתרונים. הוא בעצמו התעסק בענייני בנקים, ועמד בקשרים כספיים עם חוץ-לארץ ... והשפעתו על הממשלה התורכית היתה כבירה ... לחליפת המכתבים שבינו ובין 'חובבי-ציון', היה נאלץ לקחת מזכיר מיוחד [אליעזר רוקח], כי כתבו האישפניולי לא היה ידוע לאנשי-רוסיה, וכן כתבם לא היה ידוע לו ...

הוא קנה בשביל 'חובבי-ציון' הרבה נחלאות, ובתוכן את המושבה קשטיניה 'באר-טוביה'. הודות להשפעתו על הממשלה, קיבל קושאנים [שטרי בעלות] ... אך הממשלה לא נאותה להרשות כל הקמת בנין שהוא ... [מויאל] הזמין כמות גדולה של עצים ... והקימו חמישה צריפים, העמידו אותם על הכיכר הזה, עם הרעפים, הווים, המנעולים וכו'. ... נסעו לקשטיניא ... הקימו את הצריפים במשך ימים אחדים בשתי שורות, ונכנסו המשפחות כל אחת לדירתה. כעבור שבועים נתקבלה טלגרמה מהפחה ... לשלוח מיד את הא[דון] מויאל ירושלימה. כשבא לירושלים והתיצב לפני הפחה, התרגז הלז עליו וצעק: 'איך העזות לעשות כדבר הזה, לבנות בלי רשיון הממשלה?' - 'הרי לא בניתי, השיב הא[דון] מויאל. אנוכי רק הקמתי צריפים, ולזה לא ידרש כל רשיון'. ... 'ל'חובבי-ציון' אבדה במותו הפתאומי של מויאל אבדה גדולה. הוא היה המפקח הכללי מטעם 'חובבי-ציון', והוא עמד בראש העבודה בארץ ... כי היה חובב-ציון אדוק ומסור אל הרעיון בכל-לב, ובכל כוחו השתדל להטיב עם האיכרים, ולעמוד להם בשעת דחקם ... אנו רק הזכרנו חלק מזעיר מעבודתו הרבה של אברהם מויאל לטובת ישוב א"י, וכותב דברי ימי הישוב, יצטרך בטח להקדיש לו פרק לא קטן ויפה".

²⁶¹ באדיבות "עיתונות יהודית היסטורית" jpress.org.il

ב- 10/2/1963, לרגל חג ט"ו בשבט, ניטעה בבאר-שבע חורשת-עצים ליד מסילת הרכבת, בהשתתפות נכבדים וכ- 1,500 תלמידים. לחורשה קראו "גן האבות", ואחד העצים בה הוקדש לאברהם מויאל ש"עלה ממרוקו והגשים את גאולת-הארץ, לפני בוא הציונות".²⁶²

בנו [שמואל מויאל](#), נולד ביפו בכ"א ניסן תרל"ט, 14/4/1879. כשהתייתם, ביקש הברון אדמונד דה-רוטשילד לאמצו ולחנכו בצרפת, אך משפחתו סירבה ושלחה אותו לבית-הספר של זאכי כהן בביירות. לימים, הקים ביפו בית-חרושת לבורית (חומר המשמש לתעשיית חומרי-החיטוי), וכן החזיק בבעלותו פרדסים ונכסי נדל"ן. הוא מוזכר בספר הנ"ל של שלוש, בפרק י"ז: "והימים ימי רעב [לפני שנת 1917], אין תבואה ואין חיטה ... עיקר החיטה הביאו מעבר הירדן מחורן, שלשם נשלח הא[דון] שמואל מויאל ... למרות כל הקושיים והמכשולים בנסיעה מסוכנת זו, בתקופת המלחמה [העולם הראשונה]". הוא היה פעיל בוועד עדת הספרדים, ובמועצת עיריית תל-אביב. נפטר בתל-אביב בכ"א טבת תש"ז, 13/1/1947, ונטמן בבית-העלמין טרומפלדור. רעייתו חנה רוקח (אחותו של ישראל רוקח, ראש עיריית תל-אביב משנת 1936), וילדיהם: שרלוט, ריינה, אורה, אברהם, יצחק ואהרון. ביתו המפואר שנבנה בשנת 1922, ניצב היום במלוא הדרו ברחוב רוטשילד מס' 27 בתל-אביב, וזו תמונתו:

צילום המחבר, 25.8.2011

²⁶² עיתון "דבר" מ- 11/2/1963. באדיבות "עיתונות יהודית היסטורית", jpress.org.il

אלוף-משנה אהרון מויאל (הבן של שמואל), היה הפרקליט הצבאי השני בתולדות צה"ל, בשנים 1950 - 1953. נולד בשנת 1914 בתל-אביב, למד בגימנסיה "הרצליה", ואח"כ יצא ללימודי-משפטים בלונדון. במלחמת-העולם הראשונה שרת כקצין בצבא הבריטי, ובשנת 1948 התגייס לצה"ל ושרת בתפקיד התובע הראשי בחיל-האוויר. בתום כהונתו כפרקליט הצבאי השתחרר מצה"ל, ומונה למנכ"ל משרד הפנים, תפקיד שמילא עד דצמבר 1955. היה חבר במפלגת הציונים הכלליים ובמועצת רשות-השידור, והשתתף בועדה לשיחזור יפו העתיקה.²⁶³ נפטר מהתקף-לב בה' תשרי תשכ"ט, 1968, ונטמן בבית-העלמין קרית-שאול. רחוב בתל-אביב נושא היום את שמו, וזיכרו מונצח באתר הפרקליטות הצבאית באתר: www.law.idf.il.

יוסף מויאל (בנו הבכור של אהרון מויאל הראשון, אחיו של אברהם), נולד בשנת 1843 ברבאט. בשנת 1872 התמנה לקונסול ספרד ביפו, וזכה לאותות-כבוד ממלך ספרד.²⁶⁴ אח"כ התמנה לקונסול פרס, וזכה לתואר "בק" מממשלת תורכיה. עסק במסחר (בין היתר- שמן), וגאל קרקעות בשכונות שמחוץ לחומות יפו: בנוה-צדק, נוה-שלום, מחנה יוסף, ועוד. היה מראשי העדה ביפו, ונהג לחלק כסף ומצרכים לנזקקים, בפסח ובפורים. היו לו שתי רעיות. ילדיו מהרעיה שמחה: שמעון, דוד, מסעודה, סולטנה. וילדיו מהרעיה רחל: נסים, אברהם, אהרון, משה, אסתר. נפטר ביפו בט"ו באב תרע"ד, 1914. זאת לדעת, שמגדל-השעון ביפו נבנה ביוזמתו בשנת 1901, במלאות עשרים וחמש שנה לשילטון הסולטן הטורקי עבדול חמיד השני.²⁶⁵ מספרים שהקים אותו, מאחר וקץ בעוברים-ושבים שהיו נכנסים לחנותו לשאול מה השעה ☺ וגם, שהתבקש להחליש את צילצול-השעון, שלא יגבר על קריאת המואזין ...

שלט ברחוב מחנה-יוסף: "נוסדה בשנת ה'תשס"ה של 'אחוזת-בית' בתרס"ט 1909". אבל במדריך הרחובות של ת"א, עמ' 274, כתוב שהשכונה "החלה לרקום עור ב 1904". צילום המחבר, 25.8.11.

בנו, **דוד מויאל**, נולד ביפו ב- 1/2/1880. למד בבית הספר "כל ישראל חברים", ובן עשרים, יצא ללימודי משפטים בביירות. עסק בעריכת-דין משנת 1904, ולימים, היה ציר אסיפת הנבחרים הראשונה בארץ-ישראל וחבר הועד הלאומי. הוא החזיק בבעלות על הקרקע, שעליה הוקמה שכונת "מחנה-יוסף" בשנת 1904, ואיכלסה עולים ממרוקו ומתימן. למקור-שם השכונה, יש שתי גרסאות: האחת ע"ש ר' יוסף ארוואץ, והשניה ע"ש יוסף מויאל, אבי דוד (בכל מיקרה, שניהם עלו ארצה ממרוקו). גם דוד הוזכר בספר "פרשת חיי", פרק י"א: "בשנת 1913 התגברו דברי השיטנה של העיתונות הערבית, ובפרט הנוצרית, נגד היהודים בארץ בכלל ונגד תל-אביב בפרט ... אנו, אחדים מילידי הארץ יודעי ערבית ... התאספנו אז כעשרה אנשים בביתו של הד"ר שמעון מויאל [ראו להלן], שהיה גם עיתונאי מובהק בשפה הערבית.

²⁶³ עיתון "דבר", 29/9/1968.

²⁶⁴ גאון, יהודי המזרח, ב', 380.

²⁶⁵ אתר החברה לפיתוח יפו העתיקה: oldjaffa.co.il

המשתתפים באספה זו היו האדונים אברהם אלמליח, נסים מלול, **דוד מויאל**, משה מטלון, אחי יעקב, אנוכי [יוסף-אליהו שלוש], ועוד ... מטרת מסיבתנו היתה ליצור אגודה חשאית בשם 'המגן' ... להסביר בפני העולם הערבי, בהעיתונות הערבית, את האינטרסים של יהודי ארץ-ישראל ... לשם זה כתבנו מאמרים ... בעיתונות המקומית [בערבית], כמו כן בעיתונות הערבית אשר בסוריה ובמצרים, והעיקר עמדנו בפרץ על המשמר לערוך תשובות בעיתונות זו, נגד כל מאמרי השיטנה והעלילה על הציונות בכלל, ועל הישוב היהודי בא"י בפרט".

ד"ר שמעון מויאל (אחיו של דוד הנ"ל), היה מראשוני הרופאים העבריים בארץ-ישראל. נולד ביפו בשנת 1866, למד בבית-הספר העברי של זאכי כהן בבירות, והמשיך שם בלימודי רפואה במכללה האמריקאית. בין השנים 1896 - 1899 שימש רופא בצפת, מטעם חברת "משכיל אל דל", שהציעה רפואה בחינם במענה לרפואה המיסיונרית.²⁶⁶ מלבד היותו רופא, היה עיתונאי, שיסד את העיתון בערבית "צות אל עותומניה" ('קול העותומנים', בשנת 1913), ואת אגודת "המגן" כאמור מעלה. בידיעה בעיתון "בצבי" מ-2/2/1912, מצוטטים דבריו ביחס לערביי א"י. הוא שואף לסבלנות ולחיי-שיתוף עמהם, בהיותם קרובי-משפחה קדמונים. שמות ילדיו מעניינים: עבדאללה (עובדיה), מוניה, סועאד, מוניה, ויקטוריה. שם רעייתו אסתר. נפטר ביפו בכ"א סיון תרע"ה, 3/6/1915. בין כתביו - תרגום התלמוד לערבית.

גלעד בבית-העלמין העתיק ביפו, משנת 1870:

"זה בניין ... מהגבירים הרמים, ס' [סניור] **חיים אמזאלג** הי"ו [ה' יחייהו וישמרהו. ראו מעלה סעיף 27] וס' **אהרן אמואל** הי"ו [ראו מעלה]. צדקתם עומדת לעד [תהילים קי"ב]. אתה ה' תשמרם ותח' [י"ס]. כ"ח טבת ש' [נת] התר"ל ליצירה [1/1/1870]". צילום המחבר, 24.8.2011.

²⁶⁶ראשיתה של הרפואה המודרנית בערי הגליל, ירון בר-אל ונסים לוי, רבעון "קתדרה" מס' 54, ע' 101.

• 49. מסכת בן-מאזון – ראשית היציאה מהחומות בירושלים

ר' אהרון בן-שמעון נולד בצפת בשנת תר"ל 1870. לימים, יצא בשליחות קהילת צפת לבוכרה, ושרת שם כרב. סבו יעקב, היה בין הנספים ברעידת-האדמה, שהתרחשה בצפת בשנת 1837.²⁶⁷ ר' דוד בן-שמעון המכונה דב"ש (ראשי תיבות שמו), או "צוף דבש", נולד ברבאט (מרוקו) בשנת תקפ"ו 1826. בשנת תרי"ד 1854, עלה ארצה לירושלים, בראש קבוצת רבנים.²⁶⁸ בעת ההיא התגוררו

שכונת "מחנה ישראל" בירושלים.

צילום המחבר, 3.3.2011

היהודים בירושלים בצפיפות, בין חומות העיר-העתיקה, והיציאה מהחומות היתה בגדר סכנת-חיים. יהושע ילין סיפר בזיכרונותיו,²⁶⁹ שבכל ערב לפני רדת החשיכה, היה חייל (תורכן) מכריז על סגירת השערים, וכולם היו ממהרים להיכנס אל בין החומות ולא יוצאים עד עלות השחר. לא יפלא אם כך, שכאשר הקים משה מונטיפיורי את בתי שכונת "משכנות-שאננים" (מעוזבון הנדיב יהודה טורא) בשנת 1860, לא אזרו היהודים אומץ ללון במקום. הם היו מגיעים לשם בבוקר, אך לפנות ערב חזרו לעיר העתיקה. וכך, במשך חמש שנים, נותרו הבתים שוממים.²⁷⁰ לא לחינם קרא מי שקרא לשכונה "משכנות שאננים" – מפני שידע בדיוק כמה הם חוששים ... השכונה השניה שהוקמה מחוץ לחומות ירושלים, היתה שכונת "מחנה ישראל", שאוכלסה ברובה ע"י מערבים, כלומר יוצאי מרוקו וסביבתה (צפון-אפריקה). רות קרק כתבה במאמרה "המערבים – ראשוני הירושלמים

בבניית שכונה מחוץ לחומה", שכבר בספטמבר 1866, היו באיזור ממילא בתי-מגורים, שברובם אוכלסו ע"י המערביים. הם הקדימו את תושביה הראשונים של שכונת "נחלת-שבעה".²⁷¹ היום, שלט רחוב "המערבים" בשכונת "מחנה ישראל", נושא את הכתובת הבאה: "רחוב המערבים. על שם העולים מצפון-אפריקה, שבנו את השכונה הראשונה מחוץ לחומות" (ראו תמונת שער הספר הזה). השכונה היתה הביטוי, לקהילה מערבית מסודרת ומתוקנת, בעלת חוסן כלכלי, שהפכה לכזו תחת הנהגתו של ר' דוד בן-שמעון.²⁷² הוא התנתק מעדת הספרדים, גיבש קהילה עצמאית מתוקנת, וגייס במרץ תרומות מנדבנים במרוקו ובאירופה.

²⁶⁷ גאון, יהודי המזרח, ב', 680.

²⁶⁸ תדהר, אנציקלופדיה, י"ט, 5611.

²⁶⁹ יערי, זכרונות, א', 163.

²⁷⁰ שם, 183.

²⁷¹ "פעמים", גליון 21 (1984), 24 – 26.

²⁷² עיתון "הלבנון", 17/11/1875.

כבר בשנת 1860, הקים דב"ש את בית-הקהילה, הכולל שני בתי-כנסת. המיבנה ממוקם היום ברחוב פלוגת הכותל בעיר-העתיקה – ראו תמונה להלן. בשלט הקבוע בכניסה, כתוב: "צוף דב"ש ... נולד במרוקו ... עלה ארצה בשנת תרי"ד 5604, וייסד בבניין זה את כולל עדת המערבים. נודע במסירותו לעניים, אלמנות ויתומים". בשנת 1867, הודות לתרומתו של הגביר גליבי רפאל הלוי ממרוקו, חנך מבנה נוסף ברובע המוסלמי (רחוב מעלה חלדיה בימינו). במיבנה היו יותר מעשרים חדרים, לטובת תלמידי-חכמים, עניים, אלמנות ויתומים. ראוי לציין כאן את ר' משה מלכא, שסייע רבות בגיוס התרומות הנ"ל (ראו מעלה סעיף 31). כעשרים שנה הנהיג דב"ש את קהילת המערבים בירושלים, עד פטירתו ביום י"ח כסלו תר"מ, 1879 (יורשו בתפקיד היה ר' אלעזר הלוי בן-טובו). בעת ההיא מנתה הקהילה כ- 1,000 נפש. שם רעייתו רחל, וילדיהם: רפאל אהרון, לדיסיא, שרה, יקותיאל, רבקה ומסעוד-חי.

בית המערביים ברחוב פלוגת הכותל. צילום המחבר, 3/3/2011

דב"ש כתב מספר ספרים. בסיפרו "שער החצר" (בתוך "שערי צדק", ירושלים 1862), כתב כך: "ובפרט לבאים מחוץ-לארץ, שמניחים חיי עולם-הזה, ובאים לשכון כבוד בארצנו. [להם אומר] שאל יקוצו בתוכחת ה', בראותם וחזותם צרות תכופות ... הן בעינין יוקר השערים [מחירים], הן בעינין חסרון כיס קשה ... הן בעינין הבתים שלא ימצא מקום דירה לפי כבודו, ונהם באחריתו לאמר: אוי לי מה עשיתי, כי לשעבר אך עשרתי [הייתי עשיר] ... כמלך ... ועתה ההפך עלי ... כי מאחר שצדק ילן בה [בא"י] והיא האש המייסרת, כאב את בן ירצה, ונקרא צדיק ... ואינו [כ]רשעים הקרויים מתים בחייהם. תהי זאת נחמתו, ויתן שבח והודאה ... לאדון-הכל, שזיכהו לזה" (עמודה ה'). בסיפרו "אולם השער" (ירושלים, 1865), בפרק "מעלות ארץ-ישראל", כתב כך: "ארץ-ישראל, החומד לישוב ולשכון בה בחורבנה, יזכה לשכון ולדור בה בישובה [פסוק ס"ב] ... ע"י מידת הביטחון, יהיה לנו קיום ושייכות עם ארץ-ישראל, וזהו 'וישבתם על הארץ לבטח' [ק"ס] ... כוח ועוצם של מצוות הצדקה עם בני ארץ-ישראל – בזה תלוי חיי נפשותינו – לעורר נקודה של הלב [מושג קבלני], כל אחד

ואחד מישראל [רס"ה] ... מעשה באיש אחד שהיה עומד וחורש בארץ-ישראל, וברחה פרתו, והיה רץ אחריה עד שנמצא נתון בבבל. אמרו לו: אימתי יצאת מארץ-ישראל? אמר להם: עכשיו" (תי"ט). הסיפור הזה לקוח מהתלמוד הירושלמי, סדר זרעים, מעשר שני, ה', דף כ"ט. אלא ששם עונה האיש "היום", ואילו דב"ש כתב: "עכשיו" ושם נקודה, מבלי להמשיך את הסיפור. מכאן, לעניות דעתי, ביקש דב"ש להדגיש את דחיפות העליה לא"י. ולהודיע, שגם אם יהיה היהודי שנים רבות בגולה, יראה עצמו כאילו יצא ממנה עכשיו!

בנו, ר' [רפאל אהרון בן-שמעון](#), נולד ברבאט בשנת תר"ח (1848), ובעלותו ארצה עם הוריו, היה בן שש שנים. בשנים 1885, 1891, שב למרוקו בשליחות קהילת המערביים בירושלים, לצורך גיוס תרומות ולעידוד העליה לארץ-ישראל.²⁷³ בשהותו שם, יסד בפאס את חברת "דובב שפתי ישנים", להצלת והדפסת כתבי-יד, שנכתבו ע"י יהודי מרוקו. בין היתר, הביא לדפוס את סידור-התפילה שהיה נהוג בבית-הכנסת העתיק של משפחת אבן-דנאן בפאס, וקראו "אהבת קדמונים" (ירושלים, 1889). אח"כ יצא לקהיר שבמצרים, שם שרת כרב ראשי, ואף כהן כ"חכם באשי" מטעם השילטון העותמאני. בשנת 1921 שב עם משפחתו ארצה, והתגורר בתל-אביב. נפטר ב" חשון תרפ"ט, 1928, ונטמן בהר-הזיתים בירושלים. שם רעייתו אסתר, ממשפחת בן-ואליד.

בהקדמה לסיפרו "שער המפקד" (נא-אמון, 1908), כתב כך: "אבא זצוק"ל [דב"ש], בעלותו מערי המערב לשכון כבוד בעיר קודש ותהילה ירושלים ת"ו, לרוב [מרוב] אהבתו לארץ-הקודש אשר היתה בוערת בליבו ... צמצם כל מקצועות לימודיו רק בחוג [רק לנושא] אהבת ארץ-הקודש וענייניה ... הכל מוקדש לארץ-ישראל ... לרוב ענותנותו, גם את שמו לא הזכיר על חיבוריו, ו"שער החצר" [הספר] נדפס בחיו ... ו"שער המטרה" ... ו"שער הקדים" ... ושני השערים [חיבורים] לא השלימם ... כי היה ז"ל ידוע חולי נורא כמה וכמה שנים, אשר מאן להרפא עד סילוקו ... בדמי-ימיו, כי היו ימיו ד"ן [54] שנים, בעוונותינו הרבים (כי בתקפ"ו [1826] נולד, ובשנת מר"ת [תר"מ]-נפש נסתלק ... אכן מהודו האציל עלי". אחיו, ר' [מסעוד חי בן-שמעון](#), שכהן לצידו כמזכיר בית-הדין בקהיר במשך שנים רבות, מילא את מקומו. הוא כתב את הספר "שערי משפט" (בשפה הערבית), המגולל את תולדות ישראל, ודן בדרכי המשפט העברי. נפטר בקהיר בכ" ניסן תרפ"ה, 1925. אח נוסף, [יקותיאל בן-שמעון](#), יצא אף הוא בשליחות למרוקו, ונפטר שם במקנאס, בשנת 1913.

²⁷³ יערי, שלוחי, 753.

• 50. מפתח דהאן

מהמחצית השניה של המאה ה-17, ידוע הרופא ר' שלמה אדהאן, שפעל באיזור תפילאלת במרוקו. בהקדמה לספר "בנאות דשא" (ורשה, 1885), כתב אודותיו נכדו: "החכם השלם, הנודע שמו בשערים ואוהלים, גדול ובקי שברופאים, הזקן הכשר הישיש, העניו". [שמחה ומשה אדהאן](#) (דהאן), עלו ארצה ממקנאס, בשנת 1856, והתיישבו בטבריה. בנם, [יוסף רפאל אדהאן](#), היה בן שלוש בהגיעו ארצה. כאן למד בתלמוד-תורה ובישיבות, והוסמך לרבנות. נמנה על ראשי הקהילה בטבריה, ומספרים שסרב למישרת שד"ר שהוצעה לו, כדי לא לצאת מארץ-הקודש. הוא נמצא בין החותמים על מכתב-הברכה, שפירסמו רבני טבריה בעיתון "חבצלת" ב-1/2/1901, לרגל מינויו של ר' אהרון אלחדיף ל"חכם באשי" בטבריה. נפטר בטבריה בי"ח אלול תר"צ.²⁷⁴ רעייתו יעל (עבו), וילדיהם: שמעון, אלעזר, מרגלית.

רחוב ע"ש שמעון דהאן בטבריה.

צילום המחבר, 5/12/2011

שמעון דהאן שהיה ראש-עיריית טבריה,

הוא בנו. נולד בטבריה בכ"ו טבת תרנ"ט, 1899, למד בישיבה והוכשר כשוחט וסופר סת"ם. לצד לימודי-הקודש, התעניין גם בהשכלה כללית, והיה פעיל בתנועת "המכבי". בשנת 1915, זמן מלח"ע הראשונה, גורש למצרים בהיותו נתין צרפתי, ולאחר שנתיים שב ארצה. עבד כפקיד בהתאחדות מושבות הגליל-התחתון, כמזכיר בית-המשפט בטבריה, ומשנת 1921 מנהל ההוצאה-לפועל. סיים בהצטיינות לימודיו בביה"ס המנדטורי למשפטים בירושלים, והחל לעסוק בעריכת-דין בטבריה ב-1928.²⁷⁵ בתפקידו סייע רבות למוסדות הציוניים, וכן לתושבי טבריה, יהודים וערבים כאחד. בשנת 1934 נבחר למועצת העיריה, ובשנת 1938 לאחר הרצחו של ראש – עיריית טבריה

זאכי אלחדיף, נבחר לראשות עיריית טבריה. שרת בתפקיד עד פטירתו ממחלה, בכ"ד אייר תש"י, 1950. הוא היה חבר המועצה הישראלית לאתנוגרפיה ופולקלור, וחבר הוועד הארצי של העדה הספרדית. רעייתו ג'מילה (ביתו של ר' יעקב משה טולידנו, מחבר "נר המערב"), והם היו חשוכי-ילדים. רחוב בטבריה, נושא היום את שמו.

דוד אדהאן, נמנה על חכמי קהילת המערביים בירושלים, החתומים על מכתב שהתפרסם בעיתון "חבצלת" ב-28/5/1885 (ראו מעלה, סוף סעיף 6). [חיא דהאן](#) נולד בטבריה בשנת תרנ"ו, 1896. עבד כשומר במיצפה (ליד טבריה), ונרצח ע"י פורעים ערבים בד' תשרי תרצ"ז 1936, בעת מילוי תפקידו. הוא לא היה חמוש, ואף סרב לקבל נשק, כדי לא להתגרות בשכנים. נטמן בטבריה, בן ארבעים במוותו. בידיעה בעיתון "דבר" מ-23/9/1936, נמסר שהחשודים ברציחתו, הם "ידידיו" הערבים ...

²⁷⁴ תדהר, אנציקלופדיה, ג', 1290, 1222.

²⁷⁵ עיתון "הד המזרחי", 19/5/1950.

רב-סמל **יעקב דהאן**, נולד בחיפה ב' ניסן תר"ע, 1910. גדל והתחנך בזכרון-יעקב (שם עבד אביו אברהם ביקב), ובחיפה בבית-ספר "כל ישראל חברים". בגיל שבע-עשרה החל לעבוד במסגרות בבית-המלאכה של דודו מאיר, וארבע שנים מאוחר יותר, יצא להתמחות בתחום זה בצרפת. שם התגייס לצבא הצרפתי למשך שנתיים, ועם שחרורו החל לעבוד ב"סיטרואן". בשנת 1935 שב ארצה, ובזמן מלחמת-העולם השנייה יצא לביירות, ושרת שם בגדוד התותחנים הצרפתי. בתום שרותו שב ארצה, והתגייס לחיל-הים הבריטי, כנהג. בתפקידו סייע ל"הגנה", בהעברת אמצעי-לחימה במחתרת. במלחמת-השחרור, הופקד על הגנת תחנת החשמל "רידינג", מפני מטוסים (נ"מ). נפל במילוי תפקידו ב' אייר תש"ח, 1948, מהפצצת מטוסים על תל-אביב. נטמן בזכרון-יעקב.

במיפקדי מונטיפיורי מהשנים 1849, 1855, מוצאים ביפו שלוש משפחות דהאן, וכולן מטיטואן (צפון מרוקו). אחת מהן, אלמנה בשם ג'אמול, עלתה מג'יברלטאר, אך ילדיה נולדו בטיטואן. וזו עדות נוספת להגירה השכיחה בין שתי הערים הללו. בצפת, מוצאים ארבע משפחות דהאן, וכולן ממראקש. מעניין שמקצועם של שלושה בחורים מהמשפחות הללו, הוא סנדלר (באדיבות montefioreendowment.org.uk). בתמונה מימין, מצבה קדומה בבית-העלמין העתיק ביפו: "מ"ק [מקום קבורת] האשה הנפטרת בקציו [קציר ימיה ושנותיה] **אסתר די אדהאן**, מ'ך [מנוחת כבודה] ביום כ"ט לחודש תמוז, ש' [נת] תרכ"ה [23/7/1865] לפ"ק". צילום המחבר, 24.8.2011.

• 51. משפחת סודרי

ר' **דוד אסודרי** (סודרי), עלה ארצה עם משפחתו בשנת 1844, בהיותו בן תשע. במיפקד מונטיפיורי משנת 1855, מוצאים אותו בטבריה. תוארו רב, ושם רעייתו תמו. נרשם שנולד בוהראן, אך כבר עמדתי על נקודה זו מעלה (עמ' 30). הנה באותו מיפקד, מוצאים בטבריה את **יוסף סודרי**, שגם הוא עלה לכאורה מ"בוהראן"; אך במיפקד שנת 1849, נרשם שנולד למעשה במקנאס. ר' דוד נמצא חתום על תעודה משנת 1857, מטעם רבני ישיבת "בית-יעקב" בטבריה, שהצגתי מעלה (עמ' 45). בשנת 1885 הוא יצא בשליחות קהילת טבריה למרוקו. לאחר-מכן שב ארצה, ויצא שוב בשנת 1890 - הפעם להודו.²⁷⁶ הוא נמצא בין החותמים על מכתב-הברכה, שפירסמו רבני טבריה בעיתון "חבצלת" ב-1/2/1901, לרגל מינויו של ר' אהרון אלחדיף ל"חכם באשי" בטבריה.

²⁷⁶ יערי, שלוחי, 659.

• 52. מפגש הלוי

ר' אלעזר הלוי בן-טובו נולד ברבאט, ועלה ארצה בשנת 1857. בירושלים, נמנה על ראשי-קהילת המערביים, ולאחר פטירת ראש-הקהילה, ר' דוד בן-שמעון, ירש אותו בתפקיד. למרות מעמדו, היה צנוע מאוד, והתלבש כערבי פשוט.²⁷⁷ נפטר בירושלים ביום שבת, כ"ב אדר א' תרמ"ו, 27/2/1886. בעיתון "חבצלת" מ-7/2/1890 התפרסמה מודעה לגיוס-תרומות, מאת חכמי "חברת חצות" בירושלים. נאמר שם, שהחברה נוסדה בשנת 1862 ע"י הרי אלעזר הלוי בן-טובו. היא מונה כחמישים חברים הקמים בכל חצות-לילה, מקוננים על חורבן בית-המקדש, ולומדים תורה בקבוצות, עד אור הבוקר. בפתיחת סיפרו "פקודת אלעזר" (חלק ג'), שנדפס בשנת 1910, לאחר מותו, העידו עליו: "מקהיל קהילות חבילות

חבילות, על כל קוץ וקוץ תלי-תלין של הלכות ... הרב המופלא בנסתר ובנגלה, נר המערבי, עטרת צבי". וכך הוא כתב שם, בעניין הלכות הפסח: "והרבה ירקות כתושין יחד, נקרא חרוסת בלשון ארמי ... ועל כן משימים ... אגוזים - שנמשלו ישראל לאגוז, שנאמר 'אל גנת אגוז' [שיר-השירים, ו' 11]. ותמרים - שנאמר 'אמרתי אעלה בתמר' [שם, ז' 9]. תאנים - 'התאנה חנטה פגיה' [שם, ב' 13]. רימונים - 'הנצו הרמונים' [שם, ו' 11]. ופליאה, למה חרוסת לא יאסר קודם זמנו כמצה ... [תשובה:] כל זמן שלא נתן לתוכו משקה [יין], לא נגמרה מצוותו ... מה שאין-כן המצה, שאפייתה היא גמר עשייתה, ולכן אסרו קודם זמנה ... ענין הנהגים בליל-הפסח לומר ההגדה בלשון-הקודש, ולתרגם בלשון-ערבי, וכיוצא בזה ... ודרשתי ברבים כמה פעמים ... ענין זה לאסור, משום שהברכות נאמרים בכל לשון. ואם-כן, האומר ברכה בלשון-הקודש, ואחר-כך בלשון-ערבי ... כאומר הברכה שתי פעמים ממש, שבכל לשון מהם נקראת ברכה גמורה" (דף ל"א).

ר' יהושע ציון הלוי נולד בפאס, ועלה ארצה בשנת 1877, בהיותו כבן עשרים. בירושלים נמנה על חכמי ישיבת "בית-אל"; ונודע בפרישותו, בסיגופיו, ובידיעותיו בתורת-הקבלה.²⁷⁸ היה קנאי לדת, ונרתע מתנועת ההשכלה. לאחר עלייתו ארצה, הוא נסע למרוקו, והביא משם את הוריו לירושלים. נפטר ב"א טבת תרנ"ז, 1896. שם רעייתו מזל-טוב. בנו, הרב והד"ר אריאל (יהודה) בן-ציון (הלוי), נולד בירושלים בשנת 1880, ולמד בישיבות ירושלים - "חסד אל", תפארת ירושלים ו"בית-אל". בבגרותו, יצא ללימודים באוניברסיטאות גרמניה ושווייץ, והתמקד בלימודי היסטוריה, בלשנות, ספרות ופילוסופיה. הוסמך כדוקטור לפילוסופיה ושפות שמיות באוניברסיטת ברן-שווייץ, ואחר שב ארצה.²⁷⁹ בשנת 1913 יצא לסרביה, ושרת כרב בקהילת ביטולא (מנאסטיר). בשנת 1920 הצטרף ל"הסתדרות הציונית", והיה שליח חברת "קרן היסוד" (המגבית הפיננסית של "ההסתדרות

²⁷⁷ טולדנו, נר המערב, 210. גאון, יהודי המזרח, ב', 266.

²⁷⁸ גאון, יהודי המזרח, ב', 323.

²⁷⁹ תדהר, אנציקלופדיה, ד', 1626.

הציונית"). במסגרת שליחותו יצא אל הודו, סין, צפון-אפריקה, ספרד, פורטוגל, דרום-אמריקה, מצרים, תימן, ועוד. בפורטוגל התודע לחיי האנוסים ורשם את מנהגיהם, כגון: הצבת ארבעה שומרים מחוץ לבית בליל-הסדר, הדלקת נרות-שבת בחדר בהסתר, ועוד.²⁸⁰ בקונגרס הציוני ה-11 שהתקיים בווינה, הוא מונה למזכיר-כבוד בועד-הפועל. ובקונגרס הציוני ה-15 שהתקיים בבאזל בשנת 1927, הוא יצג את יהודי ארגנטינה. ועד "קרן היסוד" פירסם ב-20/10/1925 פניה אל יהודי ארץ-ישראל, בעיתון "דואר היום". נאמר שם שהקונגרס הציוני ה-14, הקצה 600,000 ל"מ (לירות-מצריות) להתיישבות בא"י בשנת תרפ"ו (1926), והציב יעד לגיוס מיליון ל"מ (לירות-שטרלינג). על המודעה חתמו 33 צירי הקונגרס הציוני מארץ-ישראל, ביניהם (המיספור במקור): 1. מנחם אוסישקין ... 3. חיים ארלוזורוב 4. אריאל בן-ציון ... 13. זאב ז'בוטינסקי ... 32. יוסף שפרינצק ... העיתון "דואר היום" דיווח לאורך השנים, על מסעות השליחות שלו ברחבי-תבל: ב-22/8/1924 השתתף בכנס בשנחאי עם המשורר רבינדרנת טאגור (זוכה פרס נובל). ב-5/7/1927 נאם בכנסים בארגנטינה. ב-4/1/1929 נמצא בטיטואן (מרוקו), וב-10/1/1929 הוא נואם בעדן, תימן. בשנת 1930, הוציא לאור את סיפרו "שר שלום שרעבי", אודות המקובל משיבת "בית-אל". ובשנת 1934, **נקראה על-שמו שכונת-התימנים בנתניה - "בן-ציון"** (היום רחוב אריאל בן-ציון). בשנת 1925, הוציא לאור בגרמניה סיפרון בשם "הילולא", אודות חכמי ישיבת "בית אל". בשנת 1932, הוציא לאור בלונדון את סיפרו "The Zohar in Moslem and Christian Spain" ("הזוהר בספרד המוסלמית והנוצרית"). בעקבות כך, זכה בספטמבר של אותה שנה, למינוי כחבר-עמית במחלקה להיסטוריה באוניברסיטת מדריד. כמו"כ פירסם ספרים ומאמרים נוספים, בעברית, אנגלית וגרמנית. אריאל בן-ציון, כאמור, לא היה שמו המקורי, כי אם יהודה הלוי. רעייתו רחל, ובנותיהם מרים וחנה. לאחר שהתאלמן, נישא בשנית לאידה. היא התגוררה בקנדה, ולאחר פטירתה בשנת 1952, מכרה את אוסף המיסמכים שאסף במרוקו (ביניהם: מכתב מאת ר' יהודה בן-עטר משנת 1728). חלק מהאוסף, הידוע בשם Bension Collection, כונס והוצא לאור בשנת 1979, ע"י אוניברסיטת אלברטה-קנדה.²⁸¹ בן-ציון נפטר בפריז בי' חשון תרצ"ג, 9/11/1932, והובא למנוחות בירושלים.

²⁸⁰ עיתון "דואר היום", 31/10/1921.

²⁸¹ Saul Aranov, "A descriptive catalogue of the Bension collection of Sephardic manuscripts & texts".

• 53. מפתח ארולף

ר' יוסף ארוואץ נולד בשנת 1847 ברבאט, ועלה ארצה עם הוריו, בשנת 1859. התחנך בישיבת ר' דוד בן-שמעון בירושלים, והוסמך שם לרבנות. בהיותו בן עשרים וחמש, יצא לשליחויות באירופה ובצפון-אפריקה כשד"ר (שליח דרבנן), ונדע בגיוס תרומות לבית-החולים "משגב לדך" בירושלים. באחת השליחויות כשהיה ברומא, בשנת 1890, נפגש עם המלך אומברטו הראשון בשליחות נוספת לאיטליה, שמונה-עשרה מאוחר יותר (שנת 1908), נפגש עם המלך ויקטור עמנואל, יורשו של אביו. ²⁸² קהילת גאביס שבתוניסיה, הודתה לו על שליחותו שם, במודעה מעניינת שפירסמה בעיתון "המגיד" ב- 31/3/1887. הוא מתואר שם כרופא שחילק סמי-רפואה, וריפא את בני-הקהילה ממחלה קשה ששמה: "שינאת-חינם" (!). מחלה זו, לדבריהם, מושרשת בעם-ישראל מתקופת המלכים. והוא השכין שלום בקהילה שסועה זו. ד"ר העציוני כתב בעיתון "המליץ" ב- 16/7/1897: "הרב ארוואץ איש חמודות. שיחתו נאה, מהלכו נעים, בעל נימוס ... וקולו ערב".²⁸³ כשחזר משליחותו לירושלים, נמנה על ראשי העדה, לצד ר' נחמן בטיטו, ר' משה מלכה, ונוספים. הוא היה מחלוצי ההתיישבות מחוץ

לחומות ירושלים, כאשר נמנה על מייסדי שכונת "אבן ישראל", בשנת 1875. אברהם ריבלין פירסם בעיתון "דבר", ב- 2/3/1969, כתבה שכותרתה: "מאה שנה לירושלים החדשה". לדבריו, השכונה הנ"ל נקראה כך על שום חמישים ושלושה המייסדים ("אבן" בגימטריא = 53), שאחד מהם הוא ר' יוסף ארוואץ. בתמונה, שלט ברחוב אבן-ישראל מס' 1: "ע"ש חמישים ושלושה (אב"ן) הבונים". צילום המחבר, 3.3.2011.

בסיפרו "הוד יוסף", שיצא-לאור בירושלים בשנת 1905, מובאת פניה שלו לר' יוסף רחמים פרנקו, בזו הלשון: "פה גיבילטאר יע"א [יכוננה עליון אמן], יום ח' לחודש טבת, שנת תרמ"ג [18/12/1882] ... ובכן נפשם לשאול הגיעה, אם יכולים המה ללמד לתלמידים בחדרים, אשר לומדים בהם תנ"ך וש"ס וכו', אחרי גמר לימוד הנזכר. לישב שם וללמוד כתיבת העכ"ס [שפות זרות] ולשון המדינה ... והיתה תשובתי ... נראה לכאורה שדבר זה, אין בו שום חשש איסור, מכמה טעמים ... מלאכה נקיה כזאת אשר ממנה יהיה להם פרנסה לכשיגדלו ... ודאי כי תשמיש-מיצוה יתקרי [יקרא] ... 'כל שאינו מלמד את בנו אומנות, מלמדו ליסטות [שוד]' ... כשם שחייב להשיאו אישה, כך חייב ללמדו אומנות ... ומה גם שאין ידם משגת לבנות חדרים אחרים ... ואם-כן, מה טוב ומה נעים שישבו שם להתלמד, אחרי גומרם לימוד תורת הקודש" (ע' 246).

²⁸² עיתון "הצבי", 14/2/1890.

²⁸³ "עיתונות יהודית הסטורית", jpress.org.il.

בשנת 1912 עבר ליפו, בעקבות בנו משה, והיה שם לרב העדה. במלחמת העולם הראשונה גורש למצרים, בהיותו נתין צרפתי; וכשחזר, המשיך לשמש כדיין בתל-אביב – יפו. נפטר בכ"א כסלו תרפ"ה 1924, ונטמן בבית-העלמין טרומפלדור בתל-אביב. המדריך הרשמי של רחובות תל-אביב,²⁸⁴ מציין שהרחוב "מחנה יוסף" נקרא על שמו. אך לפי גירסה שניה, הרחוב נקרא ע"ש בעל הקרקע – עו"ד דוד מויאל (ראו מעלה עמ' 120). רעייתו מלכה (פאניז"ל), וילדיו: ריקוניה ומשה.

בנו **משה ארוואץ**, היה סגן מנהל בנק אנגלו-פלשתינה (אפ"ק) ביפו, ונמנה על מייסדיו בשנת 1903. העיתון "הזמן" דיווח ב- 20/4/1913, כי נשלח מטעם הבנק לערי-אירופה, כדי לבחון את שווקי הפירות, ובפרט את זה של תפוחי-הזהב. הוא דחף להקמת איגוד כללי לפרדסנים בארץ-ישראל. רעייתו קלרה, וילדיו: בכור, מרים ושלום. **משה חי ארוואץ** הוא בן-דודו (בנו של אברהם, אחיו של ר' יוסף ארוואץ הנ"ל). אף הוא עבד בתחום הבנקאות, בבנק "דויטשה אוריינט בנק" שבאלכסנדריה, והיה חבר באגודת "בני-ציון" שם, בשנת 1908.

משפחת ארוואץ שלחה זרוע לנגב, והיתה ממחדשות הישוב העברי בעזה – ראו מעלה סעיף אודות משפחת אלקיים. ר' נסים אוחנא שהיה רבה של עזה, סיפר לעיתונאי "מעריב" רפאל בשן ב- 25/11/1956, כי בבואו לעזה בשנת 1902, מצא בה שתי משפחות מרכזיות – בן-יאיר וערוס (ארוואץ). לכל אחת מהן, סיפר, היה בית-כנסת משלה. כבר ב- 2/3/1888 הוצג **אליהו ארוואץ** בעיתון "הצבי", כיזם המיסחר בפרי החנדל, ששימש ליצוא לתעשיית התרופות בגרמניה. נמסר שם ששמע על פרי זה מאחד ממכריו בחו"ל, והחליט לעבור מירושלים לעזה, לצורך פיתוח מיסחר זה. הוא ראה ברכה גדולה בעמלו, כפי שהעיד ר' נסים אוחנא בראיון הנ"ל: "הוי עזה, עזה ... איזה חיים טובים היו שם ... רק חצי שנה בקיץ היו עובדים, ובחורף נחים".²⁸⁵ הוא זכור כמי שחילץ בשנת 1890, שני תושבי רחובות מגזר-דין מוות. הוא ביקש להתיר להם לצאת לחופשת חג-הפסח, בערבות אישית שלו. משתמה החופשה והשוטרים התורכים הגיעו לאוסרם, הוא לא התיר להם להכנס, מאחר ודגל אנגליה התנוסס על ביתו – בהיותו נתין אנגלי. כך עבר העניין לקונסול הבריטי, וזה חנן אותם. אף הוצע לו למנות את בנו לקונסול אנגליה בעזה, אך הוא העדיף למסור תפקיד זה למשפחה נוצרית, למניעת חיכוכים.²⁸⁶ מרדכי אלקיים מנה בסיפרו הנ"ל, את הפועלים החלוצים בחוות רוחמה, בשנת 1912. בהם: רינה, שלמה, יוסף ועזר – כולם ממשפחת ארוואץ (עמ' 236).

²⁸⁴ באתר tel-aviv.gov.il

²⁸⁵ באדיבות עיתונות יהודית היסטורית jpress.org.il

²⁸⁶ עיתון "דבר", 31/8/1967.

ר' **אברהם רפאל כלפון** נולד בשנת 1820 בכפר טטואן שבמרוקו, ועלה ארצה עם משפחתו, בשנת 1860. תחילה התיישב בטבריה והיה בה לרב הקהילה, ואח"כ בשנת 1881, עבר לחיפה והיה בה לרב ולאב-בית-הדין (השלישי במיספר. לצד אליעזר חמצי ומסעוד חג'וואל). הוא נפטר בד' ניסן תרמ"ו 1886, ונטמן בבית-העלמין העתיק בחיפה (ברחוב יפו), לצד ר' אבדימי דמן חיפה (בן המאה ה-3 לספירה). רעייתו אסתר, וילדיו: יעקב, סטי, שמואל, משה, ימין, דוד. על מצבתו כתוב:

רחוב בשכונת קרית-אליעזר בחיפה, נושא היום את שמו. בתמונה, שלט הרחוב: "רח' הרב כלפון. רב ראשי בטיטואן שבמרקו. עלה לא"י ב- 1860, והיה רב ראשי בטבריה ובחיפה". צילומי המכתב, 27.12.2010.

150 -n 134

בן נוסף, ר' **משה כלפון**, היה ציר באסיפת-הנבחרים הראשונה, וחבר ועד לשכת המסחר. יסד ישיבה בשכונת "ארד אל יהוד" והיה פעיל-ציבור. נפטר בט"ז אב תרפ"ד 1924, ונטמן לצד אביו. על מצבתו כתוב: "ברוך דיין אמת, ככה מברכין על המת. תוך ציון זה נטמנה נפש ברה, לאל נאמנה. מחזיק בתומתו וחכם בחוכמתו יהללוהו. אשרי יולדתו ... משה כלפון נ"ע [נשמתו עדן]. רוחו שבה אל האלקים ביום ט"ז לחודש אב התרפ"ד. נפשו בעדן יה שמחה, מתפללת בעד המשפחה". הוא מוזכר אצל חותנו, ר' רפאל משה חי בן-נאים, בהקדמה לסיפרו "פטר רחם" (ירושלים, 1913): "גם ברוך יהיה ידיין חתני הרב ... משה כלפון ... כי זה משה האיש הידיד יצ"ו [ישמרהו צורנו ויחייהו], בכל כוחו עבד טרח ויגע, בכל עסקי ערי הקודש טבריא וחיפה ... ורעייתו היא אסתר".

ח"כ אברהם כלפון. באדיבות

אתר הכנסת knesset.gov.il

בנו של ר' משה, **חבר-הכנסת אברהם כלפון**, נולד בטבריה בט"ז טבת תר"ס, 1900. למד ב"חדר" ואח"כ בבית-ספר "אליאנס" ובתיכון הריאלי בחיפה. היה מזכיר ועד הקהילה העברית בחיפה (בשנים 1919 – 1923), מייסד תנועת "התחיה" להפצת השפה העברית (ב-1919), מנהל מחלקת הארגון בועד הפועל של הסתדרות העובדים הכללית (בשנים 1924 – 1927), חבר מועצת האגודה הבנקאית "הלוואה וחסכון" בחיפה (ב-1932), חבר הנהלת בית-הספר "גימנסיה ביאליק" (עד 1935), סגן מזכיר עיריית חיפה משנת 1927, ומזכיר העיר משנת 1948 (תחת ראש העיר חסן שוקרי). מורה לערבית בביה"ס הריאלי (בשנים 1955 – 1958), מנהל מחוז הצפון במשרד הפנים (בשנים 1958 – 1966), ויו"ר "בית-הגפן" (ב-1967). שלט במיספר שפות: ערבית, אנגלית, צרפתית, גרמנית, וגם אידיש. כחבר-כנסת בכנסת השניה, מיולי 1952, היה חבר בועדות הפנים, הכנסת, החינוך והתרבות. נפטר בכ"ג תמוז תשמ"ג, 1983.

בנו, **משה כלפון**, הנכד של ר' משה כלפון והנין של ר' אברהם כלפון, נולד בחיפה בשנת 1923. למד בבית הספר החקלאי "כדורי", והתגייס לפלמ"ח בשנת 1941. שרת כקצין חינוך בפלוגה ו', קצין גיוס, וגם קריין ברדיו המחתרות בשנת 1945 – תחת שם-הכיסוי **משה תבור**. היה חבר בגרעין "החורן" שיסד את קיבוץ בית-קשת בשנת 1944 – הישוב הראשון של אנשי הפלמ"ח. ב-16/3/1948, יצאה כיתת-לוחמים של הפלמ"ח מקיבוץ, בית-קשת, לסיור באיזור. הכיתה נקלעה למארב, ושיבעה מלוחמיה נפלו בקרב. ביניהם מפקד הכיתה, עלי בן-צבי, בנו של נשיא מדינת-ישראל השני יצחק בן-צבי; ואברהם בן-שבת (ראו בהמשך אודותיו). משה כלפון שהיה המקלען של כיתת הלוחמים הזו, לא יצא לסיור הזה. הוא קיבל "אפטר" (חופשה של ערב אחד) לרגל חתונתו, וכך זכה בחיו ! בראיון ל"ידיעות הקיבוץ" שהתקיים ב-7/5/2008, הוא סיפר שכחבר קיבוץ, עבד לפרנסתו כסבל בנמל חיפה - למורת-רוחו של מזכיר העיר חיפה - שבמקרה היה אביו.²⁸⁷ לימים היה מזכיר המשק, ראש אגף הנוער בקיבוץ המאוחד, ראש מחלקת ההסברה במפלגת העבודה (בשנים 1977 – 1981), ומיוזמי מפעלי ההתיישבות בגליל ובגולן. בוגר אוניברסיטה ומחבר הספר "ממילחמה לשלום", בהוצאת הקיבוץ המאוחד. נפטר ביום ב' אלול תש"ע, 2010.

²⁸⁷ אריק בשן, שבועון התנועה הקיבוצית, באתר : kibbutz.org.il

• 55. משפחת בן נא"ם

ר' **יוסף בן נא"ם** עלה ארצה עם משפחתו מהעיר טטואן, בשנת 1862. התיישב תחילה בחיפה, ואחר-כך עבר לירושלים, שם נמנה בין חברי ישיבת "חסד אל". נפטר שם בשנת 1898. בנו **משה חי בן נא"ם** נולד בירושלים בשנת 1881. למד ב"חדר", בבית-ספר "כל ישראל חברים", וכן לימודי סופר-סת"ם (הכותב ספרים, תפילין ומזוזות). לימים, העסיק עשרות סופרי-סת"ם במלאכה זו. בשנת 1909 היה שותף יחד עם א.עזריאל, בהוצאה לאור של העיתון "החרות". כמו"כ היה הנציג הרשמי של חברת הביטוח הצרפתית "לה מוטואל די פראנס". בעיתון "הצבי" מ-31/1/1912, הופיעה מודעה עליה חתום משה חי. לפיה, לחברה זו יש 436,500 מבוטחים ולה סוכנויות ביפו, חיפה (האחים בן-שבת), ביירות ודמשק (עלות ביטוח-חיים, החל משישה פרנק לחודש). בפעילותו הציבורית, יסד בשנת 1913 את אגודת "אהבה ואחוה" למתן עזרה לנזקקים. כמו"כ היה חבר בוועד העיר ירושלים, בבנק "הלואה וחסכון", ובבית-משפט השלום העברי בעיר. נפטר בכ"ט טבת תרפ"ו, 15/1/1926.

ר' **יוסף בן נא"ם** בן יצחק, נולד בפאס בשנת 1882, ולימים נמנה על רבניה. הוא כתב את הספר "מלכי רבנן", שהוזכר מעלה מס' פעמים. הספר מתעד בקיצור נמרץ, אישים מיהודי מרוקו, בסדר אלפביתי. וכך כתב בהקדמה: "נכספה וכלתה רוחי, לדעת זכרון הראשונים אשר מן הארץ חדלו, והנם בארצות החיים [נפטרו] ... מאורעות וקורות זמן החולף מני אז, ותולדות הראשונים, אבות ובנים חכמי המערב [מרוקו]. אשר היו מכוסים בערפל, והתחבאו תחת צעיף עננה".

ר' **רפאל חיים משה בן נא"ם**, נולד בטיטואן בז' שבט תר"ה [15/1/1845], ועלה ארצה עם הוריו לחיפה, כשהיה בן חצי שנה. היה חבר בית-הדין בטבריה, מלמד, ולצרכי פרנסה עסק במיסחר. בין תלמידיו היה ר' דוד כלפון (ראו מעלה), שהיה מראשוני המורים בארץ, שלימדו עברית בעברית (ביתו של ר' רפאל, אסתר, נישאה לאחיו של דוד, ר' משה כלפון). בשנת 1874, יצא בשליחות קהילת טבריה לתורכיה, ובשנת 1881 יצא למרוקו. משנת 1886, היה רב הקהילה בגייברלטר, ושם נפטר בשנת 1920. ר' רפאל הותיר מיספר ספרים. בהקדמה לספרו "פטר רחם", שיצא לאור בירושלים בשנת 1913, נמצאת עדות אישית, המתארת את עליית הוריו ארצה בשנת 1845. וכך סיפר: "וילכו שניהם [הוריו] בדרך ארוכה ... להשתטח על קבר הרב הצדיק המפורסם ... ר' **עמרם בן דיוואן**²⁸⁸ ... קיבלו עליהם [נדרו], כי בהיולד להם זכר פרי-הבטן, תכף בהיותי יונק, יעזבו דירתם בחו"ל ויוליכוהו לארץ הצבי [ישראל]. וכן עשו כשנולדתי אני עני ... אח"כ לקיים נדרם, הוכרחו למכור כל הנמצא איתם להוצאות הדרכים [לנסיעה] בלב-ימים, ולהכין להם צדה גדולה, כי אז עוד לא נראו אוניות-הקיטור. והוליכוני כבן שישה חודשים ... בחמלת אב הרחמן, הגיעו לארץ הקודש ...

²⁸⁸ **אימי האהובה רחל** מכבדת מאוד את קדושת הרב הזה, ונוהרת שלא להגות את שמו, אלא לצורך. וכשעושה כן, היא עוצמת עיניה, מגישה אצבעותיה אל פיה ומנשקת בקדושה! ומזכירה ביראה ובקדושה, את רבי שמעון בר-יוחאי (בד"כ בשעת פחד, תוך כדי הנחנת ידה על ליבה), ואת רבי מאיר בעל-הנס (בד"כ בתפילה לרפואה ולנס), ורק בשעת הצורך. ובהעריצה אותם, קראה לשניים מאחיי שיחיו בשמותיהם. וכשהיא אובדת-עצות וזקוקה לעזרה, היא אומרת: "חכמים בני-חכמים", ו"צדיקים בני-צדיקים", כדי שיעזרו לה! זו האמונה הטהורה והתמימה של יהודי מרוקו. **ואבי האהוב אליהו**, היה לוקח אותנו ילדיו למירון, בהילולת רבי שמעון בר-יוחאי בל"ג בעומר. ומבעד להמולה הרבה, אני זוכר כיצד נתן נדבה ליהודי מבוגר עם זקן, שהניח ידו על ראשי וברך.

וסבלו יסורים רבים ... ודוחק הפרנסה הקשה מכולם, וסבבו ... [ו]רק בעה"ק [עיר-הקודש] חיפה [הצליחו] למצוא די מחייתם, וקיבלו הכל ברצון. אך אז, לא היה נמצא שם לא סופרים ולא ספרים, רק מלמד ... ולא יכולתי ללמוד עימו, רק מעט מקרא בלא פסוק טעמים ... וביום הייתי הולך לחנות בעל-דודתי, ולימדני לכתוב מעט ... ובכל הזמן הזה היו מצטערים אבותי ז"ל, שלא יכלו לדור במקום תורה ... איש אלוקים קדוש, הרב הגדול, מבצר עוז ומגדול כל העם ... ראש הרבנים לעדת בני מערבא [מרוקו] במרום הר-ציון ירושלים ... מוהר"ר [מורנו הרב רבי] דוד בן שמעון זצק"ל [זכר צדיק וקדוש לברכה, ראו אודותיו מעלה סעיף 49], מדי עוברו דרך חיפה ת"ו [תבנה ותכונן] ראה אותי, עלם קטן יושב בחנות ... עד שחקר ... מדוע הוציאוני מבית-הספר ... כי אין מורה, רק מקרא מועט ...

אזי המלך דוד ז"ל, הוציא ספר קטן מחיקו ... ובחן אותי לקרות לפניו ... אז נתלהב הרבה זיע"א [זיכרונו יגן עלינו אמין] וביקש ... להוליך אותי לירושלים ת"ו לביתו. וקיבל שכל מחסורי עליו, ושישלח אותי לבית-הספר עם בניו ... ושהוא ישלח אותי לפרקים למען יראוני אבותי ... [אבל] אימי נ"ע [נשמתה עדן], לא יכלה להרחיק אותי ... [וביקשה] לשלוח אותי לטבריא ת"ו ללמוד תורה, כי היא עיר קרובה. ובה נתפייס [הסכים] הרב ... והיותי בן י"ג [13] שנים ... הובילני [ר' דוד בן שמעון] לטבריא ת"ו, ונתפשר עם אכסניא ועם המורה, וחזר לעירו, והיה שולח לי כספים להוצאות פרטיות. ואני נשארתי שם, רק בחגים הייתי נוסע לחיפה ת"ו, לראות ולקראות לפני אבותי ז"ל. אך בשנת כת"ר [1860], נסעתי בחודש תמוז וחליתי ... ואז אימי ... מרוב מרירות נפשה צעקה בבכייתה ותפילתה, להחליף את נפשה החסודה תחת נפשי ... וכן הות לה ... על רוב עווני ... בשנת כת"ר [1861], אז הייתי בן ט"ז [16] שנה, כי נולדתי בשנת ה'ר"ת [1845] ביום ז' שבט ... נתאמץ לקחת לי אישה יקרה, יתומה בתולה צנועה וכשרה, מרת רחל נ"ע בת ... כמה"ר [כבוד מורנו הרב] שמואל ישראל ז"ל ... ובשעת דחקו העצום ובשנת בצורת, בכל זאת עשה אשר זמם, ובמשך ט"ו ימים הכין לי ולה מלבושים והכניסנו לחופה. ואחר שיבעה [ימים], שלח אותנו לטבריא. גם נתן לנו רוב כלי ביתו להשתמש בהם. גם היה שולח לנו בכל חודש סך מה יותר מכוחו, גם בגדים לי ולה, גם לבנים [זכרים] שהיתה יולדת ... ובשנת תרג"ס [1883] מתה עלי רחל האהובה ... אחר ג' ימים ללדתה זכר פרי-הבטן בן ציון ... תנצב"ה".

בהמשך, הזכיר את בריאותו הרופפת, ואת חתנו האהוב: "יען רבה חולשתי ... הנני מפיל תחינתי. שאלתי ובקשתי מול האלוקים, אולי יעשה עמי ברחמי ורוב חסדיו, להטיב אחריתי. גם לחזק בריאותי ואור עיניי, גם הם יגיה חשכם, ויאר אפלתם ומכאובם ... לעסק תורתו ... גם ברוך יהיה ידי"ן [ידיד נפשי] חתני הרב ... משה כלפון ... כי זה משה האיש הידיד יצ"ו [ישמרהו צורנו ויחייהו], בכל כוחו עבד טרח ויגע, בכל עסקי ערי-הקודש טבריא וחיפה ... ורעייתו היא אסתר". ר' רפאל נהג לחתום שמו, בראשי התיבות רחמ"ן (רפאל חיים משה בן נאים). בשנת 1961 יצא לאור בירושלים ספר בשם "דרוש ארץ-ישראל", המציג פרקים מתוך הספר הנ"ל "פטר רחם". בשער הספר נכתב: "המחבר [ר' רפאל] הוא אביו של מר דוד בן נאים – קונסול כבוד של ישראל בגייברלטר".

בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בחיפה: "כאן נטמן ירא את ה' ... מדוכה ביסורים ומעונה. ימיו מכאובים, ובתורתו יהגה. תורה שבכתב, ודברי חכמים ... משים לילות כימים. ה"ה הזקן הכשר ... כמהר"ר [כבוד מורנו הרב-רבי] שלום ו' [בן] נאים ז"ל. עלה שמימה בכ"ט לח' [חודש] תמוז, ש' [שנת] – הוא ישלח מלאכו לפניך [בגימטריא = 647, כלומר תרמ"ז שהיא שנת 1887. והתאריך: 21/7/1887] לפ"ק. תנצב"ה". צילום המחבר, 27.12.2010.

• 56. משפחת חג'וואל

ר' מסעוד חג'וואל נולד בשנת תר"ב 1842, בטטואן שבמרוקו. הוסמך שם לרבנות, ובצעירותו עלה ארצה והתיישב בטבריה. אח"כ עבר לחיפה, וכהן כרב העדה במשך כשלושים שנה. הוא נודע ביחסיו המצויינים עם שכניו הערבים, עד כי ביתו זכה לכינוי "דאר אל חכאם" (בית החכם). נפטר בחיפה ביי"ג אדר תרס"ט, 1909. רעייתו שרה לניאדו, וילדיו: אליהו, יוסף, משה, סול. יש לציין שלשם המשפחה הזה מיספר גירסאות: "חטואל", "התשואל", "התוויל".

בנו, אליהו התשואל, נולד בחיפה בא' אב תר"ן, 1890. למד בביה"ס "כל ישראל חברים", ואח"כ הוכשר להוראה במוסדות החברה בצרפת. בין השנים 1907 – 1918 היה מורה לשפות (עברית, ערבית וצרפתית), ציור והתעמלות בביה"ס של חברת יק"א בפתח-תקוה. אחר-כך השלים לימודי משפטים, והיה לתובע כללי (עד שנת 1926). אח"כ המשיך לעסוק בעריכת-דין, ובשעות הפנאי עסק בתחביבו – ציור (עיתון "דבר" דיווח ב- 15.5.1953, על תערוכת ציירים ופסלים מאיזור פתח-תקוה, שבה הציג אליהו התשואל). נפטר בפתח-תקוה ב' חשוון תשי"ט, 1958. רעייתו פנינה (מינה) אקרמן, וילדיו: אשר, עליזה, מאיר, דוד.

אי-אפשר לדבר על משפחת חג'וואל, מבלי להזכיר את סוליקא חג'וואל הידועה. להלן הי"מעשה שנערה הצדקת" אודותיה, כפי שרשם ר' יוסף בן-נאים: "מעשה שאירע בנערה אחת צדקת, שמה סוליקא חג'וואל ... שמיתה על קידוש ה' שקידשה שמו הגדול ברבים, בשנת צדק"ת [תקצ"ד 1833] פ"ק. וכן היה מעשה: העלמה הנזכרת, עיר מולדתה היא טאנכיר [טאנג'יר]. היא היתה כבת ארבע-עשרה שנים, והנערה היתה יפה עד מאד ... ולעת הצהרים בבוא הגוי, נתן עיניו בה ... ולא נשאה עיניה לראות פניו כלל. והראה לה כלי-כסף וזהב ... אולי תפותה לו ולהמיר דתה [להתאסלם] ... ואמרה לו: אין כה' אלוהינו, ונביא האמת הוא מרע"ה [משה רבינו עליו השלום] ... וכשראה הגוי שלא אבתה לשמוע אליו ... והעליל עליה, באמור שכבר המירה דתה ... והיהודים לא מצאו את ידם מקוצר יכולתכם וחדלות אונם ... והגידו כל אלה למלך ... ובבואה לפני המלך, נתן רשיון לאחד

מסריסיו ... ולהמטיר עליה נאומים ולפתות אותה בלשון רכה, או ליסרה בעינויים, אולי תחזור בדבריה ... ולא שינית דבריה כלל ... והשיבה אותם: ... **אני ישראלית גמורה** ... וגזר המלך ... שכפי דתם מחויבת הריגה ... והובלה האומללה למקום ההריגה בשחר ילדותה, ועשו זה בגלוי ובפירסום רב, ביום השוק [הוצאה להורג כי סרבה להתאסלם] ... ושבה רוחה אל האלוהים, וקיימה מאמר חז"ל בפסוק: 'ובכל נפשך - אפילו נוטל את נפשך' ... והביאו [היהודים] את גוויתה לרחובה של עיר, ועשו הספד גדול, אנשים ונשים וטף ... קברו אותה אצל [ליד] הרה"ג [הרב הגאון] מו"ה אליהו

הצרפתי זצ"ל [בעיר פאס]²⁸⁹. בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בחיפה: "מצבת קבורת ... במבחר ימיו. הרי' [הרב] **אברהם התוויל**. נלב"ע כ"ח לח' [חודש] אייר שנת תרע"ו [31/5/1916]. תנצב"ה". צילום המחבר, 27.12.2010.

²⁸⁹ בן נאים, מלכי רבנן, הובא כנספח בסוף הספר.

• 57. משפחת אצראף

ר' יששכר אצראף נולד בשנת 1817 בעיר סאלי שבמרוקו, ועלה ארצה עם משפחתו בשנת 1875. בירושלים, היה אב בית-הדין.²⁹⁰ ביתו נישאה לר' רפאל אנקאוה, שהיה ראש רבני מרוקו ב-1918. נפטר בכ"ו אב תרנ"ב, 1892. ב-5/2/1886 התפרסמה הודעה בעיתון "חבצלת", לפיה נוסד ועד-מנהל לקהילת המערביים בארץ-הקודש. הוועד כלל שיבעה רבנים: ר' משה מלכה, ר' מאיר עובדיה, ר' נחמן בטיטו, ר' שלמה אבושדיד, ר' יצחק עמאר, ר' משה הכהן, ר' משה בן סמחון. על המינוי הודיע ר' אלעזר הלוי בן-טובו, ראש עדת המערביים (שירש את התפקיד מר' דוד בן-שמעון - דב"ש), והמישנה שלו ר' יששכר אצראף. בשנת 1886 התמנה ר' אצראף לראש עדת המערביים, וכהן בתפקיד זה עד פטירתו.

בתמונה, מצבה בהר-הזיתים בירושלים: "וי לארצא ד'ישראל, דחסרא גברא רבא ויקירא. קול יללה נשמע בחוצות ירושלם. נמס כל לב ורפו כל ידיים. אל הלכה ארון האלדים, אחד מן הרמתיים. הי חסיד הי, עניו יושב בין המשפתיים. אבד חסיד מן הארץ. אין לנו תמורתו. כל עם מקצה יגידו תהלתו. צדיק כתמר, גם ריחו לא נמר. משים עצמו כאין. מקבל את האדם בשימחה, אשר עין בעין הרב המופלא וכבוד ה' מלא. מה טוב טעמו, דורש טוב לעמו, הרביץ תורה בישראל[אל]. כמוהר"ר [כבוד מורנו הרב-רבי] יששכר אצראף זצוק"ל [זכר צדיק וקדוש לברכה]. נתבקש ביש"מ [בישיבה של מעלה], יום עש"ק [ערב שבת קודש] כ"ו לאב הרחמן ש' [שנת] התרנ"ב ליצי' [ירה]. בא סי' [סימן בגימטריא] א"ת המר"אה הגדול הזה לפ"ק [19/8/1892]. תנצב"ה". צילום המחבר, 3.3.2011.

²⁹⁰ גאון, יהודי המזרח, ב' 116.

• 58. משפחת בירדוגו

ר' יהודה בירדוגו עלה ארצה ממקנאס. בשנת 1876, יצא בשליחות קהילת טבריה לערי מרוקו.²⁹¹ מוצאים אותו במפקד מונטיפיורי משנת 1866. שם נכתב שעלה ארצה ממקנאס בשנת 1859, ושהוא בן שלושים ושנים, כלומר נולד בשנת 1834. רעייתו יוכבד, וביתו ג'מילה, אז בת עשר. ר' יעקב חי בירדוגו, היה אף הוא שליח קהילת טבריה לערי מרוקו. בשיבתו בטבריה, הוציא לאור שני ספרים מאת ר' יהודה בירדוגו. לא הנ"ל, כפי שנכתב ב"שלוחי א"י" עמ' 658, אלא ר' יהודה בירדוגו נוסף, שהיה מאבותיו של ר' יעקב חי. וזה מתברר, ממה שכתב ר' יעקב חי בהקדמה לספר "מקוה המים" (ירושלים, 1937): "כמוהר"ר יהודה בירדוגו זצוק"ל, שהיה אחד מגדולי חכמי ארץ המערב (מארוקו), נולד בערך ... שנת הת"ן [שנת 1690, ולכן לא יתכן שהיה זה ר' יהודה הראשון שהזכרתי מעלה] ... והוא-הוא הרהמ"ח [הרב המחבר] הספר הנוכחי, ספר 'מקוה מים' ... אשר היה גנוז וטמון מזה קרוב למאתים וכ"ז [227] שנים ... עד שיצאתי שליחא דרחמנא, כוללות רמב"ה [ר' מאיר בעל הנס שבטבריה] זיע"א. ובגלותי ובטלטולי מעיר לעיר, ואבוא עד עיר אבותי [מקנאס]. ולא אדע במה לשלם נדרי לה' הפודה אותי מכל צרה, לכן גמרתי לקיים מילי דאבות, זוהי הדפסת ספרי אבות ... בשובי לארץ הצב"י [ישראל]."

בהקדמה לספר השני, "מים עמוקים" (ירושלים, 1911), כתב: "מים עמוקים" ... מהרב הגאון ... יהודה בירדוגו זלה"ה ... לקטתיו והוצאתיו לאור, אני הצעיר שאר-בשרם ... יעקב חי בירדוגו, מעיר הקודש טבריא ... יקר סהדותא [גלעד] שבאה לידינו ... מידי הרב הגאון ... משה פארדו זצ"ל, אשר היה אב בית דין בעיר-תהילה נא-אמון [אלכסנדריה, שנת 1871] ... אשר כתבה לראיה ביד ... מרדכי בירדוגו ז"ל. הוא אחד מבניו של הרב המחבר זלה"ה, מידי עוברו בנא-אמון לעלות לא"י [כלומר אותו מרדכי היה בדרכו לעלות ארצה, במאה ה-18] ... הנה אנוכי הבא על החתום, הן בעודני בעוב"י [עיר ואם בישראל] מקנאסא יע"א [יכוננה עליון אמן], בשנת שש ליצירה, עיני ראו מגילת-עור קלף מעובד ישן, והיא מגילת-יוחסין למשפחת בירדוגו המהוללה ... ועלה היחוס למעלה, [ושושלת-היוחסין של משפחת בירדוגו מגיעה] עד הגאון הידוע והמפורסם ר' בוסתנאי גאון [המאה השביעית לספירה] ... ולמטה, דור דור, עד ... יעקב בירדוגו ... [מהעיר] מקנאסא ... וחתומים הראשונים כמלאכים הי"ו רבני קאסטיליא [לפני הגירוש] ... היה חתום תשיעי, הרב משה אלשקר [יליד זמורה, ספרד, שנת 1466]". מ. גאון ציין ברשימת רבני-חברון את הרב בירדוגו, שכהן לאחר ביואס, ללא ציון שמות פרטיים ושנות-כהונתם.²⁹² אבל הזכיר שם רק "ביואס" אחד בתפקיד זה, והוא ר' יהודה ביבאס הידוע, שנפטר בשנת 1857 (ראו מעלה סעיף 46). בתמונה, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "זמ"ק [זה מקום קבורת] הא' [האיש] הכ' [הכשרה] מ' [מרת] מסעודה די ברד[וגו] נ"ע. ש' [שנת] התרע"ד, ט"ו חשוון [יום שבת, 15/11/1913]. תנצב"ה". צילום המחבר, 18.9.2011.

²⁹¹ יערי, שלוחי, 657.
²⁹² יהודי המזרח, א', 182.

• 59. מפגש שטרית

ר' מכלוף שטרית, נולד בתפילאלת שבמרוקו בחודש אב התרכ"ו 1866, ועלה ארצה לטבריה, בשנת תרמ"ב 1882. נמנה על רבני העיר וחבר בית-הדין.²⁹³ הוא נימצא בין החותמים על מכתב-הברכה שפירסמו רבני טבריה בעיתון "חבצלת" ב- 1/2/1901, לרגל מינויו של ר' אהרון אלחדיף ל"יחכם באשי" בטבריה.

בנו, הוא חבר-הכנסת והשר שלום שטרית, המכונה בכור. נולד בטבריה בשנת תרנ"ה, 20/1/1895. למד ב"חדר" ובישיבה, ואח"כ בביה"ס של חברת כ"ח (אליאנס). לימים, חזר לביה"ס הזה כמורה לעברית (וכן לימד במושבה מנחמיה). בתקופת מלחמת-העולם הראשונה, היה מוכתר המושבה כינרת, ועם תחילת המנדט הבריטי התגייס למישטרה. ב- 1920 היה סגן המפקח המישטרי בטבריה, וב- 1930 סיים לימודי מישפטים, והתמנה לקצין במישטרה. במיסגרת תפקידו, ניהל בין-היתר את חקירת הרצח המפורסם של חיים ארלוזורוב, והיה סגן-מפקד בית-הספר לשוטרים בירושלים, ומפקד המישטרה בגליל התחתון. ב- 1935 התמנה לשופט-שלוש, ובשנים 1945-1948 כיהן כשופט שלום במחוז לוד. היה חבר הסוכנות היהודית, ומראשי הסתדרות העובדים.²⁹⁴ ב- 20/12/1939 התפרסמה בעיתון "דבר" כתבה אודותיו, שכותרתה: "בן-ישיבה, מורה, שוטר, קצין – ושופט ראשי". "בכור שטרית", נכתב בהמשך: "בן 44, נולד בטבריה למשפחה שעלתה לפני שמונים שנה [בערך] ממארוקו (מערביים)".²⁹⁵ הוא נימצא בין השלושים ושיבעה החתומים על מגילת-העצמאות של מדינת-ישראל – והיחידי מביניהם שהוא יליד-הארץ!

ח"כ שלום שטרית - בחזית התמונה בצד שמאל. ממולו בצד ימין - משה שרת ודוד בן-גוריון.

צילם: טדי ברומר, 3.9.1950. באדיבות אוסף התצלומים הלאומי, gpophoto.gov.il

כחבר מפלגת מפא"י ומראשיה, כהן כשר המיעוטים בשנים 1948 – 1949, ומחזיק בשני שיאים בכנסת ישראל: שר המישטרה הראשון, והשר הותיק ביותר בתפקידו (18 שנים בתפקיד זה!). בכרזת

²⁹³ גאון, יהודי המזרח, ב', 667.

²⁹⁴ באתר הכנסת: knesset.gov.il

²⁹⁵ באדיבות "עיתונות יהודית היסטורית" www.jpress.org.il

הבחירות של מפלגת מפא"י, שהתפרסמה ב'דבר' ב- 24/7/1955, הופיעה רשימת נבחרים המיפלגה: "דוד בן גוריון (שר הביטחון), משה שרת (ראש הממשלה), בכור שטרית (שר המישטרה), גולדה מאירסון (שרת העבודה), לוי אשכול (שר האוצר)".²⁹⁶ נפטר ביום שבת, י"ז שבט תשכ"ז, 28/1/1967. במלאות שלושים למותו, ספד לו חה"כ ראובן ברקת, ואמר: "דרכו מסימטאות טבריה אל גרם המעלות של ממלכתיות ישראל, מזכירה לנו כי גם היום, אפשר שנער עלום-שם ילך בדרך זו".²⁹⁷ בתמונה מטה, מצבה בבית-העלמין העתיק בטבריה: "זמ"ק [זה מקום קבורת הזקן הכשר, הר' [הרב] **יעקב שטרית** נ"ע. נלב"ע יום ט"ז חשוון שי' [שנת] תרס"ג [16/11/1902]. תנצב"ה". צילום המחבר, 18.9.2011.

²⁹⁶ שם.

²⁹⁷ עיתון "דבר", 3/3/1967.

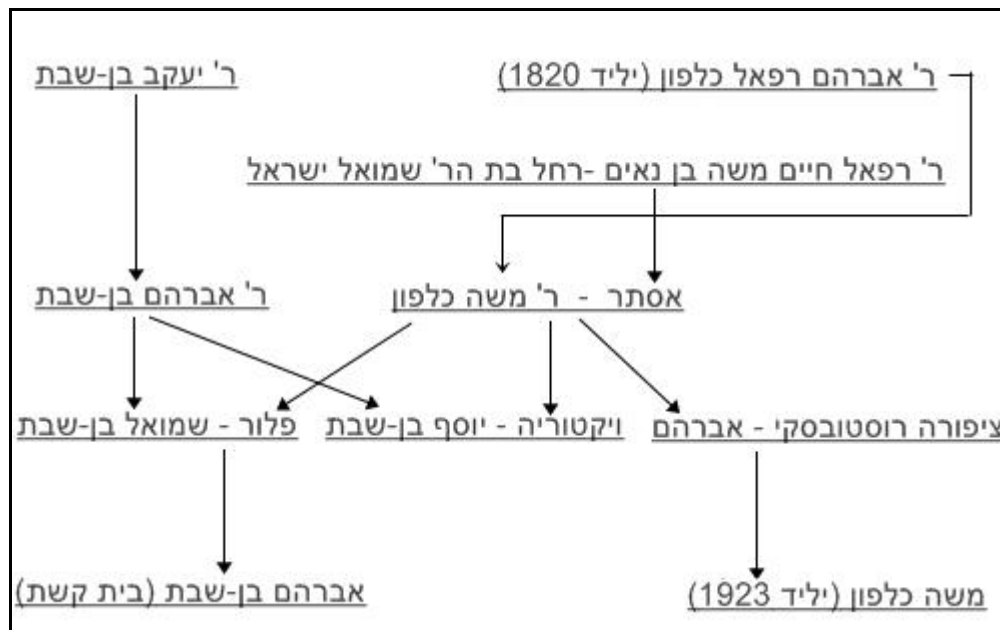
60. משפחת בן-שבת

את השם "בן-שבת" מייחסים לראשונה לר' **יעקב בן-שבת**, ששמו המקורי היה כנראה לוי. הוא נמנה על חמישים הצדיקים היהודים, הקבורים ב"מערות-הנשרפים" שבאופראן (דרום מרוקו, דרומית לטיזנית).²⁹⁸ ע"פ המסורת, הם הוצאו להורג על קידוש-השם, כשסרבו להתאסלם. על מצבתו נכתב: "החסיד המקובל, אדמו"ר ... אשר נעשו לו נסים על עניין שמירת-השבת".²⁹⁹ ר' **יעקב בן-שבת** נוסף, היה ראש ישיבה במוגדור. הוא חיבר את ספר הדרושים "רוח יעקב", ואת ספר הפיוטים "יגל יעקב". נפטר בליסבון שבפורטוגל ב"ט תשרי תרי"ט, 1858. הספר השני יצא לאור ביוזמת בנו יחיא, רק בשנת 1887, וזה אחד השירים, הנושא בראשי-התיבות את שמו: "יַעֲלֶה השְׁקִיפָה כְּשֶׁחַר יָקָה, כֹּל יוֹם אֲשֶׁאֲפֶה יוֹפִיִּךְ אִיוֹמָה. / עַד מָה אֲנִי דוֹד, בִּי נָפַל שְׂדוֹד, הִרְחַקְתָּ נְדוּד שְׁנִים זֶה כְּמָה. / קוֹמִי רַעִיָּה-שְׁבִי, לְמַעַן קוֹדְשִׁי, אֲכַנֶּה לְשֵׁם שְׁבוּ וְאַחֲלֵמָה. / בֶּן זֶר לֹא מוֹעֵף, מִיּוֹם דוּדִי עָף, וְנָדַד מִעַפְעָפִי תְנוּמָה. / בְּלִבִּי לְבַת-אֵשׁ, מְרֹב חֵיבַת, כֹּלָה יָפָה בֶּת-מֶלֶךְ פְּנִימָה. / נִכְסְפָה נִפְשִׁי לְה' אֲשִׁירָה, שִׁירֹת שֶׁשׁוֹן לְבִי הֵמָּה. / שִׁירִיךְ פָּצַחִי בְרִינָה, קוֹלְךָ בִּשְׁפָה יָפָה בְּרוּרָה וְנִעִימָה. / בְּרַחוּבוֹת גּוֹלָה עוֹבְרִים, אֲשֶׁאֲלֶה מִחֲשָׁקוֹ חוֹלָה דוּדָה שׁוֹמְמָה. / תְּשִׁישׁ יְדִידָה, בְּתִי יְחִידָה, בְּשִׁיר וְתוֹדָה לְךָ אֶקְדָּמָה".

בנו, ר' **אברהם בן-שבת**, נולד במוגדור בכ"ז טבת 1842 ולמד בישיבה שבמראקש. עבר לעיר סאפי, ושימש בה מתורגמן בקונסוליה הבריטית, במשך חמש-עשרה שנים. היה ראש הקהילה היהודית בעיר, מטעם הסולטאן סידי מוחמד, ועסק במיסחר עם ארצות אירופה ובפרט עם אנגליה. בשנת 1892 הניח מאחור את כל רכושו, ועלה ארצה עם משפחתו, אל חיפה. נפטר בה ב' טבת תרע"ז, 29/12/1916.

בנו הבכור, **יוסף בן שבת**, נולד בסאפי בכ"ו אדר תרמ"ג, 1883. למד שם בישיבת "אור-תורה", ולאחר עליית המשפחה ארצה, למד בבית "כל ישראל חברים" בחיפה. היה חבר במיסדר "הבונים החופשיים" החיפאי שנקרא "לשכת ראובן", וב"אגודת המכבים הקדמונים - Order of Ancient Maccabeans", בסניף חיפה שנקרא "משואת הכרמל". בשנת 1911 התמנה לגזבר בבנק אנגלו-פלשתינה (אפ"ק) בחיפה, ובסוף מלחמת-העולם הראשונה התמנה למנהל סניף טבריה של הבנק. בשנת 1920 ניהל חברה מסחרית בבעלות האחים מוצרי, בקהיר, ושימש שם כשנה כעורך העיתון "ישראל". אח"כ חזר לישראל, המשיך בפעילות עיסקית, וכתב מאמרים כלכליים בעיתונים "החרות" ו"דואר היום". נפטר בחיפה בא' תמוז תש"ד, 1943. רעייתו ויקטוריה, בת הר' משה כלפון. אחותה, פלור, נישאה לאחיו – שמואל בן-שבת. האמא של ויקטוריה ופלור, היא אסתר בת רפאל חיים משה בן-נאים – והרי לכם קשר-משפחתי בין שלוש משפחות יוצאות מרוקו, שנמנות על מייסדי חיפה וטבריה בעת החדשה. וזו תמונת הקשר-המשפחתי (תרשים המחר):

²⁹⁸ טולדנו, נר המערב, 5.
²⁹⁹ בן-נאים, מלכי רבין, ס"ז.

בן נוסף של ר' אברהם, שמואל בן שבת, נולד בסאפי ב" חשון תרמ"ט, 15/10/1888. בהיותו בן ארבע שנים, עלה כאמור עם משפחתו לחיפה. למד בבית-הספר "כל ישראל חברים", ואח"כ בקולג' הצרפתי בבירות. כשחזר, היה מורה בבי"ס כ"ח שבו למד. בשנת 1909 החל ללמד עברית בכפר-תבור, ובביה"ס של חברת "עזרה" בחיפה (שיזמה את הקמת הטכניון וביה"ס הריאלי). יסד את תלמוד-התורה "יסוד הדת" (ב-1934), את ביה"ס וגן-הילדים "נצח ישראל", ואת ביה"ס לבנות בחיפה "מיזרחי". יהודה לפידות ציין בסיפרו "האצ"ל בחיפה האדומה", שבית-הספר הזה, נתן מחסה לפעילות האצ"ל. "מר שמואל בן-שבת היה מאוהדי המחותרת", כתב שם. "רוב חניכות האצ"ל בחיפה, היו בוגרות בית-ספר יסודי זה".³⁰⁰ בפעילותו הציבורית ניתן למנות: חבר המועצה הארצית של תנועת "המזרחי" (לימים מפלגת המפד"ל), ציר בקונגרס הציוני העשרים שהתקיים בציריך (באוגוסט 1937), חבר ועד הקהילה בחיפה (משנת 1918) וועדת החינוך של עיריית חיפה, ועוד.

היה חבר במועצה של המכון הא"י לפולקלור ואתנולוגיה, פרסם מאמרים בנושאי בלשנות, היסטוריה ואקטואליה. בין-היתר ב"הד החינוך", "הארץ", "החרות", "אלמוקתף" המצרי, ועוד. כמו"כ כתב שירה, כמו סבו. אחד משיריו, "טוב לי בחיקך אמא", הולחן ע"י ניסן כהן מלמד, ובוצע ע"י הזמרת חנה אהרוני (ניתן להאזין באתר האינטרנט zemer.co.il). היה פעיל ומרצה באגודת "אוהל שם" (מיסודו של ח.ג.ביאליק, משנת 1926. במסגרת זו התקיימו מפגשי "עונג שבת", בהשתתפות דתיים וחילוניים). בשנת 1950 הוציאה אגודה זו את "ספר המועדים", ושמואל כתב שם בעניין מנהגי חג-השבועות, כך: "מנהג פשוט בין יהודי צפון-אפריקה ובעיקר במארוקו, לזרוק מים איש על רעהו בחג השבועות, לכבוד התורה שניתנה ביום זה ... ומקיימים בכל עובר את הפסוק: 'וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם' ... ואסור למי שהוא לרגוז על העושה זה ... וכדאי לספר כאן עובדה שאירעה לפני יובל שנים בערך [שנת 1900] בטבריה: ביום השבועות בשעת המינחה ... עבר אז במיקרה מושל העיר הטורקי בלוויית סגנו, ופתאום דלי מים נשפך על ראשו. רצו המושלים ונתנו צו לתפוש מיד את הפושע [יוסף חראר] ... הפקודה נתקיימה, אולם התוצאות היו מרות, כי המושל

³⁰⁰ הוצאת ברית חיילי האצ"ל. בשער תשיעי – נספחים.

פוטר אחרי ארבעה ימים ... [וממשיך] בבית-הכנסת בשעת המינחה, יושבים היהודים המארוקאנים בעיגול וקוראים את ה'אזהרות' [כגון שירי ר' שלמה אבן-גבירול] בניגון ובשימחה רבה, כשליד כל אחד נמצאים דלי-מים וכלי. כל אחד קורא קטע ... ומי שנכשל ... אחת דתו: ל'הישטף' במים, והוא מוכרח לחזור ולתקן ... וכל הקהל קורא לו בצהלה: 'עאויד! עאויד!' (הדרך, הדרך). כך הוא גם דינו, של זה אשר בחלקו יפול לקרוא הקטע האחרון ... ונוהגים הספרדים לאפות עוגה עשויה שבע שכבות, לעומת שיבעה רקיעים שעבר משה בעלותו השמימה. ומקשטים את העוגה ב'מגן דוד' ובסולם יעקב שבו עלה השמימה, וקוראים לעוגה זו 'סייטי סיילוס' ['siete cielo']³⁰¹. ב - 22/3/1957, כארבעה

אברהם בן-שבת (הנכד)

חודשים לפני פטירתו בכ"ו תמוז תש"ז 1957, התפרסמה בעיתון "דבר" כתבה אודות זקני חיפה. שמואל הציג שם מכתב-תודה שקיבל לרגל פרישתו, אחרי ארבעים וחמש שנות הוראה, משר החינוך ומהנשיא. הוא סיפר שם שהיה רוצה להוציא לאור את כתביו, שלא למטרת רווח הכסף, "אלא כדי להפסידו". "בלשון אבותינו" (העברית) אמר, "יש עבודה עד מאה ועשרים שנה, ויותר".³⁰² רחוב בחיפה, בשכונת נוה-יוסף, נושא היום את שמו. בתמונה: שלט הרחוב, צילום המחבר, 2010.

בנו הוא טוראי **אברהם בן-שבת** - הנכד של ר' אברהם בן-שבת, הנכד של ר' משה כלפון, והנין של ר' רפאל חיים משה בן-נאים. הוא נפל במלחמת-העצמאות, וזיכרו מונצח באתר להנצחת חללי מערכות-ישראל, במזיאון ה"פלמ"ח", ועוד. נולד בחיפה ב"ד חשון תרפ"ג 5/11/1922, ולמד בביה"ס היסודי "נצח ישראל" (מיסודו של אביו), ובביה"ס הריאלי (מחזור כ"ב). מספרים שניחן במזג נוח ובמשמעת, ושאהב לקרוא ספרי ארכיאולוגיה ובוטניקה. ביולי 1941 התגייס לפלוגה א' של הפלמ"ח, בפיקודו של יגאל אלון. ב- 1942 התגייס לגדודים העבריים בצבא הבריטי, ולחם בחזית האיטלקית. ב- 15/8/1944, עלה עם כ שלושים חברי גרעין "החורן" לאדמת פיק"א הסמוכה ל"כדורי", להקמת הישוב הראשון של אנשי הפלמ"ח – הוא קיבוץ בית-קשת. בין החברים היה גם בן-דודו משה כלפון, שהוזכר מעלה.

³⁰¹ כרך ג', בעריכת יום-טוב לוינסקי, ע' 222 – 268.
³⁰² באדיבות עיתונות יהודית היסטורית, jpress.org.il

במלחמת-העצמאות השתתף בקרבות באיזור הדר-הכרמל, כצלף. בה' באדר ב' תש"ח 16/3/1948, יצא מבית-קשת עם עוד שיבעה לוחמים מפלוגה א' של הפלמ"ח (תחת חטיבת "גולני"), לסיוור באיזור גבעת שיהאב. הם התפתו לתפוש רועה שחצה את גבול הישוב, ואז הותקפו מן המארב ע"י מאות פורעים משבט א-זביח. מפקד הכיתה עלי בן-צבי (בנו של הנשיא יצחק בן-צבי), הספיק לפצל את הלוחמים, כאשר חלקם נשאו פצוע תוך כדי נסיגה, והשאר חיפו עליהם. גורם ההפתעה וכמות התוקפים, לא הותירו להם סיכוי, ושיבעה מהם נפלו בקרב: אברהם בן-שבת, עלי בן-צבי, נוח בוכבינדר, יוסף כספי, יצחק פוזננסקי, לוי פייגנבוים, וישעיהו פינקנוון. בתיווך הבריטים, חולצו הגופות שהיו במצב קשה, ונטמנו בבית-קשת בקבר אחים ביום שישי, 19/3/1948. אברהם כלפון, מזכיר עיריית חיפה ודודו של אברהם בן-שבת, אמר תפילת אשכבה, ויצחק בן-צבי קרא "קדיש".³⁰³

³⁰³ עיתון "דבר", 21/3/1948. באדיבות עיתונות יהודית היסטורית, jpress.org.il

• רשימת מקורות נבחרים

1. אוחנא, רפאל. **טובת מראה**. ירושלים, 1897.
2. אופלטקה, רחמים. **מסעי היר"ח**. ירושלים: 1876.
3. אזולאי, אברהם. **חסד לאברהם**. אמשטרדאם: דפוס עמנואל עטיאס, 1685.
4. אזולאי, חיים יוסף דוד. **ועד לחכמים**. ליורנו, 1796.
5. אזולאי, חיים יוסף דוד. **מעגל טוב**. ליורנו: דפוס אמוזג, 1879.
6. אזולאי, חיים יוסף דוד. **שם הגדולים**. ליורנו, 1774.
7. אייזנשטיין, י.ד. (עורך). **אוצר המסעות**. ניו-יורק, 1926.
8. אייזנשטיין, י.ד. (עורך). **אנציקלופדיה אוצר ישראל**. ניו-יורק, 1906 – 1913.
9. אלקאיים, מרדכי. **ארבעים שנות ישוב יהודי בעזה, באר-שבע והקמת חוות רוחמה**. נצרים: המרכז למורשת יהודי עזה, 1994.
10. אשכנזי, דוד. **קורא הדורות**. ונציה, 1746.
11. באסולה, משה. **שבחי ירושלים**. ליורנו, 1869.
12. בן-נאים, יוסף. **מלכי רבנן**. ירושלים: דפוס המערב י.אביקציץ, תרצ"א (1931).
13. בן-נאים, רפאל חיים משה. **פטר רחם**. ירושלים, 1913.
14. בן-סוסאן, אברהם הלוי. **מעשה צדיקים**. ירושלים, 1888.
15. בן-סוסאן, יששכר. **תיקון יששכר**. ונציה, 1597.
16. בן-עטר, חיים. **אור החיים**. ונציה, 1742.
17. בן-עטר, יעקב. **בית אלהי יעקב**. ירושלים: דפוס עזריאל, 1924.
18. גאגין, שם-טוב. **פרקי-שירה**. ליטא: דפוס ש. מובשוביץ, תרצ"ז (1937).
19. גאון, משה דוד. **יהודי המזרח בא"י בעבר ובהווה**. ירושלים: דפוס עזריאל, 1928, 1938.
20. גירונדי, מרדכי שמואל. **תולדות גדולי-ישראל**. טריאסטי, 1853.
21. די-וידאש, אליהו. **ראשית חוכמה הקצר**. למברג, 1857.
22. הירשברג, זאב חיים. **תולדות היהודים באפריקה הצפונית**. ירושלים: מוסד ביאליק, 1965.
23. חאגיז, יעקב ישראל. **הלכות קטנות**. ונציה, 1704.
24. חאגיז, משה. **פרשת אלה מסעי**. אלטונא, 1733.
25. חאגיז, משה. **שפת אמת**. אמשטרדם, 1706.
26. חאגיז, שמואל. **מבקש ה'**. ונציה, 1596.
27. חליוה, משה. **פה לאדם**. קניגסברג, 1853.
28. חסין, דוד. **תהילה לדוד**. אמשטרדם, 1807.
29. טולידנו, יעקב משה. **אוצר גנזים**. ירושלים: מוסד הרב קוק, 1960.
30. טולידנו, יעקב משה. **נר המערב**. ירושלים: דפוס לונץ, תרע"א (1911).
31. טולידנו, יעקב משה. **שריד ופליט**. תל-אביב, 1946.
32. ילוז, יוסף חיים. **ילקוט יוסף**. ירושלים, 1934.
33. יערי, אברהם (עורך). **אגרות ארץ-ישראל**. תל-אביב: גזית, 1943.
34. יערי, אברהם (עורך). **זכרונות ארץ-ישראל**. תל-אביב: מסדה, 1947.
35. יערי, אברהם (עורך). **מסעות ארץ-ישראל**. תל-אביב: דפוס אחדות, 1946.
36. יערי, אברהם (עורך). **שלוחי ארץ-ישראל**. ירושלים: מוסד הרב קוק, 1977.
37. מאמאן, משה. **זכרון משה**. ירושלים, 1908.

38. עמאר, שלום. **מעשי צדיקים**. ליוורנו, 1780.
39. פישער, מאיר. **תולדות ישורון**. פראג, 1817.
40. צור, ירון. **מרוקו - היהודים בתקופה הקולוניאלית**. ירושלים: משרד החינוך, 1994.
41. צ'צ'יק, יהושע (עורך). **אנציקלופדיה לתולדות גדולי-ישראל**. ירושלים: יהושע, 1946.
42. קאנפנטון, יצחק. **דרכי התלמוד**. ונציה, 1565.
43. רומאנילי, שמואל אהרון. **משא בערב**. וינה, 1834.
44. שוורצבוים, חיים. נדחי ישראל באפריקה ובסין. **מחניים**. גיליון צ"ג-צ"ד, 1964.
45. שור, נתן, **תולדות א"י מהתקופה הפריהיסטורית ועד ימינו**. תל-אביב: דביר, 1998.
46. שטאל, אברהם. **תולדות יהודי מרוקו**. ירושלים: משרד החינוך והתרבות, 1967.
47. שלוש, יוסף אליהו. **פרשת חיי: 1870-1930**. תל-אביב, 1931.
48. תדהר, דוד. **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו**. תל-אביב: ספריית ראשונים, 1947 – 1971.
49. Bonar, A. Andrew & McCheyne, Robert Murray. **Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews in 1839**. Philadelphia: presbyterian board of publication, 1845.
50. Davidson, John. **Notes taken during travels in Africa**. London: J.L Cox & Sons, 1839.
51. **Jewish Encyclopedia**. New-York: Funk & Wagnalls., 1901-1906.
52. Wolf, Lucien. **Sir Moses Montefiore - A centennial biography**. London: J. Murray, 1884.

מקורות מקוונים עיקריים:

1. ספרי-קודש: www.Hebrewbooks.org
2. עיתונות יהודית היסטורית: www.Jpress.org.il
3. מיפקדי מונטיפיורי: www.montefioreendowment.org.uk/census

באהבה ובגעגועים לאימי רחל ולאבי אליהו, אשר עלו ארצה ממרוקו.

הם הגיעו לנמל חיפה באוניה "ירושלים", ביום חמישי 15/9/1955, כ"ח אלול התשט"ו, בשעה תשע בערב, לערך. למחרת, יום שישי, נסעו לקרית-שמונה יחד עם סבי יעקב וסבתי שימחה. היה זה ערב-שבת, וערב ראש-השנה הראשון שלהם בארץ-ישראל. **אימי רחל**, בת חנינה ושמואל דבדה, מהעיר מוגדור שבמרוקו. אימו של סבי שמואל, היא עלו. ואביו, כנראה אברהם או שלום, לפי שמות בניו הראשונים. אימה של סבתי חנינה, היא אסתר. ואביה ממשפחת בן-זכרי, ושמו אברהם או שלום, כנ"ל. **אבי אליהו**, בן שימחה ויעקב ביטון, מהעיר טנג'יר ומהכפר אל-קאסאר שבמרוקו. אביו של סבי יעקב, הוא מרדכי. ואימו, כנראה רחל, לפי שם ביתו הבכורה. הוריה של סבתי שימחה, הם יוכבד ואליהו זגורי. **אנא ה' : בָּצַל כְּנָפֶיךָ יְחַסִּיוּ. יְרוּגוּ מִדָּשָׁן בֵּיתְךָ וְנִחַל עֲדָנֶיךָ תִּשְׁקֶם.**

בְּכַד אֶת-אֲבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ, לְמַעַן יֵאָרְכוּן יָמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ.

הובבי ציון ממרוקו

לפי בסיס דהר ואליה

רח' המערבים

ע"ש העולים ממזרח אפריקה שבנו את השכונה הראשונה מחוץ לחומות

شارع همعرقيم

HAMA'ARAVIM ST.

